HRVATSKA STRAŽA

GOD. XV. BROJ 3-4.

– 1917

Tiskarski umjetnički zavod „Miriam“ Rijeka.

Uredništvo je primilo:

Hrvatska crkvena pjesmarica. Izdalo glazbeno-pjevačko društvo „Vijenac". Zagreb. 1917. Cijena ?

Ob 50 letnici dr. Janeza Ev. Kreka. Ljubljana 1917. Cijena 2 Kr.

D. F. Ivanišević, **Mihovio Pavlinóvić** prigodom 30 godišnjice njegove smrti († 1887-1917). Preštampano iz „Mladosti". Naklada hrv. kat. seniorata, Dalmacija. Cijena 1 Kr.

Pero, Istra. — Potičete nas, neka bismo pozvali i neke mlađe na suradnju. To mi činimo privatnim pismima. Mladi su zaokupljeni sada na fronti ili oko „Luči", „Novina" i „Hrvatske Prosvjete". Neki se dakako plaše strogosti pri uvrštenju, te se žacaju suradnje. — Ovo je neopravdano, jer naš urednik dotičniku povrati rukopis, ako nije za H. Stražu i uputi ga, kamo da to pošalje.

G., Sarajevo. — Primamo i manje stvari. To redovito uvrštujemo u Pregled, ako je aktuelne vrijednosti. Preporučamo se.

R., Zagreb. — Zakasnilo je ono o hrv. slovenskom klubu. Inače je aktuelno i dobro pisano. Treba da smo u neprestanom saobraćaju glede svih pitanja, ako smo „dobre volje" i ne idemo za razdorom.

H., Zagreb. — Treba paziti na Hrv. Njivu i sve liberalne časopise. Posebnu važnost stavljamo u naš „Fiat Lux", jer je to kažiput kroz labirint modernih zabluda i fraza. Za mlađi je naraštaj to doslije bilo od velike koristi. Polemika, umjerena i skladna, redovito koristi više nego li poučan članak. Uostalom se bez ratobornosti ne šire ideje.

Ovaj je broj dovršen 1. svibnja.

Split, 1. svibnja.

Krvavo se kolo i dalje vodi.

Uslijed revolucije u Rusiji 15. ožujka sijevnula je nada, da bi odanle mogla nadoći vijest o skorašnjem miru. Novine donose međutim protuslovne vijesti, te je teško razabrati, što je u stvari i uopće kakovo je raspoloženje ondje. Jednako je teško, da će uspjeti mirovna konferencija socijalnih demokrata svih zaraćenih država, koji bi se sastali u Stocholmu. Dakako, mir bismo svi pozdravili, ma došao iz čije ruke i preko ma koga.

Strašni su gubici čovječanstva na evropejskom ratištu. Čujmo nekoliko podataka, koje je nedavno objelodanilo društvo za istraživanje socijalnih prilika u Kopenhagenu:

Gubici su Engleza do 1. srpnja 1916.: 162.808 mrtvih, 421.583 ranjena, 86.384 nestala. Ukupno 670.575. K tome pridolaze iošte (prema engleskom navađanju) gubici od 1. srpnja do 1. studenoga 1916. 512.975. Sveukupno 1,183.550.

Rusija imala je do 1. srpnja 1916. mrtvih 1.490.000, ranjenih 4,064.000, zarobljenih dva milijuna. Ukupno 7,558.000. Daljni gubici iznašali su do 1. novembra 1916. najmanje 1.000.000. Sveukupno 8,558.000.

Franceska imala je do 1. srpnja 1916. 885.000 mrtvih, 2,115.000 ranjenih, 200.000 zarobljenih. Ukupno 3,336.000. Nadalje od 1. kolovoza do 1. novembra 1916. (prema engleskom nagađanju) 360.000. Sveukupno 3,696.000.

Gubici Talijana računaju se prema izvještaju do 1. srpnja 1916. za 505.000 ljudi, dočim se prema austro-ugarskom stožeru sa 100.000 ljudi više računaju. Uzmu li se u obzir veliki gubici Talijana u kolovozu, rujnu i listopadu god. 1916., to ne ćemo precijeniti, ako uzmemo gubitke Talijana, okruglo sa 800.000 ljudi.

Srbija imala je do 1. srpnja 1916. 100.000 mrtvih, 140.000 ranjenih, 200.000 zarobljenih. Ukupno 450 tisuća. K tome daljnji gubitak do 1. novembra 1916. 30.000 ljudi. Sveukupno 480.000 ljudi.

Gubici Belgije iznašali su do 1. srpnja 1916. 50.000 mrtvih, 110.000 ranjenih, 40.000 zarobljenih. Ukupno 200.000 ljudi. U slijedeća tri mjeseca imala je Belgija daljnjih gubitaka 20.000 ljudi. Sveukupno 220.000.

Rumunjska označuje svoje gubitke u jednom izvještaju od 20. oktobra 1916. sa 218.680 ljudi. Sasma naravno, da se je ovaj broj do 1. studenoga 1916. znatno povećao.

Prema tomu iznašaju sveukupni gubici neprijatelja u okruglim brojkama u milijunima: Engleska 1.2, Rusija 8.5, Franceska 3.7, Italija 0.8, Srbija 0.48, Belgija 0.22, Rumunjska 0.22, milijuna. Sveukupno 15.1 milijuna duša imali su dosele naši neprijatelji gubitaka u svjetskom ratu.[1]).

Silne su to brojke! Nadodamo li k tome brojke četvornog saveza, čovjek će od srca požaliti Evropu, kako ju je požalio i Benedikt XV. u poznatoj mirovnoj svojoj molitvi. On se je svojski zauzimao, da dođe do mira. Uzalud. A sada? Ne će li mir, mješte preko Rima, doći preko Petrograda? Socijalna demokracija je bila ušutkala od početka rata, jer je rat porušio njezine dogme o internacionalizmu i materijalizmu; ona je naime odjednom postala nacionalna i oduševljena za narodne ideale. Nu uslijed revolucije u Rusiji podigoše se opet visoko socijaliste ondje, dosljedno i po svim zaraćenim državama. Ali gle! Ententa je time upravo ugrožena, ako bi socijalistička Rusija napravila separatni mir. Zato ententa šalje brzo u Petrograd nove socijalističke uckače za nastavak rata; Engleska prijeti novčanim zajmovima, Japan se grozi novim naoružanjem.

Ako mir ipak dođe zaslugom socijalne demokracije, nema sumnje da će i porasti iza rata njezin upliv. Ona ima dva elementa u svojem programu: gospodarski i protuvjerski. Glede prvog lako ćemo se snaći, glede drugog nema popuštanja, jer znači to uništenje kršćanstva. I tako će nas odmah, netom se sklopi mir, dočekati teški dani gore kušnje: kulturna će se borba raspojasati kroz par mjeseci. Tu je naše uzdanje u Bogu i jakim našim organizacijama, u zbivenim redovima svih katolika.

Nu ova međunarodna zajednica socijalnih demokrata, koja se opet diže uslijed ruske revolucije i triumfa njezina u toj revoluciji, izazivlje i drugu misao. Zašto ne bi naime i katolici svih zemalja stupili u bliž dodir? Zaslužni urednik švicarske novine «Neue Züricher Nachrichten», Baumberger, pokazao je, da se može u tom pravcu koješta stvoriti, što je novo i ipak toliko korisno po katoličke naše ideale. On je pozvao katolike zaraćenih država na sastanak u Zürich. Sastanak se je i održao 12. i 13.

[1]) Hrvatski Dnevnik, 22. travnja 1917.

veljače. Tu se je raspravljalo o budućoj zajednici katolika, osobito katoličkih parlamentaraca. Na adresu, koju su učesnici upravili papi, odgovorio je u njegovo ime kardinal Gasparri.. Papa odobrava i želi, da se tim načinom povrati porušeni javni i društveni poredak na temelju vjere i kršćan. pravednosti.

S druge strane pita dr. Hilgenreiner, ne bi li kat. kler u svijetu mogao ući u akciju za mir i u svojim državama ne prepustiti socijalistima slobodne ruke? Iza tri godine rata — veli on — imamo znakova, da nije jedna stranka uništila drugu, te sudeći po novim znakovima, ne će taj slučaj ni nastupiti. I Unija će se razočarati kao i Italija i Rumunjska. Stoga je nadošao čas zajedničkog mirovnog rada u spoju s kat. hijerarhijom i papom na čelu.[2]) Način će rada ovi opredijeliti, a nama je dužnost, da podupremo svojski rad pape.

*

Kakov će biti mir? što će nam donijeti?

Spinoza je nijekao slobodnu volju, ciljeve, ćudoredni poredak, ljubav, dobro. Moderni je svijet pod uplivom lože pošao tim pravcem; njegov je najveći apoštol, Nietzsche u pismu Overbecku priznao, da je u tom Spinozinu programu našao svoj. Nu taj je program očevidno bankrotirao g. 1914. Što sada? Na to odgovara Hermann Bahr: «Ako će naša mladež smiono da započne novu Evropu, to može jedino time, ako obratno opet prizna onaj program i u mislima, riječima i djelima».[3])

Hoće li nam donijeti mir ovaj preporod?

Nema sumnje, da je ovaj svjetski rat u prvom redu borba izmed Engleske i Njemačke. Engleska hoće da ostane i dalje gospodarica mora kao za Napoleona I. i ne dozvoljava konkurenciju njemačkih proizvoda na svojoj interesnoj sferi. U ovu je borbu stupila Rusija, da zaštiti Balkan (posebno Srbiju) i otvori sebi izlaz u toplo more. A Francuska? Da se osveti za poraz god. 1871. Italija želi štogod ušićariti; ententin je novac turio u rat Rumunjsku. Amerika želi sudjelovati u mirovnoj konferenciji. Politički, materijalni probitak igra tu glavnu ulogu. I taj će biti prva stvar dnevnog reda na mirovnom zelenom stolu. — Nu to doduše ne isključuje i preinaku nekojih načela u svjetskoj politici, koja su ipak moralne vrijednosti. To je naglasio i Wilson

[2]) Bonifatius-Korrespondenz, br. 4, 1917, str. 77.

[3]) Hochland, 1917., sv. 7, str. 44.

u svome proglasu o miru, u kome traži slobodu mora i slobodu međunarodnog saobraćaja, ograničenje pomorskog i kopnenog naoružanja, riješenje spornih zemljišnih pitanja, te nacionalne i rasne pripadnosti. I ruska je provizorna vlada izjavila, da želi opći i trajni mir bez aneksije i odštete. To je u duhu Wilsona. Njemački kancelar Bethmann-Hollweg, kao i Tisza, te ovih dana i austrijska vlada izjaviše, da prihvaćaju mir bez aneksija.

U ovoj se fazi očevidno vidi, da mirovna akcija već iznosi i *moralne vrijednote.*

Nu tu je pogibelj, da te vrijednote budu *krive* kao i za francuske revolucije. I onda se je mnogo deklamiralo o bratimstvu svih naroda, kako sada to deklamira Wilson, a crvena internacionalna usporedo potpraćuje svojim prezvučnim glasom. U pogibelji je Evrope i cio svijet, da uđu u novi san o svjetskom izmirenju na temelju načela socijalne demokracije i njezine posestrime framasonerije. I taj će se san rasplinuti u novom skorašnjem ratu, koji će biti strašniji od sadašnjeg. Načela, koja nijesu od Boga, ne mogu da prodru i osvoje savjest, te zato ne mogu ni da osiguraju trajnost međunarodnim odnošajima, koji se oslanjaju na ta načela. Loža pak i socijalna demokracija zabacuju Božja, kršćanska načela. Ne će li međunarodni ugovori osigurati trajnost mira? Žalibože ne. Ta vidjelo se je u sadašnjem požaru, kako se lako kida te ugovore.

Kako stvari stoje i kako se razvijaju, mir ne će donijeti moralni preporod u smislu Bahrovih želja. Još treba, da nad glavom Evrope prohuji barem jedan vijek i nekoliko sadašnjih ratova. Vijekovi su otudili Evropu kršćanstvu, a bolesti, koje se razvijaju kroz dulje vrijeme, trebaju barem toliko i vremena da odstupe. Dakako ovo ne isključuje to, da će mnogi učenjaci kroz nedaleku budućnost uvideti po učincima lošu vrijednost nekršćanskih načela i da će poput Ivana upozoriti na Isusa i na kat. crkvu.

Ovo treba naglasiti i imati pred očima u prosuđivanju glede budućnosti. Mi smo naime katolici vazda skloni k optimizmu. Nu ovaj lako dovodi do razočaranja, do nerada i do nepoduzetih toli nužnih mjera.

*

Svi nas znakovi i iz hrvatske naše domovine upućuju na to, da svi hrvatski katolici moraju biti sada na okupu kao malo kada.

U Zagrebu su «Moderna» i «Zabavna knjižnica» izdale čitavu hrpu knjiga, koje sve drugo nego li da bi uzgajale šire hrvatske mase. Što je prije samo ovaj ili onaj član inteligencije dobivao, sada tu hranu gutaju mase, i to šire i niže. Sada je dr. Ivan pl. Bojničić (poznat sa svoga djelovanja zagrebačkoj slobodnozidarskoj loži «Ljubav bližnjega») počeo s izdavanjem «Prosvjetne biblioteke». Glavna je misao vodilja u tom novom radu — veli izdavač — podizanje i jačanje hrvatske prosvjete slobodoumnim i naprednim djelima. A «Njiva»? Prije je izlaska tog časopisa najavio Lunaček u «Obzoru», da se osniva u svrhu kulturkampfa u našim krajevima. I zaista mnogi članci (osobito dr. Prohaske) «Njive» pokazaše, da je tako. Međutim tu istu rabotu nastavlja stari «Savremenik».

I tako će nam se narod ogubaviti, ali će osobito hrvatska mladež, koja ne pogine na fronti, zapasti u duševnu kaljužu protukršćanskih i nećudorednih načela ove nove poplavi u Hrvatskoj ... Eto kamo brodimo i kakova nam se budućnost sprema na književnom polju.

Nije bolje ni na socijalnom, ni političkom obzorju.

Katolici, gdje smo? što radimo? Zar da se pred ovim pojavama i dalje cijepamo, ko je stariji ili mlađi, ko je izišao iz «kat. đačkih» organizacija, ko će voditi prvu riječ?

Mase.

Piše: **Dr. A. Alfirević - Split.**

1. Revolucija u Rusiji.

Multitudo non est sequenda.
Sv. Augustin u komentaru k psalmu 39.

15. ožujka 1917. se je dogodilo u Rusiji, što nije niko očekivao na početku ovog svjetskog rata. Rusija je zbacila cara Nikolu I. To je učinila zemlja, koja je zatvorena bila od drugog svijeta i u kojoj je car papa. Zbačeni je car pozvao na prijestolje brata Mihajla? A ovaj? Sam zadojen prevratnim idejama izjavljuje u proglasu na ruski narod, da će «prijestolje preuzeti uz uvjet, ako je to volja puka», koji će odlučiti o formi vladavine. Veliki knez Mihajlo dakle poziva se na volju puka, masâ. Na taj način ne će se novi car kititi naslovom «car ruski po Božjoj milosti». Taj će naslov zamijeniti s onim: «car ruski po milosti revolucijonarne dume i volje njezinih agitatora».

Doduše je nova revolucija proglasila slobodu svih vjeroispovjesti, pak po tome i katolicima. Katolici su ondje bili gotovo kao u rimskom carstvu do Milanskog edikta (313.), pak se mogu eto nadati možda boljim danima. Tu je dakle niklo iz zla i nešto dobra. Nu dokle će to dobro trajati? I za rusko-japanskog je rata Nikola bio udijelio slobodu katolicima, dok je opet u doba mira nije skučio na minimum. Neće li se to lako i opet dogoditi, kada dovrši rat?

Neprestane će trzavice trajati u Rusiji, pak i ako dode do uspostave monarhije. Ta već se je sada pozvao Mihajlo na *plebiscit;* oslonio se je na klizavo tlo, koje dovodi do toga, da će u najboljem slučaju biti sjena ne samo bivše carske vlasti, nego uopće svake vlasti. Nije svaki plebiscit zlo, ali je to ovaj u konkretnom slučaju. To je naime koprena, kojom obično tiranska oligarhija prikriva svoja djela i namjere.

Framasonerija tako obično radi.

Ovako je ona svugdje postupala. U južnoj je Americi izazvala republike, u Francuskoj na mjesto Karla X. postavila g. 1830. «građanskog» kralja Louis Filipa Orleanskog, te g. 1852. Napoleona III., 1872. republiku. Ko je pretvorio Portugalsku u republiku, ako ne framasonerija? Ona i danas ima ondje vlast potpuno u svojim rukama. U Engleskoj i Italiji, gdje je framasonerija javno dozvoljena, kraljevi su vojvode, koji izvode njezine planove, pak zato i nema ondje prevrata. Ali je i pri stvaranju Italije i uništenju papinske države sve išlo po nacrtu framasunskom.

Uopće nema novije revolucije na političkom polju, ako nije to djelo lože. I ipak ostaje ta sila, moć, koja to pokreće, tajnovita, gotovo nevidljiva, a svoje djelovanje prikriva — *voljom puka,* voljom masâ. Žalosno je, što ova fraza opčarava mase, nerijetko i katolike. To je zavaravanje.

Zaista? Ogledajmo stvar pobliže.

2. Mase nemaju ni razuma ni savjesti.

Dr. H. Dimmler je zgodno opazio, da je rat psihološki ga promatrajući, sredstvo, pomoću koga riješavamo ono, što mase nijesu kadre da riješe kao razumna bića.[1]) To opažamo i kod političkih sastanaka. Ako su u dvorani zastupane dvije struje, ili će se potući ili izgrditi. Teško je tu mirno razlagati. Ovo još više vrijedi o širokim masama.

Drukčije i ne može da bude. Po srijedi su i psihološki zakoni.

[1]) «Der Krieg ist, psichologisch betrachtet, ein Verlegenheitsmittel über die Schwerfälligkeit und Hilflosigkeit der Massenseele hinwegzukommen. Der Krieg kommt aus der Unfähigkeit der Massen, sich nach Art vernünftiger Wesen zu besprechen und zu verständigen» (Hist. polit. Blätter, 1917. str. 73).

Ta po čemu se ravnamo s našim djelovanjem? Po *umu i savjesti.*

A masa? Gdje je njezin um? gdje li savjest?

Heine kaže u svojoj jednoj pjesmi, da su mu državni činovnici točno pregledali prtljagu na prelazu iz Francuske u Njemačku, ali nijesu ni zavirili u glavu, u ideje. Ideje ne može pogranična straža da otkrije ni Röntgenovim zrakama. U te ne dopire ljudska ruka ili vlast bez Boga. Samo je Bogu, *cui omne cor patet,* poznato ljudsko mišljenje i može da segne u tu sferu ljudske neovisnosti. Zato i samo Božji zakoni mogu da pograbe tu pojedinca. Čudnovata je pak ljudska glava! Jedna se redovito odalečuje u mišljenju od druge, ako ih na to ne sili objava Božja (bilo naravna, bilo svrhunaravna); dapače čim je ko većih umnih sposobnosti, tim se više odalečuje od drugih. Karlu V. se nije moglo posrećiti, da bi dvije ure jednako išle u kazalima. Većina to vrijedi o ljudskom mišljenju. A veliki filosofi, prepušteni sebi? Ti se najviše odalečuju od drugih, od mase.

A masa?

Ona doduše sastoji iz zbroja pojedinaca, razumnih bića, koja posjeduju uvidavnost i razlažu. Nu nije tako s masom. Pojedini je senator znao što je dobro i pravo, ali skupa s drugima već kao da je izgubio ta lijepa svojstva. *Senatores boni viri, senatus mala bestia!* govorili su stari. Masa ne umuje. Koji je tome razlog, mogu psiholozi ovako i onako natezati i ne slagati se u priznanju tih uzroka, ali činjenicu ne mogu da zaniječu. Mislim, da je po srijedi dublji taj psihološki razlog, što ni dvojica nijesu kadra da *dulje* vremena uzdrže iste misli (ako ih od druguda ne sili na to Bog gore spomenutim načinom). To pak nijesu kadri, jer je čovječja svijest neprestano pomična i svaki čas drugi se utisci izvana ili predodžbe iznutra pojavljuju u našoj svijesti, te se to ili spaja sa starim (apercepcija) ili uznemiri i potrese stare. Hoće se dakle ustrajnosti, jakosti, ustrpljivosti da se podrži svijesno i hotimično jedinstvenost u mišljenju s drugim ljudima. Za ilustraciju uzmimo jedan primjer. Ako hoću da nacrtam na tabli točan krug, sigurno mogu kazati za svaku pojedinu tačku tog kruga, da u njoj ne ću pogriješiti i zapustiti nužnu deklinaciju. Drukčije je glede cjeline. Giotto je bio sretan, da je onako točno pogodio poznati svoj «O». Eto u čemu je razlog, da masa češće mijenja svoje shvaćanje nego li gospoda svoj šešir.

Masa nema razuma.

To je uzrok, što se rijetko koja politička stranka može da održi na kormilu preko jedne generacije. Nije tu biološki zakon o rastu i propadanju organizma, nego onaj psihične ustrajnosti. I razum ima svoje zakone.

Dosljedno rečenome masa *nema ni savjesti.*

Savjest slijedi razum; gdje ovog nema, nema ni nje. Svaki će ti pojedini Amerikanac kazati, da se ne smije ni krivca nesaslušana osuditi. I ipak će se gotovo svaki od njih pridružiti masi, koja crnca progoni po ulici, linćuje, ubija bez suca i svjedoka, gotovo besvjesno. 16. ožujka 1917. su iste mase u Rusiji kidale carske grbove, koje su desetak dana prije obožavala svog Nikolaja. Mase i učena skupština za francuske revolucije odoše u hram da se poklone zloglasnoj ženi na oltaru kao božici mudrosti, premda su i prije i poslije u sebi to osudivali kao pojedinac. Crispi je jednom kazao o talijanskim političarima, da ih masa hvali za djela, za koja bi ih kao pojedinca suci bacili u tamnicu. Kod svake se revolucije znade za početak, ali ne zna niko, kako će svršiti, jer tu fali i razum i savjest mase, a jedino možeš po ovima upoznati budućnost. Kod mase svašta možeš očekivati. U petak propinje ista masa Isusa, kome je pred par dana priuštila svečani doček uz Hosana. Nije li to živa, koja se neprestano diže i spušta prema različitoj temperaturi? Morska je plima i osjeka, nemirna voda u kopanji približna slika duševne promjenljivosti u širim masama.

3. Nemogućnost pučke vladavine. Zavaravanje mase.

Gdje nema razuma ni savjesti, nema ni volje. Voluntas sequitur cognitionem. Zato nema ni htijenja u masi, jer nema razuma ni savjesti. To vidimo, u svakom izboru, bilo za općinsku upravu bilo za sabore. Plakati, agitacije vanjske i mjesne prilike, seoske blagajne izazivlju izborni interes u masama i rijetki su pojedinci koji ostaju pri svemu otporni. Tu se većina nameće i poput rijeke teče udarenim koritom, skupljajući manje potoke. U sjevernoj su Americi građani ljubomorni za svoju konstituciju. Nu trebaš biti tamo u doba, kada se približava izbor zajedničkog predsjednika, da vidiš, koliki se novac sipljе u agitacione svrhe *L'argent fait la guerre,* novac odlučuje izborima. Čitavi tvor-

nički trustovi donose miliarde za trošak. I mase? One se ne mogu da otmu sjajnom uplivu novca i agitacije. U gore spomenutoj ruskoj revoluciji digoše se mase u Petrogradu, da viču za kruh, hranu, jer je ondje slabo bilo željezničkog dovoza i niže je pučanstvo bilo gladno; viču za kruh i pljačkaju dućane i ruše magazine. Na tu su psihičnu raspoloživost lukavo računali spretni agitatori, da tu slijepu volju navrnu na polit. protiv vlade i Nikole.

Stranačke borbe pokazuju i u našoj domovini, kako izborni kotari lako mijenjaju svoje zastupnike, ako samo jedna stranka raspolaže dobrim agitatorima i srebrnim kuglama. Mjesni su interesi dakako pri tome važan čimbenik. Da nije Isus žigosao mjesne farizeje, nego da je govorio o kreposti i vjeri uopće, ne bi se ovi bili onako živo zauzeli za mjesnu agitaciju u Jeruzolimu protiv njega. One su iste mase blagoslivljale Isusa radi dobročinstava i čudesa; nu su ga omalovažile, netom su ga vojnici vodili natrag od Iruda k Pilatu u porugljivim haljinama; napokon, pošto su ih agitatori uspalili, stadoše vikati: Neka se propne! Psihični proces je bio brz i kratak.

Mase ne mogu imati *svoju* vladavinu. Ta ni pojedinac ne može pojedinca da zastupa u njegovu mišljenju, htijenju, savjesti. Oligarhija parlamentarna može to još manje upogled masâ.

Obično su konstitucijonalne vlade odraz parlamenta, t. j. ministri su ili izabrani iz većih stranaka ili uživaju pouzdanje kod njih. Ali oni nikako nijesu istog mišljenja, savjesti i volje s parlamentom. Još je manje to parlamenat s masom, s narodom, koji ga je izabrao. Tu je «volja» naroda lijepa fraza. Da je stotinu ljudi pitati, je li odobravaju ovaj ili onaj korak svog zastupnika, svoje stranke u parlamentu, jedva bi našao dvojicu, da će se slagati. Uz to se obično izbornici bave politikom tekar u doba izbora; inače se samo onako nešto o njoj zabavljaju pri kavi ili pivi u kavanama, ili iza jela malo podrijemaju svojom stranačkom novinom. Niti je dakle parlamenat «puk», niti u njemu vlada «pučka volja».

Lakše je s čovjekom u politici vladati preko njegovih strasti, nego li kreposti. Zato vrsni političari izazivlju u masama što jače strasti. Oholost je pak prva psihična strast. Ta se izazivlje laskanjem, kađenjem. I kâd, ma bio i od najmilijeg mirisa, prouzrokuje brzo i lako vrtoglavicu. Zato proračunano deklamuje agitator pred pukom, masom: «U tebi je vlast! ti odluči! pokaži svoju volju!» Zavaravanje je to masâ!

I katolička crkva ima u sebi demokratsko-monarhični ustav, svoje sabore, svoje autonomije, pak zato katolici nijesu protiv demokracije kao takove, nu žele, da je niko ne zloporabi. U Ateni je politika bila demokratska. Ta je sretno tekla, mase su ćutjele prave blagodati; domovina je cvjetala, dok su masama vladali i vodili ih nesebični Aristidi i Alcibijadi. Propadanje Grčke i Atene počma s danom, kada su se nametnuli masama sofiste, a ovi su to postigli, kada su mase počele pogodovati nećudorednosti, strastima. Zli su vođe kazna masama za njihovo zlo i ne mogu nego povećati to zlo. Stoga je jedino ćudorednost kadra da očuva narode od propasti, od zavaravanja. Ćudorednost puka, koja se samo temelji na razumu, nije dugo potrajala ni u Medijanaca, ni u Grčkoj, ni u moćnoj rimskoj državi. 400 godina je malo koja država prošla u cvjetanju, ako se je oslanjala samo na naravno ćudorađe. Obratno je kod narodâ s kršćanskim ćudorađem. Katolički narodi ne propadaju; kat. narodi ne dozvoljavaju zloporabe masa.

Ovo znade slobodno zidarstvo. Ono zato i hoće da budu široke mase bez kat. ćudorađa. Stoga se ono i hvata najrađe psihologije masâ kao uspješnog sredstva.

4. Slobodno zidarstvo i mase. 1517-1717-1917.

U borbi izmed Atene i Sparte nastojala je glavna atenska stranka, da Sparti nametne pri pobjedi i način svoje političke vladavine. I framasonerija u borbi protiv svake nadnaravne vjere nastoji da svugdje uvede republikansku vladu. Lako je uočiti, koji je tome razlog. U toj se vrsti vladavine najlakše zavarava i zavodi mase. Primjer imademo u Portugalskoj i Francuskoj. Slobodno zidarstvo ne haje da uvede u Englesku i Italiju republiku, jer u tim zemljama ono već imade u rukama javnu vlast i monarhija je sjena, nu lako može nadoći čas, kada se i te tanke prevjese zbace. U Rusiji je eto uspjelo djelo tajne framasonerije i brže nego li za francuske revolucije. Ova je tekar iza 4 godine mešetarenja dala svim građanima jednaka politička prava. U Rusiji? Daje odmah, čak i vjerska, i ako hoće istodobno da konfiscira crkvena dobra. Ruska revolucija ne će da zaostane za republikom u Kini.

Nema sumnje, niža se masa diže protiv aristokracije. I cilj?

Da samo dobije u ruke vlast, dosljedno da se samo poaristokrači, jer je u pojmu vlasti i aristokratično obilježje. Diže se masa, koja je bez razuma i svijesti, da mjesto jedne oligarhije postavi drugu. I ova je druga redovito gora.[2]) Kada je Bismark kao diktator pri miru g. 1871. mogao da nametne Francuskoj monarhični oblik vladavine, nije htio, nego je ostavio republikansku. Mnogi su se tome čudili. On je tako postupao iz uvjerenja, da će republika oslabiti tako Francusku, da ne će Njemačkoj nikada biti pogibeljan susjed. Vrijeme je Bismarku dalo pravo. Sadašnji je rat pokorio i ostatak mladeži u Francuskoj i ona je bačena natrag za 200 godina. I gdje je framasonerija u cvatu, ako ne u Francuskoj?

Slobodno zidarstvo vreba još na Španjolsku i Austriju. Otrag nekoliko godina se je to očitovalo u Barceloni prigodom Fererovih nemira. Dapače su donosile svojedobno framasonske novine pri proglašenju portugalske republike, da je to Arhimedova tačka, s koje će ukinuti i španjolsku monarhiju. U Austriji je framasoneriji najtijesnije, jer su kat. mase probudene, pak se je stoga zadovoljila, da navodi sa Los von Rom na otpad od katolicizma i da agitira za «slobodnu školu» i slobodnu ženidbu, te protestantizam. Kako za nj? Jer se tako lakše ide k bezvjerju: od kapele lako se penjemo k crkvi.

Slobodno je zidarstvo osnovano 1717. u Engleskoj i odatle se je rasprostranilo širom svijeta. Ove godine dakle slavi 200 godišnjicu. Može li se veseliti nad svojim radom? I ter kako! Mase je zahvatilo u svoje mreže, za svoje naume. Kako je nekoć Orfej zamamljivao k sebi sve moguće životinje, tako je i mase k sebi privuklo slobodno zidarstvo, da ih onda dakako upregne u svoja kola i gibanje masâ svrne k sebi kao mlinar vodu k svome mlinu. Ta zamamna Orfejeva frula jest: *pučka vladavina.*

G. 1517. je prekinuo Luter vjersku jedinstvenost Evrope i svijeta. To je bilo zlo. Mase su se ocijepile od Isusove ustanove, od papinske vlasti i prihvatiše se samo Svetog Pisma. Prestala je time *tranquillitas ordinis,* koja je do tada vladala. G. 1717. zabaciše slobodni zidari i sv. Pismo, prihvatiše se samo *čovještva:* ne će oni nadnaravne vjere. Kobne se posljedice tog stanovišta vide u ovom ratu. Ove je godine ovaj svjetski rat došao do vrhunca. Kina, sjeverna i južna Amerika idu u rat i preko svake

[2]) Neki ističu sjev. Ameriku. Nu dokle će ta vladavina uspjevati? Zar je sve onđje dobro? Ne valja suditi jednostrano.

obveze i obzira. O međunarodnom se pravu više ni ne govori; sveopći potop uništava svako pravo... Godina je 1515. bila zla, god. 1717. gora i 1917. je još gora. Naši se protivnici odalečiše od katoličanstva i za to prestadoše biti i kršćani, a jer htjedoše ostati ljudi, izgubiše i to dostojanstvo. *Abissus abissum invocat!*

Jadne mase u rukama framasonerije!

5. Mase i loša oligarhija.

Framasonerija nema jednu metodu. Glavno joj je, da dođe do vlasti, da njezini ljudi dodu do vlasti i da je osiguraju za se za što dulje vrijeme. U tu se svrhu služe liberalstvom kod inteligencije, socijalnom demokracijom kod radništva, radikalizmom kod mladeži, svime. Konačni je njezin cilj, da onda njezina oligarhija dokine monarhiju, jer joj je lakše da se održi u republici, pak da i podreže svaku žilu života nadnaravnoj vjeri, n. p. plijenjenjem crkovnih imanja, lajciziranjem škole i zakonodavstva itd.

Je li masama zato bolje?

Dobrota ili vrsnost vladavine ne ovisi toliko o njezinom obliku, koliko o ljudima, koji su na vlasti. Framasonerija pak gradi na egoizmu, pohlepi, strastima, a te se kose s pravednošću, koja je temelj narodne sreće. *Iustitia fundamentum regnorum.* Pod Ferdinandom katoličkim je postojala inkvizicija, ali je ipak španjolska književnost imala tada zlatnu dobu i narod je bio zadovoljan kao nikada kasnije. Sudeći po povjesti njbolja je vladavina umjerena monarhija. Ni demokratski oblik vlade nije po sebi zao, ako su dobri ljudi — *probi viri* na čelu te uprave. Zato valja prije svega da svi oligarhi budu pošteni i pravedni, pak će biti taka i oligarhija. Isus je prije osnutka crkve temeljito za to odgojio i pripravio apoštole pojedince. Slobodno zidarstvo radi protivno. Ono ruši pomoću masa u revolucijama svaki uvjet ličnog odgoja i ne mari za osobne kreposti. Ono pozna samo jednu politiku, a ta je — *politika uspjeha,* t. j. da dođe do vlasti.

Oligarhija je već po sebi izrasla trska, kojom svaki vjetar njiše. Dokle se je dohvatila vlasti, penjala se je tiho kao bršljan, ne uz hrast, nego uz krhu trsku. Ko ima slabe noge, ne izlazi na put, da ga ko ne baci. Zato se i oligarhija svagda prilagođuje manama mase. Ako je masa pak bez razuma i savjesti oligarhija

je bez glave i duše. I tada? Onda se ispunja Isusova riječ: «Ako slijepac slijepca vodi, obojica će pasti u jamu».

Redoviti je san mase, da će je revolucijonarna oligarhija uvesti u Kanaan zemlju, «gdje teče med i mlijeko». Ali je Kanaan bila odijeljena zemlja i jedincata na našoj kruglji, namijenjena samo jednom odabranom narodu, pak zato i svršava san mase brzo u — razočaranju. Mješte u Kanaan zavede oligarhiju u gladnu pustoš, jer ni sama nema bistra pogleda niti traži trajnu narodnu sreću. Prevarene mase uzalud jecaju tada za egipatskim lukom i loncima mesa...

I onda?

Zgrada, pomaknuta s temelja, mora da se sruši. Mase dignute iz svoje kolotečine i ne našavši drugu, valja da se dalje gibliu, uznemiruju i sve na putu ruše. Revolucija izazivlje revoluciju. To se je vidjelo za francuske revolucije. Od njezina početka g. 1789. (5 svibnja, stališka skupština) do 1795. masa je sa više revolta dizala razne oligarhije. Tu je oligarhiju dokrajčio Napoleon despotizmom svojim. Oligarhija se je prošlog i sadašnjeg vijeka povodila za masom i ova za njom; niko od njih nije odredivao pravac pokretu, nego strasti i raspoloživost one dobe.

Plato je pisao, da je smiješno postavljati čuvarima čuvare[3]). To vrijedi, ako su čuvari na svom mjestu. Ali naši oligarhi! Mirabeau i Robespierre nijesu osamljeni i kadri su bili, da razriješe sebi i drugome uzde, ne da pritegnu i ograniče ljudske strasti. Za ovo treba jače ruke i uma, treba savjesti.

Što kažu na to socijalni demokrati?

6. Mase i socijalna demokracija.

Socijalna demokracija ne će da bude teoretska nauka. Ona je segnula u život, u mase. U toj želji i cilju oponaša katoličku crkvu. Dapače što je redovništvo katoličkoj crkvi, to je slobodnom zidarstvu socijalna demokracija. Uska je sveza izmed ove zadnje dvojice. Framasonerija je izazvala francusku revoluciju, a u ovoj je g. 1789. i položen prvi temeljni kamen socijalističkom *proletarijatu*. Što je o pojavi mutno naučavao otac i zagovaratelj socijalne jednakosti u toj revoluciji, Fr. Babeuf, zatim Saint Simon, to je znanstveno htio, da zapečati Marx. Nu

[3]) Τέλειον γὰρ, ἦδος, τὸν δε γε φύλακα φύλακος δεῖσθαι.

i Marxova bi nauka o materijalističkom shvaćanju povjesti i teoriji, o vrijednoti (Wertteorie) bila ostala prosta teorija i spominjala bi se u socijalnoj znanosti, da nije on te svoje nazore unio u postojeću borbu klasâ. Uporabom je mašine postalo u II. polovici 19. vijeka radničko pitanje kritično. Tu su priskočili korifeji Marxovih ideja i ulili u dušu proletarijata svoje ideje pomoću organizacijâ; zahvatili su široke mase.

«Socijalizam prekida potpuno sa svom prošlošću, kida sve odnošaje k domovini, k selu, obitelji, ćudorednosti; ruši sve predašnje ideale» opaža zgodno Sombart.[4]) Vjera je prije obuzdavala zle sklonosti i nastranosti mase; vjeru se je smatralo nešto naravnim. Socijalizam? Sve naravno smatra vjerskim, a to znači, da pušta maha svim strastima kod pojedinca i mase. Time su obale rijeke spale: masa je slobodna i može se poput rijeke da razlije na sve strane.

Naravno se je prema ovome i razvila posebna psihologija radničke mase. Prije su i na tu masu, kao i na cio narod, djelovale vjera (ćudorednost), gospodarstvo, običaji, država, pravo. Sada? Marxov socijalizam ne vidi u čovjeku duha, nego samo materiju i zato borbu klase protiv svega; njemu je nisaona energija samo tehnika, društveno općenje jedan prolazni oblik, ćudorednost legalnost sadašnih zakona: sve je promjenljivo i bez nutrnje vrijednosti. Mase treba da traže svoj interes, koji je iznad vlasti i vjere; prošlo je feudalno doba, kada su odlučivali drugi sudbinom radničkog stališa. Stoga psihologija proletarijata naginje k revoluciji, što se ne opaža tako jasno kod nijednog stališa. I u srednjem je vijeku feudalno plemstvo lako i kod najmanjeg povoda stupalo u borbu protiv kralja, građanstvo (dobivši obrt i trgovinu u ruke) protiv plemstva, ali da isposluju privilegije ili doskoče nevoljama, nikada iz revolucionarnih načela o svjetskom građanstvu.

Marxizam je označio masama proletarijata glavnu ulogu u današnjoj svjetskoj pozornici i podao mu je dogme i samopouzdanje. Socijalizam je nova vjera na političkom polju. Zato mase novog proletarijata u ime svojih dogmi ustaju na kršćanske dogme, radi svojeg se političkog cilja dižu protiv drugih političkih stranaka. I ta je borba fanatična.

Fanatizam se javlja u masama, kada naravnim sklonostima

[4]) Sozialismus und soziale Bewegung, 30.

i potrebama neko podade teoretski oblik i praktični izljev. Radništvo je upalo u krizu uslijed primjene mašine, kako rekoh, pak je jedva dočekalo nekoga, koji će da ga odvede iz krize. S druge je strane pomoću socijalne strukovne i stališke organizacije ne rijetko radnička masa i dobila lijepih uspjeha u pregovorima s poslodavcima. Proletarijat se je učvrstio u uvjerenju, da je nova moć u njemu, da će on udariti pečat novoj dobi. Thierry i Gvizot su (i ako ne pravo) tvrdili, da je politička povjest Francuske u srednjem vijeku borba izmed feudaliteta i buržoazije, s njima, dok ne izvojšte novu dobu svoje prevlasti. Socijalizam podaje sve uvjete fanatičnoj borbi.

Mase ne razlažu, fanatizam još manje. Već umjeren pojedinac drži često za pravo i istinito ono, što mu se dopada; u dopadanju je i razlog njegovog držanja. Kod masâ se to zbiva u još jačoj mjeri. Stoga su i mase socijalne demokracije fanatičnije od liberalnih, jer im svaki sastanak, svaka demonstracija tobože oblakšava položaj i vodi ih bliže k tom cilju.

To su znali liberalni i framasonski krugovi u Petrogradu.

Revolucija Rusije nije neki vojnički «colpo di stato». Njezini začetnici, pročelnici dume (n. p. Rozdiansko, Miljukov, Lvov itd.) htjedoše, da njihov čin bude trajnih posljedica i uspjeha, te su u tu svrhu pružili ruku predstavnicima radničkih masa, socijalnim demokratima. Zato danas sačinjavaju prov. rusku vladu liberalni odbor vojničkih krugova i odbor socijalne demokracije. Sudeći pak po psihologiji ruske mase i načelima, koja zastupaju ova dva odbora, Rusija će brzo krenuti putem moderne Francuske kao sve republike. Do toga redovito vodi lagano liberalna internacionala, crvena pak brže i lakše.

Kakav je položaj u Evropi, idemo k bankrotu vlasti, vlade, država i naroda. Razmahaj je ljudskih strasti doveo do ovog svjetskog rata; jači će razmahaj izvesti jaču katastrofu. Za tim ne ide loša oligarhija, liberalstvo, framasonerija, socijalna demokracija, jer se svak uplaši na pogled ponora. Nu prah, postavljen u nutarnjost masâ, mora da se u trenju zapali i eksplozija je neizbježiva. Ko postavlja uzrok, ne može da isključi učinak. I tako pada i propada Evropa, koja je doslije bila u idejnom svijetu *«domina mundi»;* propada... Zašto? Jer se je odrekla kršćantva, koje je jedino kadro da uzdrži u žari dobro sačuvane ljudske strasti, zloću ljudsku.

Ko da tu pomože?

7. Katolici i mase.

Mase su počele da hvataju maha u javnom životu iza francuske revolucije, u svoj pak Evropi u revoluciji za polovice prošlog vijeka. Narodnosno je pitanje izazvalo tako dugo i živo gibanje u masama od polovice 19. vijeka do danas. Socijalni su demokrati prije rata deklamovali cijelom svijetu, da je zakopan i istisnut pojam domovine i narodnosti. Rat im je dao krivo i rat je upravo još jače oživio značenje i ljubav masa spram tih pojmova. Duboko je usađena u naravi čovjeka ta ljubav i ne može je niko iščupati. I životinje ljube svoje špilje, kako veli Metastasio:

E' istinto di natura
L'amor del patrio nido. Amano anch'esse
Le spelonche natie le fiere istesse.
(Temistocle, II. čin, 7 pr).

Bog je začetnik naravi i zato su katolici dužni ljubiti domovinu. Dapače su u prvom redu pozvani katolici, da rukovode narodnosno pitanje, jer će inače bezdušni agitatori u tome zloporabiti mase i izvrnuti taj instinkt i krepost protiv katoličke crkve i njezinih načela. Politika, poltičke stranke su one, koje vode i rješavaju narodnosna pitanja, pak stoga katolici ne će u tome doći do riječi, ako nemaju *svoje* političke stranke.

Svak se danas bavi politikom, osobito kod nas Hrvata, svak ima svoju stranku. Nije tako bilo pred 100 godina, pred 50 ljeta. Onda je to spadalo na inteligenciju. Štampa je, tako rašrena, izazvala opće zanimanje. Nadošlo je uz to doba, kada se je izborno pravo glasa počelo sve većma proširivati, dok nije nadošlo u Cislitaviji opće upravo i tajno izbiranje. Gdje se katolici nijesu znali okoristiti novim ovim pojavama, ostali su svugdje — neznatna manjina. Strašan nam prizor dadoše u tome francuski katolici. Oni su često isticali, da od 37 milijuna imadu uza se 34 katolika i da bi morala protukršćanska vlada na to računati. Nadošla je međutim pod Pijom X. rastava crkve od države u Francuskoj. Tekar su se tada otvorile oči kat. svećenstvu ondje. Ogledaše se naokolo, hoće li se mase maknuti, hoće li ko ustati na obranu kat. crkve. Sve je ostalo mirno i tiho. Svećenici uviđeše tada, da krivu politiku valja pobijati kršćanskom

politikom, kako su to odavna proveli njemački, belgijski i slovenski katolici.

Pri tome se ipak ne smije zaboraviti, da će masa biti nestalna i promjenljive ćudi i u katoličkim redovima, ako ta masa u njima ne nađe svoje *materijalne i socijalne* koristi. Zato je samo ondje uspješna kat. stranka, gdje ova ima za temelj stališke socijalne ustanove. Njemački se centrum od god. 1870. nije smanjio u broju upravo radi toga. Po sebi se razumijeva, da katolici masama treba da usade i kršćanska načela, jer jedino tako i postaju one katoličke mase. Tu pomažu razne vjerske udruge i osobni rad i dodir svećenstva izmed masa. Ko bježi od masa, i one bježe od njega; ko nema mase danas, ne odlučuje budućnošću naroda, masâ.

I štampa, koja stvara javno mnijenje i raspoloženje, djeluje na mase; uobličuje ih. To je nova velevlast novije ere, koja diktatorski snuje i umuje za mase. Zato je uzaludan i bezuspješan rad katolikâ i na političkom i gospodarstveno-socijalnom polju. ako nemaju «svoje» katoličke štampe. Pijo X. je htio stoga u Mlecima kao patrijarha da proda i svoj prsten za kat. štampu. Bez dobre štampe nijesu mase ni u našim redovima «acies bene ordinata».

Mase su po sebi nesređene, buntovne, loše, pogibeljne. Jedino je kršćanstvo kadro, da ih uredi, oplemeni, za dobro oduševi. Cjelovito, vazda mladenačko i plodno kršćanstvo nalazi se u katoličkoj crkvi. Zato treba njezina načela masama ucijepiti na svim poljima, počamši od karitativnog i sve do političkog i književnog. Živu tu primjenu njezinih načela valja što prije moću katol. organizacije provesti u javnosti. Na to su pozvani *svi* katolici, da provedu u djelo i život milosrdni Isusov: «*Misereor super turbas*».

Engleski deizam ili razvoj misli u 17 vijeku.

Piše: **Neđeljko Sabatini-Subotić - Vrućica.**

Engleska je prirodom ocijepljena od našeg evropskog kopna, kao navlaš stvorena, da se namjesti ostalom svijetu poput vodića, učitelja, početnika svih velikih pokreta, pa onda da ju taj ostali svijet slijedi, ne zato, jer tako mora biti, nego zato, što ona tako hoće. Teodor Fontane, koji pedesetih godina prošloga stoljeća šetaše srcem najnapučenijeg grada Velike Britanije uzduž i poprijeko od St. James do Westminsterove Opatije i susretaše znamenite ljude ustavne Engleske, kao Lorda Russella i Rikarda Cobdena, ponosnog Lorda Palmerstona, duhovitoga Peela i plašljivog Disraelia, a kašnje kvakera Brighta i ozbiljnog Gladstonea, crtajući engleski značaj reče, da je Englez stvoren, ili bar se osjeća pozvanim, da predstavlja i da se drugomu nameće. U Engleskoj, kaže Fontane[1]) — žive se sretno, ako tl drugi zavide, Englez živi ne za sebe, nego za drugoga, ali dakako u sebičnom smislu, jer od drugoga traži hvalu, čast i udivljenje, zahtijevajući vazda prvenstvo, da može u svakom pogledu predstavljati kao gentleman svojom moći i finoćom.

U svim je socijalnim i državnim prevratima i pokretima engleski duh lebdio nad Evropom kao onaj, što ima prvu riječ. I ako je Engleska u razvoju evropske kulture doprinijela dosta zdrava zrnja za rasad velikih misli, izuma, pokreta duha i poli-

[1]) Th. Fontane, Der englische Charakter heute wie gestern, Berlin (Fischer Verlag), 1916., str. 12.

tičkih sloboština pučkih masa, ipak je ona prednjačila u svim onim nezdravim strujama, što su poplavile Evropu od 16. vijeka pa naprijed.

Mi vidimo, a i osjećamo, kako danas u državnom životu, obitelji, školi, umjetnosti i literaturi vlada materijalizam i naturalizam pod krinkom znanosti. To je protukršćanski nazor o svijetu, što u prirodi pa i u čovjeku vidi samo krute fizične zakone. Nazor se u svijetu izvan kruga pozitivnog kršćanstva vazda mijenjao; on ima svoju povjest, pa ga možemo pratiti svejedno kao i čovjeka u njegovu razvoju. Na razvoj su ljudske misli utjecali društveni a i fizični ambijenti kao i temperamenat pojedinca i puka.

I *engleski deizam* označuje jednu fazu u razvoju ljudske misli izvan kruga pozitivnog kršćanstva, dakle bez upliva objavljenog auktoriteta. Doista engleski deizam znamenuje jedan čudni pokušaj, da se pozitivno kršćanstvo zamijeni obožavanjem prirode, ali on je donio i novih pogleda u državni i etični život. Sve što je francuska revolucija navijestila više manje feudalnoj Evropi 1793., bilo je kao neki epilog ili ostavština engleskih deističnih pokretača, kod kojih su se više manje uzgojili i nadahnuli preteče francuske revolucije. Smaknuće je Ljudevita XVI. u Parizu pedant smaknuću Karla I. na londonskom stratištu. Mi znamo n. p. da je Montesquieu pokazao prstom na englesku konstituciju kao na idealnu državu, dok su se enciklopediste D'Alembert i drugovi izobrazili spisima engleskih deista. Sedamnaesti je vijek vidio u Britaniji krvave borbe fanatičnih vjerskih sljedbi, što su zatirale jedna drugu na život i smrt i dale povoda velikim gradanskim ratovima, a to je i utjecalo na postanak i razvoj engleskog deizma, čiji su predstavnici htjeli naći neko zajedničko vjersko stanovište, na kojem bi se mogle snaći sve tada u Engleskoj vladajuće vjeroispovjedi. Istrijebiti iz religije sve što spominje čudesa, proročanstva, otajstva i ostala vrhunaravna svjedočanstva, — bijaše glavni pokušaj engleskog deizma. Premda deiste nijesu u praktičnom pogledu postigli svoj cilj, jer su se vjerske sekte u Britaniji i naprijed razvijale ili ustalile, ipak u filozofiji su ostavili dubok trag, dapače i sam Kant, s kojim upravo počinje moderna misao, povukao je naprijed konac ondje, gdje sustaše Locke i Hume, najizrazitiji skeptik u novoj povjesti filozofije. Prema tomu ne možemo upoznati narav današnjih voditeljnih misli na polju filozofije, a i

prirodnih znanosti, kad ih ne bismo istražili u svijetlu engleskog deizma. Dapače engleskim deizmom je slobodno zidarstvo dobilo najjaču pobudu, a po tomu možemo i suditi, kojom su protivnosti bili zadojeni nosioci misli naturalističke, hoću reći engleske deističke religije. Engleski «slobodni mislioci», kako je Toland nazivao svoje deističke sumišljenike u Engleskoj, primijenili su svoj filozofski sustav poglavito na vjeru, a onda i na državu. U tome su deiste zaboravili glavnu svoju pogriješku, da se pozitivna religija, kao što je kršćanstvo, diže poviše filozofskih sustava, mnijenja i dialektičnih rasprava. Ako uzmemo kao dokazanu istinu, da religija i to pozitivna religija ima svoju naravnu, ali i vrhunaravnu podlogu, onda se ona ne može vezati o plot pojedinih filozofskih sustava, tim više što zdravo mišljenje i pojimanje svijeta ili prava filozofija dolazi u pomoć pojedincu, da bolje shvati temeljitost pozitivne religije, t. j. narav i potrebu kršćanske objave. Mi ćemo se postepeno uvjeriti, da je engleski deizam bankrotirao nastojeći zamijeniti pozitivno kršćanstvo s naturalističnom religijom, ali ćemo upoznati nuzgredno i labavost onih filozofskih zasada, što su ih engleski deiste postavili proti tradicionalnoj zdravoj filozofiji prošlih vjekova.

Glavnija literatura.

Lechler, Geschichte des englischen Deismus, Stuttgart 1841. Premda je to već zastarjelo djelo, po mome sudu tu je najvjernije prikazan razvoj engleskog deizma. — J. Tulloch, Rational Theology and christian Philosophy in England in the 17th century, 2 sv., London 1872. — P. Kannengiesser, Dogmatismus und Skepticismus, Strassburg, 1877. — Ch. de Rémusat, Histoire de la Philosophie en Engleterre depuis Bacon jusqu'à Locke, 2 sv., Paris 1871. — A. Stöckl, Geschichte der neueren Philosophie von Baco bis zur Gegenwart, Mainz 1883. Pisano u strogo novoskolastičnom smjeru. — Villemain, Cours de la Littérature francaise: Tableau au XVIII. Siécle, 4 sv., Paris 1863. — Weiss, Weltgeschichte, 11 svezaka, Graz u. Leipzig 1894. — Guizot, Allgemeine Geschichte der europäischen Civilisation, prevod iz francuskoga od Sachs-a, Stuttgart 1844. — Isti: Histoire de la révolution d'Angleterre, 6 svez. u 8°, Paris 1863. — Uberweg-Heinze, Grundriss der Geschichte der Philosophie, 4 sv. III dio: Neuzeit bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts, Berlin 1907. —

E. Troilo, La dottrina della conoscenza nei moderni precursori di Kant, Torino 1904. — Adamson, The Development of modern Philosophy with other lectures and essays, 2. sv., Edinburg and London 1903. — Ostala djela, što su mi služila pri sastavljanju ove studije, bit će navedena točno tijekom rasprave, pa ih ovdje izostavljam radi kratkoće.

I. Preteče engleskog empirizma. Političko i vjersko stanje u Engleskoj iza reformacije. Francis Bacon Verulamski, otac engl. deizma.

Ne može se kazati, e vanjska priroda na čovjeka apsolutno djeluje, da ga determinira u njegovom duševnom razvoju tako, da se bar donekle kulturan čovjek, dotično narod, nikako ne može oteti uplivu fizičnog ambijenta. Ali ne da se poreći, da vanjska okolina ostavlja u duševnom i fizičnom čovjeku svoje duboke tragove i mimo njegove volje. Ja sam već na jednom mjestu[2]) pokazao, da se ovdje može i mora uvažiti Taine-ov, zapravo Comte-ov «milieu» do neke mjere, to jest tako, da na društvo, pojedinu rasu ili vijek djeluju vanjski prirodni čimbenici donekle i relativno, nikako proti samosvijesti i volji pojedinca. Pa i zbilja rasa kao i karakter jedne rase može se tumačiti samo na temelju fizičnih ili prirodnih faktora, a ovamo dolaze geografski položaj, narav tla, podneblje, hrana itd. Mi možemo pomisliti hladna, duboka mislioca i u tropičnim, vrućim krajevima, veseloj igri, dokolici, dočim je sjevernjak ozbiljan, zamišljen, podan od naravi opažanju vanjske prirode, žilav i ustrajan pri radu. Naravna je posljedica, da se brodarstvo i trgovina najprije razvije kod žitelja uzduž morskih obala i na otocima, kako je to bilo kod Feničana i Grka, kašnje kod njemačke Hanse, Mlečana, Dubrovčana; naprotiv ratarstvo će se razviti u prvom redu kod naroda štono obitavaju na nizinama, gdje ima zgodnih ravnica i rijeka. Kad su Anglosasi ostavili pradomovinu i zaposjeli britanski otok, hladan sjever, bijesni, šumni ocean, bogati razvoj obala, rijetka obilnost šuma, neprekidna izmjena gorskih lanaca — sve je to moralo stvoriti osobitu karakteristiku ili temperamenat engleskog naroda, i stvoriti osobitu pojavu kršćanske anglosaske civilizacije, koja počinje neumornom misijom prvog sjevernog Apoštola, biskupa Augustina i njegovih drugova (poslanih iz Rima godine 596. od Pape Grgura Velikoga). Ko je i malko proučio razvoj misli u Engleskoj, ne će se čuditi, što je Engleska filozofija vazda naginjala empirizmu. Sjeverni mislioci prije svega hoće skrupoloznu analizu predmeta, dočim južnjak, kako opažamo u svim periodama filozofije kršćanskih naroda, pretežno je sintetičan i idealističan. I onda, kad je skolastika bila u najboljem cvatu, mislim XIII-XIV. vijek, bilo je u Engleskoj duhova, koji su se odvajali svojim pozitivnijim mišljenjem od svojih savremenika, premda su se naravno skolastici u bitnosti slagali. Genijalni Englezi, kao što je bio Anselmo iz Canterbury, Aleksandar iz Hales-a, Ivan Duns Skot, Ivan iz Salisbury, Vilim Ockham radili su, kao i svi drugi tadanji skolastici, na temelju Aristotelove filozofije, ali nije dvojbe, da se u njihovom radu skrivaju prvi simptomi empirizma, napose kod Skota opažamo kritičnu silu, kojom je znao pobijati argumentaciju ostalih skolastika; za primjer uzmi njegovu formalnu distinkciju općenitih pojmova proti virtualnoj (umišljenoj) distinkciji Tome Akvinskoga.[3]) Roger Bacon je rijetka pojava svoje dobe. Roden 1214. u Engleskoj, posveti svoje sile naravnim znanostima, i kao franjevac bi pozvan da predava filozofiju i bogoslovje na sveučilištu u Oxfordu. Toliko je zašao u proučavanju prirode, da su ga tužili kao astrologa i optužena bacili u tamnicu, dok mu Papa Nikola IV. ne povrati slobodu. Njegov ga vijek nije razumio i on je morao stradati radi predsudâ svoje dobe, On je branio svoje nauke i osjekao presmijelo, da je znanost njegova vremena samo «apparentia sapientiae», i on je prvi bio, koji je shvatio praktičnu vrijednost poznavanja orientalnih jezika za biblične nauke. Bacon je kao vrsni poznavalac tih jezika predložio Papi Klementu IV., da dade popraviti kritičnim aparatom vulgatu, t. j. sveto pismo u pučkom latinskom jeziku, jer je tekst svetog Pisma, veli Bacon, «većim dijelom iskvaren u pariškom eksemplaru, dok je na drugim mjestima (t. j. izdanjima) tekst netočan tako, da se razborit čovjek ne može pouzdati u vulgatu».[4]) Njegovo je glavno djelo «Opus majus», gdje je prorekao današnje obrete i izume, n. pr. željeznice, parobrode itd. Njegovi nazori o optici, astronomiji i matematici presenetili su njegove savremenike. Kako je Bacon bio strastveni ljubitelj prirodnih nauka, on se je donekle odvojio od savremenika time,

[2]) Sp. «Hrvatska Straža», g. 1909.

[3]) Sp. Etudes Franciscaines, Paris N. 135, Mars 1910., str. 239-251.

[4]) Sp. Rog. Baconis Opus Tertium, pag. 277.

što je osobito naglasio, da sva spoznaja počinje s iskustvom — bez iskustva nema objektivna znanja.[5]) Neki prelom sa skolastikom označuje nominalizam franjevca Vilima Ockham-a, koji umre 1347. Po njemu su općeniti pojmovi, n. p. krepost, ljepota, samo slika, što ju predstavljamo u pameti, inače nemaju nikakve objektivne vrijednosti, ili bolje «idea universalis non est nisi fictio quaedam». Jasno je, da su više manje skeptični nazori Ockhamovi u srodnosti s empirizmom poznijih engleskih filozofa 18. vijeka. Ta ne može se nijekati, da su nominaliste zahtijevali slobodu misli pred auktoritetom, a u XV. vijeku bila im je na ustima ona Horacijeva: «Nullius jurare in verba magistri».[6])

U crkvenom životu vodili su opoziciju nemirni duhovi, napose *Wicliffe* i Reginald *Peacock*. Wicliffe se je u prvom redu oborio proti disciplini crkve, tek kašnje ustade proti samoj katoličkoj nauci. Među ostalim označio je krivovjerstvo svaku zabludu od sv. pisma, a to je točka što ga je stvorila predtečom reformacije, a koju je poznije usvojio i Čeh Ivan Hus. Peacock, najprije biskup u St. Asaph-u, a onda (1450.) u Chichesteru, uzeo je za svoju zadaću da svrati sa stranputice Wicleffovce, i baš u tom nastojanju popuštanjem zađe i on s puta. Napokon je tvrdio, da u Crkvi nije sve srebro ni zlato, da u katolicizmu ima golemih zloporaba, koje bi trebalo ukinuti, radi čega su ga savremenici nazvali krivovjercem. U svojoj apologiji proti Wicliffitima očituje važne simptome racionalizma u vjerskom pogledu. «Wicleffovci, veli Peacock, drže se načela, da ne vrijedi nauka, kojoj nema spomena u svetom pismu. Proti tome velim, da kršćanin mora mnoge stvari opsluživati i vjerovati, o čemu ni riječi u Sv. pismu. Tako je kršćanin dužan na opsluživanje naravnog zakona, pa što o tome sveto pismo? Ništa. Iz toga Peacock zaključuje: razum je prvi izvor spoznaje i istine, dočim za objavljene istine vrijedi samo sveto pismo.[7]) Te su riječi

[5]) Sp. Lechler, Geschichte des engl. Deismus, str. 12.

[6]) Sp. Lehler, l. c. str. 12-20. — U vrijeme Locke-a uživala je Ockamova «Summa» veliki ugled, pa ju se učilo po svim naukovnim zavodima tako, da je ona utjecala i na filozofiju nekih deista kao n. p. Lockea. Sp. Ueberweg-Heinze, l. c. s. 160.

[7]) Njegove riječi u latinskom tekstu navada Wharton: Appendix ad histor. literar. Genevae 1694. Obranbeni Spis Peacocka nalazi se u rukopisu u sveuč. biblioteci Cambridge. Vidi Lechler l. c.

dale priliku nekim protestanskim povjesničarima, da Peacocka nazovu predtečom engleskog deizma.

Sa talijanskim preporodom počinje pokret duhova na Zapadu i tim se pokretom zapadna kultura silovito otela dojmu i uplivu kršćanske misli. Palače su rimskih careva ležale oborene na palatinskom prisoju... Na grobištu propalog starog svijeta živjela još samo Crkva, koja je ipak baštinila mnogi elemenat poganskog klasicizma. Tako trajaše sve dok kopito turskog konja ne dotapa do hipodroma Bizanta. Uzroci su poganskog klasičnog preporoda na Zapadu odviše poznati, a da bi ih imao ovdje prstom prikazati. Stari se klasicizam probudio najprije ondje, gdje je i zaspao — u Italiji. Na brzo doprieše zrake klasicizma u pogranične krajeve: po Francuskoj, Njemačkoj, na pirenejskom poluotoku, na dvoru poljskih i čeških vladara, hrvatskih velikaša, u Dubrovniku i Dalmaciji: svud progovara humanistični, klasični duh. Pokretaši preporoda pišu i govore jezikom Augustove dobe. Oni trave savremenike čarom klasičnih forama, njihova pjesma i proza ima, kao i u starini, samo značajnu zadaću: *bit čovjeka*. Kršćanska misao, koja se nije međašila na čovjeku, stupi odnemarena u pozadinu, a čovjek stupi s čitavom pojavom kao predmet misli i osjećanja — time dobije klasični humanizam kost i kožu... Pojam se Boga zamijeni pojmom čovjeka.[8])

Luterova se reformacija može punim pravom smatrati čedom renesanse ili bolje čedom svoga vremena; to je zadnji stadij, dokle je mogao doprijeti preporod klasicizma.

Reformacija u Engleskoj. Polit. vjersko stanje.

Naprotiv je anglikanska reformacija potekla despotizmom Henrika VII. U XVI. je vijeku nemirni ljudski duh azijske rase, vazda željan za novotarijama, stvorio revoluciju proti jedinstvu religije i misli. Tim je bilo sasvim rascijepano ono duhovno jedinstvo, što je vladalo srednjim vijekom i skopčalo narode jednim vezom, a ujedno je srušilo duh. monarhiju papinstva. Na ruševinama njegova auktoriteta i prvenstva pri stvarnju evrop. sredovječne prosvjete čije plodove danas baštinimo, podiže se, veli

[8]) Sp. «Hrv. Straža» god. VI, sv. VI. str. 672-3.

jedan protestantski kritičar[9]), apsolutizam svjetovne vlasti, što se tečajem vjekova toliko borio s papinstvom za prvenstvo. Revolucija misli i apsolutizam monarhâ slaviše pobjedu. Ali ova dva rezultata brzo dodoše u konflikt, jer je kontradikcija i napetost među njima bila očita. Ta ona ista revolucija duhova, što se digla i stvorila reformaciju, diže se u svoje vrijeme proti i onako nesnosnom monarhičnom, apsolutizmu. Tako je nastala prva politička revolucija, koja je ponizila apsolutizam u Engleskoj, sudila svome kralju, ubila ga i utrla time put velikoj francuskoj revoluciji i modernom konstitucionalizmu. Henrik VIII. uništio je papinsku moć u svojoj državi, stvorio religioznu reformaciju, kojoj se on sam stavio na čelo kao kralj-papa. Ali kako je njegova samovolja morala biti neograničena norma misli za sve njegove podanike, to je došla u sukob sa slobodnim duhovima, što su sa svoje strane prije svega tražili slobodu misli i govora. Despotizmu je Henrika VIII. služila ponizna anglikanska crkva kao puko orude. Kraljeva samovolja je provađala najogavniju intoleranciju. Okrutnost je njegova progonila sve inovjerce, najviše katolike, koji su mu bili trn u oku. Kralj pade u grob, ali time nijesu odahnuli katolici. Njegovi nasljednici, poimence Elizabeta, pooštriše zakone proti inovjercima, koji ne htjedoše sagnuti glavu pred kraljevskim novotarijama.

U XVII. stoljeću apsolutizam se stao uvlačiti u čitavu staru Evropu; u Luji XIV. stiče apsolutizam kašnje svoj vrhunac. Samovolja kralja i slobodne aspiracije engleskog naroda stale se međusobno trti. Nastojanje, da se izgladi bar teoretično opreka među kraljem i narodom, izvelo je nauku o tako zvanom Lipersuverenstvu, prema kojoj je kralj kao svjetovni gospodar i vladaoc u svojoj vlasti ograničen samo svojom milosti, kojom su vladari prešasnici dijelili narodu sloboštine; no u slučaju nužde kralj stoji nad udijeljenim sloboštinama i povlasticama; on će dakle moći vladati prama konstituciji, ali njome nije vezan[10]).

[9]) Guizot, Allgemeine Geschichte der eropäischen Civilisation (njem. prevod) str. 247-8.

[10]) Gneist, Das englische Verwaltungsrecht, Berlin 1867. Bd. I. s. 535. Jakov I. je u tom smislu govorio, sazivajuć parlamenat 1606: «Kraljeva vlast dolazi od Boga, a ona parlamenta samo od ljudi, valjda od revolucije, pa koje pravo može nastati iz revolucije? Stavimo, da je to pravo poteklo iz kraljeve koncesije, smije li se on na to zahvaliti i odbiti od sebe Božji dar i uništiti red Božje providnosti? Sp. Weiss, l. c. svez. 10, str. 1-20. — Godine 1609. govorio je kralj u skupštini lordova i općina o svom dostojanstvu

Tim je načelom htio Jakov I. oduzeti donjoj kući pravo, da može ovjeroviti valjanost izbora svojih članova; to pravo da pripada kralju, jer da svi privilegiji proističu od vladara. Jakov I. je samo pospješio između apsolutizma i koštitucije putem svojih nadutih zahtijeva i slabošću u provađanju istih. Iza smrti Jakova I. zasjede na prijestolje sin mu Karlo I. Premda je ovaj bio urešen osobitim duševnim vrlinama, ipak mržnja proti vladi nastade kao nikad. Pošto je reformacija nastala u Engleskoj samo na korist samog kralja, to ona nije našla duboka odziva u masi kao u Njemačkoj. U Engleskoj su reformirani biskupi tlačili puk velikim nametima, siromaštvo se razgranalo kao nikad, velika gospoda iskupiše zemljišta za mali novac, i tako miliuni ratara, što su prije živjeli slobodni na svome, dopadoše gola ropstva. Katolici bili su progonjeni kao nikad, jer su sve zakone nemilo proti njima naperili. Nekadanji engleski emigranti, vraćajući se kući kao revni Kalviniste iz Holandije, Ženeve, Bazela, Strassburga, zahtijevaše potpunu slobodu vjeroispovjedanja, i stadoše mrziti iz sve duše državnu episkopalnu Crkvu, jer je ova bila s Rimom i proti Rimu. Proti Rimu, u koliko je kralj uzeo igrati ulogu Pape, s Rimom, jer je državna crkva uzdržala katoličke dogme. Kalviniste se zato u Velikoj Britaniji prozovu «čisti», ili Puritanci, da se razlikuju od episkopalnih protestanata, koji su oskrvnuli tobože crkvu katoličkim bogoslužjem. Samo strogi Puritanac mogao je voditi odlučnu brbu proti kraljevim hirima, jer samo Puritanac bio je do skrajnosti odlučan, u borbi hladnokrvan i čvrste nade, da će njegov rat za kraljevstvo božje na zemlji uroditi pobjedom. Jakov I., prije fanatični puritanac, shvatio je pogibelj puritanskog fanatizma, što je ciljao, da sruši anglikanizam, a s njime i kraljevski apsolutizam.

i ovo: «Kings are justli called Gods, for that they exercise a manner of resemblance of divine power, upon earth: for if you will consider the attributs of God, you schall see, hou they agree in the person of a King... They (kraljevi) make and unmake their subjects, they have power of caising (!) and casting down of life and death, judges ower all their subjects and in all causes and yet accomptable to non but God only». Sp. *Harris*, An historical and critical account of the life and writings of James I, II. Edit. London 1772, p. 187-188. Mržnja naroda proti Jakovu I. očituje se najbolje u ovim latinskim stihovima, što ih kralj nenadano nađe na stolu: «Aula profana, religione vana, — Spreta uxore Ganymedis amore, — Lege sublata, praerogativa inflata, — Tolle libertatem, incende civitatem, — Ducas spadonem et — Superasti Neronem! — Sp. Weiss, l. c. sv. 10.

to ime nastojao je, da učvrsti položaj episkopalne državne vjeroispovjesti, i u tom smislu rekao je svojem sinu: «No bishop no king!» (s biskupom nestalo je i kralja). Katolici, koji ostadoše vjerni vjeri svojih otaca, episkopatci, vjerni vladarevom apsolutizmu, presbiterijanci, koji zahtijevahu republikanski sustav u crkvi, indipendenti, koji su tražili autonomiju crkvenih općina, skrajni Levellers, koji zahtijevahu autonomiju pojedinaca u vjerskom pogledu, sve te vjerske konfesije, stale su napeto jedna prema drugoj u nepomirljivom neprijateljstvu. Svaka je konfesija tražila prvenstvo u zemlji i da dobije vladu u ruke.

Anglikanizam je bio vjerski sistem, što je dobro došao bogatim slojevima društva, dočim je njegova vlast silno djelovala na uštrb maloga puka. Dok su se reformacijom obogatili samo nekoji, niža ruka puka osiromaši do skrajnosti. Stoga vrlo dobro opaža protestantski umni kritičar Guizot, da je engleska reformacija gospodarski koristila vladama i velikašima a potištila masu naroda, i u tome valja tražiti klicu engleskoj političkoj revoluciji.[11]) Putujući prosjaci bili su već tamo od 1548. udareni žigom ropstva, izrabljeni na prisilni rad i kažnjeni smrću pri svakom pokušaju bijega ili oslobođenja. Nedjelja i katoličke svetkovine bijahu ukinute i na njihovo mjesto stupi anglikanski šabath. Narod je nekada nalazio utjehe u crkvenim sjajnim svečanostima, ophodima, hodočašćima, dramatskim crkvenim prikazivanjima, a sada mu od svega toga nema ništa nego proste propovijedi i pročitane šuplje liturgije. Ondje, gdje su brojem vladali Puritanci, Kalvinova je stroga nauka branila narodu svako veselje, svečanosti, igre, plesove, i druge dopuštene zabave. Time se je bitno promijenio engleski karakter, po Evropi poznat kao humoristićan, veseo, krepak. Prosti Englez nije više muzikalan, ta muzika mu je zabranjena; on je postao monoton onako kao što je puritanizam.[12])

Naprotiv katolici oslabiše. Nijesu bili toliko odlučni, da se javno priznaju kao takovi i bore se za svoju neodvisnost. Strah i neodlučnost pred vladinim drakonskim mjerama i kaznama, što su bile naperene proti njima, sve je to slomilo u njima svaku odvažnost tako, da su se hiljade katolika krile pod imenom episkopalaca. Odsad je Englez posvema ozbiljan, sumnjiv, nestalan; njegova misao hoće da prodre u sve, što ga okružuje; Englez je postao materijalista i protiv svoje volje, a skeptik u svim društvenim odnošajima.

[11]) Guizot, l. c., 13 predavanje, str. 246-265.

[12]) Döllinger, Kirche und Kirchen, Papstum und Kirchenstaat, S. 200 sqq.

Nije ni čudo, što je u takvom trvenju duhova stao sasma propadati kršćanski moral. U borbi med sijaset vjerskih sljedbi nastade religiozna skepsa, nestalnost, što je bacila misaone ljude u vjerski indiferentizam.[13]) Što se više isticala razlika vaniskih obreda med protestantskim sektama, tim se više osjećala potreba misaonih, nepristranih ljudi, da se nađe zajedničko stanovište u vjerskom obziru, gdje bi se mogla utažiti mržnja i izgladiti napetost med fanatičnim vjerskim strankama.

Tako stupi na pozornicu *engleski Deizam.*[14])

Premda engleski deizam počima upravo sa Herbertom of Cherbury, ipak ne možemo razumjeti njegovu narav bez utjecaja neposrednih preteča njegovih. Prvi je bio Francis Bacon Verulanski, koji je svojim empirizmom prvi utro put engleskom deizmu. Jer, premda je Bacon naglašivao svoje načelo, da se u religiju ne smije dirati, ipak je strastveno udario na skolastiku, koja je znanost stopila s vjerom; miješanje znanosti, misli Bacon, s religijom vodi do bezvjerja, a utjecanje religije na znanosti vodi do maštanja. To i jest ono, što ga je stvorilo ocem engleskog deizma. Duh prema Francisu Baconu mora da je prost od svih predsuda i praznovjerja, da promatra sve vjerske pojave onako kao što jesu. Baš u vrijeme, kad je Herbert stupio u javnost kao deista, njegov osobni prijatelj, Bacon, uze, da temeljno, kako je on mislio, preobrazi narav misli i mišljenja.

[13]) Lechler, l. c. s. 184.

[14]) «Deist» «deizam» potječe iz 16. stoljeća, i taj naziv rabio se je u početku, da se istakne opreka među onima, koji priznaju Boga (deisti) i onima, koji u opstanak Božji ne vjeruju (ateisti). Ali pošto je naziv «deistā», kašnje, naime u 17. vijeku, značio posebnu filozofsku stranku u Engleskoj, koja je rušila podloge pozitivnog kršćanstva — to je bio engleski deizam — pristaše kršćanske nauke upotrebiše na ustuk deizma riječ «teist» tako, da se pod teizmom razumijeva vjeru u osobnog Boga, koji je stvorio svijet i njime upravlja, dok «deizam» doduše dopušta opstanak Boga, koji je stvorio svijet, ali njime ne upravlja, nego pripušta narav sudbini njenoj i njenim zakonima. — Sp. *Eucken,* Beiträge zur Geschichte der neueren Philosophie, Heidelberg 1886., s. 40-46.

Baco Verulamski.

Francis Baco pojavio se u vijeku, kada su prirodne znanosti, obreti, znanstvena otkrića počela cvasti kao nikad prije. Ovamo spada rad jednog Poljaka Kopernika, Keplera, Galileja, Newton-a, itd. On je skolastičnu filozofiju već našao u zlom glasu kod naturalista, i ovo je bilo vrijeme, kad je više manje svak zazirao od skolastične dialektike, koja je nalazila odziva ponajviše u crkvenim zavodima i sveučilištima. Pače je iza reformacije bilo i crkvenih faktora, kao n. pr. Nikola iz Kues-a, kardinal i biskup u Brüxenu, koji je označio u filozofiji put sredine među skolastikom i novijom filozofijom, dok je Dalmatinac Franjo Patritius, roden u Klisu g. 1529., izrazio želju u svojim «Discussiones peripateticae», da Papa svojim ugledom odstrani Aristotelizam iz škole. *Franjo Baco* rodio se je u Londonu god. 1561. kao sin velikog kraljevskog kancilira Nikole Bacona. Uzgojio se je i izobrazio na sveučilištu u Cambridge i Parizu, gdje je bio adlatus engleskog poslanika. Za Elizabete odlikova se kao pravnik i državnik, a Jakov I. podigne ga radi njegovih vrlina na čast Lorda i Kancelira, a malo zatim postade Barun s nazivom Verulamski i vicomte od S. Albana (g. 1621.). Ali, pošto se je u službi dao više puta podmititi, liši ga Parlamenat 1621. svih časti i služba. Istina, osudu je parlamenta kasirao kralj i pomilovao Bacona, ali ovaj nije mogao pretrpjeti javnu sramotu, odstrani se od dvora i državnih posala i povuče u samoću, provadajući dane na dvorcu Highgate kraj Londona i baveći se znanostima, gdje je utjehu i slast nalazio. Mnoge su optužbe proti Baconu neopravdane i pretjerane. Istinito je to, da je Bacon primao darove stranaka kao vrhovni sudac, to je priznao Parlamentu i sam Bacon, ali redovito iza svršene parnice, pa je to bio običaj u ono vrijeme. Svakako valja priznati, da u njegovom privatnom životu bilo je crnih točaka; njegov slabi značaj odavao je podlost i dvoličnost, koju je pokazao u danima sreće i nesreće.[15])

Baconov znanstveni rad zaslužuje svaku pažnju, jer je on

[15]) U novije vrijeme njemačka i engleska kritika nastoji dokazati, da sve drame, što se pripisuju Shakespeare-u, potječu od Bacona. Bečka je «Reichspost» prošle godine donijela zanimivih podataka. Vrijeme će istom razjasniti ovu još tamnu stranicu...

najviše utjecao na samostalni duševni razvitak engleskog naroda. Sa svojim epohalnim djelom «Novum organum scientiarum», izašlim najprije u Londonu 1620., Baco je postavio temelje novoj filozofiji, koja ide za tim, da znanost sveosve preuredi i dade joj empiristični karakter. Baco je bio zaražen predsudama glede skolastične filozofije, kao da tobože ova u istraživanju prirode ne počinje s indukcijom. «Nihil in intellectu, quod non prius fuerit in sensu» — to je načelo svih skolastičnih perioda počam od Anselma od Canterbury-a pa do Suareza, koji je uživao ugled i u protestantskim učilištima.[16]) Baco je o skolastici mislio krivo kao i njegovi savremenici, a ovaj krivi pojam vlada još i u naše vrijeme kod ljudi, koji zaziru od kršćanske filozofije. To i jest uzrok, što je Baco svoju filozofiju nazvao «instauratio magna», kao da bi trebalo dosadanju filozofiju, razumije se skolastičnu, ne unaprediti, nego iz temelja reformirati.[17])

Prema Baconu izvor istine valja tražiti u sensitivnoj spoznaji, dok silogistična metoda ne može nam dati objektivnu istinu. Zaključak biva iz premisâ, svaka premisa (major i minor) sastoji od riječi, ali riječi su samo znakovi pojmova; dosljedno, ako je temelj umišljen, dotično površan, ne vrijedi ni zaključak. Zato ne vrijedi silogistično-demonstrativna metoda. Do sada — veli Baco — logični pojmovi, kao n. pr. sopstvo, bit, kakvoća itd. nijesu vaspitani niti točni pojmovi, to je sve u carstu fantazije.[18]) Baco je uvažio nova naravoslovna istraživanja i aplikovao njihovu metodu svojoj filozofiji. Ispitivanje prirodnih zakona, istraživanje svih pojava na zemlji i na nebu, aplikovanje njihovih zakona na korisne obrete, to je zadaća, koju si preuze Baco u svome umovanju. Ali istraživanju prirode, što će nas dovesti do

[16]) Heereboord u Holandiji (1654.) zove Isusovca Suareza: «omnium metaphisicorum papa» i tuži se, da su sve priručne knjige za predavanje filozofije u školama osnovane na njegovim djelima, pače Suarez je na koncu 17. stoljeća istisnuo Melanchtona iz njemačkih protestanskih sveučilišta — Sp. Guhrauer, Jungius u. sein Zeitalter, Stuttg. u. Tüb. 1851., str. 6-14.

[17]) J. de Maistre, Examen de la philosophie de Bacon, 9 éd. Paris 1873., str. 6-20. — O Baconu napose raspravljaju: *Nichol*, Francis Bacon, his life and philosophy, 2 sv. London (pučko izdanje) 1888-9. — *St. Hilaire*, Etude sur Fr. Bacon, Paris 1890. — *Schmidt*, Franz Bacon's Theorie der Induction, u Zeitschrift f. Phil. u. phil. Kritik, 112, 1898. s. 42.

[18]) Sp. Novum organum I. aphorismus 15, 15, navadam prema Lechler-u, l. c.

objektivne istine, stoje na putu u prvom redu *idola fori,* a to su predsude baštinjene od koljena do koljena u društvenom saobraćaju. Njih ćemo s puta maknuti eksperimentalnom metodom. Neke predsude potječu iz raznih sistema i škola, jer više puta uzimlje se nešto za istinito, budući da se to kao takovo radi ugleda sistema a priori pretpostavlja; to bi bila *idola theatri.* K ovim kumirima pripadaju ne samo teorije aristotelizma ili krivog empirizma nego i utjecaj teologije na filozofiju. Taj utjecaj kvari maštu, a ova naše umovanje. Obožavanje je religioznih teza prava kuga u filozofiji, veli Baco, pa su neki pravovjerni došli do toga, da osnivaju naravnu filozofiju na temelju Geneze ili Jobove knjige. Na posljetku zapreke iz same ljudske naravi, bilo strasti, bilo nagnuća pojedinaca — to su *idola tribus et specus* ne dopuštaju misliocu stvarno raditi; valja dakle, da se svuče svojih prirodnih nagnuća i prokrči slobodan put k istraživanju istine i stigne u zabitna skrovišta prirode i odatle suče konac sve dok se ne dotakne istine realne, a nipošto, da radi kao pauk te suče mrežu iz svog tijela. To je u najkrupnijim crtama Baconova metodologija.[19])

Više nas zanima Baconovo stanovište prama religiji. Baco uzimlje pozu nepristrana suca želeći ispitati pozitivne religije na njihovom temelju. Oslanjajući se na bogoslovje dužni smo — — veli Baco — vjerovati članke objavljene vjere, pa bili oni i protiv razuma, pošto bogoslovje crpi svoje dokaze samo iz božje riječi, a zapušta naravno svijetlo ili razum. Ovo se mnijenje Baconovo protivi čitavoj povjesti kršćanske teologije. Nu, božja riječ — misli Baco — redovito je iskvarena predaja, pa i ne može odlučiti u traženju istine. To je točka, kojom je B. htio oboriti temelj pozitivnog kršćanstva, dakako ne mareći za razloge, što ih teologija crpi iz filozofije (ratio theologica), a ovu točku preuzeli su u svojoj filozofiji pozniji deiste. Svoju površnost Baco pokazuje i time, što ne luči pojam *proti* razumu od pojma *iznad* razuma; što netko ne može stvar shvatiti, to nije dokaz, da je stvar proti razumu, a ovo odlučuje u kršćanskim

[19]) O psihologiji je učio B., da ona toliko spada na filozofsku znanost, u koliko čovjek posjeduje razumnu dušu — intelectus. Ali od ove razlikuje on drugu tjelesnu dušu u čovjeku, posve prozirnu i nevidljivu, ne svakako materijalnu te obavlja u tijelu vegetativne i osjetilne poslove. Ona je stvorena ex limo terrae u smislu biblije, a pripada rade naravoslovju. — Sp. Stökl, Lehrbuch der Geschichte der Philosophie, str. 574-5.

dogmama.[20]) Prema Baconu razabiremo, da u teologiji može nešto stati, što je proti svim zakonima razuma — filozofija i teologija ne dadu se spojiti ujedno — a to je kašnje Kant sustavno obradio, zapuštajuć vjeru ne razumu nego srcu. Što se tiče etičnih pojmova, ovi imaju po Baconu dvojako, nešto nerazgovjetno značenje. Prvo značenje tih pojmova (n. pr. krepost, opačine, pravice itd.) dolazi iz indukcije, u koliko se ova temelji na zakonima prirode; drugo dolazi iz unutrašnjeg nagona — iz savjesti, što nije drugo nego iskra nekadanje, usahnule nevinosti. Jedino u zadnjem značenju duša može biti donekle na čistu, i poznati do neke mjere moralni zakon. Nego ova luč duše nije toliko jasna, pa služi samo, da nam odstrani krupnije etične pogrješke. Naravna je teologija samo iskra znanosti, ne daje gradiva za kakvu pozitivnu religiju, najviše može oboriti ateizam.[21])

Koliko je Baco htio oduzeti pozitivnoj religiji znanstvenu, filozofičnu stranu, toliko je bio proniknut kršćanstvom. Ili bolje, on je vjerovao, ali nije dao razumu, da se u vjeru pača. On se je prema tome razlikovao od poznijih deista, što nije bio imao destruktivnu namjeru. Poznata je i preveć njegova izreka, s kojom ipak stoji u kontradikciji njegova filozofija, da samo površna izobrazba može dovesti do bezvjerstva.[22])

Premda je Baco bučnim frazama — kao i mnogi antiskolastik — naglašivao, da će uništiti skolastičnu metodu, ipak je rabio i proti svojoj volji silogističnu formu. Ako je Baco upozorio na neke pogrješke skolastične dialektike i gdjegdje dosta vješto upravljao perom kao kritičar, upao je, veli jedan pisac, u iste

[20]) Odatle i razumijemo šupljinu Baconove ironije: «Quanto magis mysterium aliquod divinum fuerit obsonum et incredibile, tanto plus in credendo exhibetur honoris Deo, et fit victoria fidei nobilior!!» — Sp. De dignitate et augmentis scientiarum Fr. Baconis, ed. Würzeburgensis, 1774., lib. 4, apud Lechler, l. c.

[21]) Sp. Fr. Baconis De dignitate et augmentis scient. III., 2. — Sp. Novum Organum I. 89: eorum commentationes, qui veritatem christianae religionis et principiis et auctortatibus philosophorum deducere et comprimere haud veriti sunt, fidei et sensus coniugium tanquam legitimum multa pompa celebrantes, — sed interim divina humanis impari conditione permiscentes.

[22]) Baco: «Certissimum itaque atque experientia comprobatur: Leves gustus in philosophia movere fortasse ad atheismum, sed pleniores haustus ad religionem reducere», De augm. scient. I. col. 5.

pogrješke kad je išao da samostalno gradi svoj sistem.[23]) Sama njegova logika, osobito rasprava o sudu (de judicio), ne protivi se u ničemu skolastici. Baco je doista naznačio put pozitivizmu, ali nije ni iz daleka postigao cilj, za kojim je težio. Baco, koji je pripadao masonskoj loži, na koju se odnosi njegovo nedovršeno djelo «Nova Atlantis», umre 1626. uslijed jake nahlade.

II. Herbert Cherburyjski dolazi u Pariz. Borba Hugenota i Katolika u Francuskoj. Montaigne i Charron, Začetnik engleskog deizma, Herbert Cherburyjski: njegov život i djela.

Na britanskom je otočju kipjela borba među sektama. Mržnja, što je među njima vladala, napunila je prezirom vedrije duhove, koji su se otudili svakoj vjerskoj konfesiji. To je bio uzrok, da su aristokratični, duboko naobraženi Englezi ostavljali domovinu, da se umire u tuđini i steku nove vidike za svoj rad, kad se vrate u zavičaj. U Francuskoj je već bilo posijano sjeme racionalizma i skepticizma, kad je mladi Englez Eduard Herbert stigao u Pariz, nešto u dvadesetoj godini svog života. Uza sav fanatizam vjerskih stranaka u Francuskoj, bilo je u Parizu i provinciji na hiljade ateista, koji su s prikrajka motrili klanje među katolicima i kalvinistima. Franjevac Marsenne, napisao je u ovo vrijeme (1623.) u jednom latinskom djelu[24]); da se ateistima u svim državama ne zna broja, a da to «vražje društvo» samo u Francuskoj broji oko 60.000 članova, pa se čudi, kako ih na svijetu trpi Bog, koga poriču. Možda je mislio ovdje na članove framasunske lože, importirane iz Engleske, a kojoj je pripadao i Eduard Herbert i svi *slobodni mislioci* (Freethenker) Engleske, koje inače bolje poznamo pod imenom deista.

Hugenoti i katolici u Francuskoj.

Zadimo u prošlost, koji decenij prije dolaska Herbertova u Paris, da preletimo dane građanskih ratova u Francuskoj. Već

[23]) G. H. Lewes: «Aristoteles» (njem. prevod od Carus-a, Leipzig, 1865., s. 115: «so grossartig Bacon die verschiedenen Ströme des Irrtums bis su ihren Quellen verfolgt, so wird er doch von denselben Strömen mit fortgezogen, sobald er die Stellung eines Kritikes verlässt, und die Ordnung der Natur selbst zu untersuchen unternimmt.»

[24]) M. Marsenne, Quaestiones celeberimmae in Genesin, Parisiis 1623.

tamo od 1520. Hugenoti[25]) ponašahu se u Francuskoj izazivno, pa se bojalo, da će buknuti rat među konfesijama. Na dvoru su uživali prevlast odlučni branioci katolicizma vojvoda Franjo Guise i njegov brat Kardinal Karlo Lotarinški. Proti njima stojali su Bourbonski knezovi, navlastito Princ Condé. Oni su tražili i nalazili pomoć kod Hugenotâ. Inače duša hugenotskog pokreta bijaše admiral Coligny. Urotom u Amboise (1560.) htjeli su kolovođe Hugenota maknuti s puta Guize i predati kraljevsku porodicu u ruke Princa Condé-a, nu posao se izjalovi. Iste godine htio je Condé osvojiti Lyon, nu otkriše njegovu nakanu, a njega osudiše na smrt. Smrću kralja Franja I. izbjegne Princ Condé stratištu. Za vlade malodobnog Karla IX. osvetna i tašta mati kraljica Katarina Medicejska, znala je sijati mržnju među katolike i hugenote, da održi svoju vlast nad obe dvije stranke, a to je Hugenote i dražilo. Već g. 1560. na 5. ožujka očitovao je izborni knez Fridrik III. Falački, da je u svoj Francuskoj zavjera, da se do bližnje nedjelje «Reminiscere» zakolju svi popovi. G. 1561. provale Hugenoti u crkve, sruše kipove i oltare i pogaziše nogama presv. Hostiju. Naravno, taj izaziv sa strane manjine pučanstva kat. Francuska nije mogla mirne duše gledati. 1. ožujka 1562. dođe do uličarskog krvoprolića u Vassy među Hugenotima i pratnjom Nadvojvode Guise; ovaj bje ranjen, a Hugenota pade oko 60. To su Hugenoti i čekali i smatrali navještenjem rata. Njemački ih protestanti podupirahu novcem, i 20. rujna 1562. sklopiše ugovor Princ Condé i Admiral Coligny s Elisabetom Engleskom; za uslugu je Elizabeti ugovor ustupio tvrdu Havre i gospodstvo nad Calais. «Na slavu Boga i pobožne Kraljice» engleska vojska zauze na podlozi hugenotske izdaje grad Havre i Dieppe. Beza, Kalvinov nasljednik i vođa Hugenotâ pozove narod u sveti boj na oružje; sinode u St. Jean d'Angeli i Saintes izjaviše u ime božje, da je rat opravdan i nuždan. I rat bukne 1562.

Katolici pobjediše kod Dreux, ali na žalost izgubiše svog junaka i vojskovodu Franja Gvise-a pri opsijedanju Orleansa. Poltrot, Colignyjev konjušnik nauckan od gospodara, smakne iz busije čestitog nadvojvodu, a za nagradu Beza ga postavi u svoj martirologij. Do dva puta bi sklopljeno primirje i dvaput dođe do rata, u kome su katolici hametom potukli hugenote, uza

[25]) Hugonotte je pokvarena forma od *Eigenots* (njemački Eidgenossen), a tako su se zvali Kalviniste u Ženevi.

sve što su ovi dobivali pomoćne čete iz Njemačke. Condé pade g. 1569. u bici kod Jarnac-a. Mirom u St. Germain 1570. zadobiju protestanti slobodu vjeroispovjedanja osim u gradu Parizu i kao zalog mira pokloniše im tvrde La Rochelle, Cognac, La Charité i Montauban. Miroljubivi je dvor nastojao da trajnije umiri Hugenote ženidbom Henrika Navarskoga sa Princesom Margaretom. Najugledniji Hugenoti prisustvovaše tom piru u Parizu 18. kolovoza 1572. Sada je ugled Colignyjev na slabog Kralja preoteo mah i on smisli da uništi srce katolicizma u Evropi: Španjolsku. Zato zavede kralja na savez s Elizabetom engleskom i podupiranje buntovnika u španjolskoj Nizozemskoj. Da mu posao bude lakši, odluči da odaleči od malodobnog kralja njegovu majku Katarinu Medicejsku. Kraljica doznade za tu osnovu i htjede ga preteći. Atentat na Coligny-a dne 22. kolovoza 1572. nije uspio. To izazove silnu buru na strani Hugenota; sutradan otvoreno zaprijetiše Kraljici. Da izbjegne osvetu, dogovori se Katarina sa svojim sinom Henrikom, da u noći 23. kolovoza 1572. poubija glave Hugenota. Kralj pristane, vjerujući, da su Hugenoti skovali uroti proti njemu i njegovoj porodici, zato ju trebalo preteći.

U noći med 23. i 24 kolovoza jekne Parizom glas zvona, nastane vika, žamor, opsijedanje kućâ, pokolj. Najprije pade glava Colignyjeva, pa redom drugih Hugenota. To je bila strašna *Bartolomejeva noć* ...[26]) Kašnie se pripovijedalo izmišljenu priču, da je i kralj pucao za bježećim Kalvinistima. Odmazda je bila u

[26]) Sp. De la Ferrière, La sainte Barthélemy, Paris 1892. — Pristrani kritičari, da prikažu u slaboj slici katoličku crkvu, pripisaše joj ovu krvavu noć, kao da je ona pokolj prouzročila. Ali pravo kršćanstvo ili katolicizam nikad se nije služio *oružjem*, da drugoga privede u svoje krilo, pa ni za Bartolomejeve noći. Tu ulaze pojedinci, ali ne crkva kao takova. Odgovoran je bio francuski dvor i to donekle, jer su njegovu zapovijed agenti prekoračili. Usto iz dvora dali nalog istog dana iza podne, da se katolici kane svakog napadaja, ali su ipak nastavili krvoproliće; ista je zapovijed bila dana za provinciju, nu mjesu poslušali nalog u više mjesta. Pa valja iskreno kazati, da su Hugenoti i *zaslužili* tu odmazdu: Bartolomejeva noć bila je samo obrana za svoj opstanak. Napola podivljali u bojevima proti krvavom dušmaninu katolici su preko mjere bili ogorčeni uslijed hugenotskog vandalizma, što su ga morali trpjeti od nazad deset godina. Hugenoti razoriše nebrojene crkve i oltare, oboriše «katoličke kumire», pogaziše sv. hostije, oskvrniše ostanke svetitelja, a tjelesa sv. Ireneja i narodnog pokrovitelja sv. Martina biskupa baciše u rijeku. Baron Adrets u Dauphiné prisili svoje sinove, da se kupaju u krvi izmrcvarenih katolika, 1569. bilo je ubijeno 3000 kato-

u provinciji, napose u Lyonu i Orleansu. Mnogi su pretjerali broj žrtava, računaju na 100.000, ali je broj jedva pretekao 5000. To je bio povod k novom građanskom ratu. Četiri puta ogledaše se vojske katolika i Hugenota i od pokvarenog i neznačajnog kralja Henrika III. umjeli su zadnji izmamiti znatnih povlastica. Te okolnosti prinudiše katolike g. 1576. na osnutak svete Lige, na čelo joj se postavi vojvoda Henrik Guise, sin ubijenog vojvode Franja. Dva su tabora: Hugenoti, koje pomagaju njemački protestanski knezovi, i katolici, kojima je jedini oslon Španjolska. Razdor se pooštri smrću vojvode Franja Anžuvinskoga, zadnjeg kraljevog brata, jer nastalo škakljivo pitanje, ko će naslijediti kralja, koji je bio bez poroda. Prema pravu o nasljedstvu kruna je išla Henrika Navarskoga, sina Antuna Bourbonskoga. Ali — on je bio hugenot. Papa Siksto V. prokune 1585. Henrika i njegova bratućeda mladog Princa Henrika Condé kao krivovjernike i proglasi ih lišene prava na prijestô. Katolike snade ljuća kušnja. Kralj Henrik III. dade ubiti vojvode Henrika i Ljudevita Guise i da bude taj «corpus delicti» potpun, prijede sam kralj na stranu Hugenota. I ustade Jakov Clément, ušulja se u kraljev tabor pri opsadi Pariza 1589., pa ubije kralja kao «tirana svog naroda». Sada stupi Henrik Navarski i proglasi se kraljem kao Henrik IV. pošto uvidi, da mu je nemoguće svladati moćne katolike i obrati se na kat. vjeru 1593., uz oportunistično načelo: «Paris vaut bien une messe». Papa ga riješi prokletstva, a katolici ga na to priznaše kraljem i raspustiše ligu. Ali Hugenoti, nezadovoljni njegovim korakom, digoše više puta bunu, ali ju kralj silom uguši. Da ih umiri, proglasi kralj *Nantežki edikt* 1598., kojim su Hugenoti slobodno vjeroispovijedanje postigli u

lika svake dobe i svakog stališa, a u Nismes najednom 80-torici uglednih katolika odrubiše glave. Najgore su bjesnili Hugenoti proti kat. svećenicima; tako su n. pr. u St. Severu odjednom 200 svećenika strovalili u ponor, sam Coligny poubija 30-toricu njih, pa im baci lješine u Loiru. Neki hugenotski kolovođa, Briquemaut, šetao se ulicama kolajnom napravljenom od ušesa zaklanih katol. svećenika. Na Tridentskom saboru tužio se Kard. Karlo Lotarinški, da su tri tisuće francuskih redovnika u nekoliko mjeseca podnijeli mučeničku smrt. Dakle, sudeći na ljudsku, i protivnici će priznati, da žrtve bartolomejevske noći nijesu bile nevine ni pravedne. Kard. Karlo Lotarinški pošalje iskrivljenu vijest o krvoproliću u Rim, kamo prispije 5. rujna i istog dana pjevao se Te Deum. Službena vijest papinskog Nuncija Salviati stiže u Rim istom kašnje, oko 10. rujna, a kad papa Grgur XIII. saznade, kako stvar stoji, «gorko zaplače nad kraljevom okrutnosti» — veli jedan protestanski pisac.

svoj državi, pristup u svim državnim službama, školama i zavodima i stekoše pravo, da mogu dizati svoje univerze i držati sinode. Inače morali su zato Hugenoti obnoviti katoličku crkvu na mjestima, gdje je bila silom ukinuta, svetkovati u javnosti kat. blagdane, držati se crkvenih ženidbenih zakona i kaniti se svakog odnošaja s inozemstvom. Za sigurnost spomenutih povlastica ostadoše im u rukama već prije poklonjene tvrdave. Uza sve te povlastice Hugenoti nijesu mirovali, nego su se u više navrata dizali na oružje. Kad su pak stali sklapati tajne saveze s tuđim državama Kard. Richelieu odluči stati na put jednom za vazda ustašama. 1628. opsjedne i osvoji on glavnu kulu Hugenota, La Rochelle, zauze utvrđena mjesta i razori ih, uvede katoličko bogoštovlje i u protestanskim mjestima. Inače postupalo se s inovjercima blago, ponovno potvrdilo novim ediktom u Nismesu (1629.) već stečene povlastice u Nantesu.

Time se ipak nije postiglo što se je željelo, naime mir i poredak u zemlji. I sada, iza groznih ratova krvavi su prizori pucali pred očima: sela i gradovi opustošeni, seljaci protjerani sa svoga zemljišta, posvuda iskvarenost srca, jer mač, što se dizao da brani vjeru, ubio ju u srcu naroda. Ustali su u to doba ljudi, da zagovaraju toleranciju, a to je bio znak, da takovim ljudima nije do — vjere. Takav je bio kancilir *Hospital*, o komu su stranke govorile, da ne vjeruje u Boga, premda je htio toleranciju. Na književnom je polju u tom smjeru radio *Jean Bodin* (1530-1596.), koji u svom djelu «Six livres de la république» smiono ustvrdi, da nijedna religija nije prava, nijedna kriva — svaka se može prigrliti i odbaciti, Bodinova je misao — inače puko protivurječje — našla odziva u engleskom deizmu, jer je prvi Bodin, da nađe zajedničko stanovište svih konfesija, posegao za naravnom religijom u svom djelu: «Colloquium heptaplomeres de abditis rerum arcanis».[27]) Samo razum i naravni zakon dostatni su za postignuće spasenja, po tomu su nebrojeni propisi poganskih i objavljenih religija suvišni i netemeljiti.

[27]) Sp. Lechler, l. c., s. 31, gdje navodi zaključak iz Bodinova «Colloquium»: «Quae cum ita sint, nonne praestat, simplicissimam illam et antiquissimam eandemque verissimam *naturae religionem*, a qua discendendum non erat, amplexari, illam inquam religionem uniuscujusque mentibus ab immortali Deo insitam, in qua Abel, Henochus, Sethus, Jobus, Abrahamus — Deo carissimi heroes, vixerunt, quam inter tot et tam varias opiniones incertum quemque vagari, nec habere certam animi sedem, qua acquiescas?!

Montaigne i Charron.

Na engleski je deizam osobito djelovao rad dvaju revolucionarnih francuskih filozofa: De Montaigne-a i Charrona.

Michel De Montaigne (1533-1592) je prvi francuski slobodni mislioc u pogledu vjere. De Lamettrie je o njemu kazao, da se je on prvi med Francuzima usudio misliti svojom glavom. U svojim čuvenim, francuski napisanim Esejima htio je obnoviti stari skepticizam, koji je išao za tim, da potkopa crkvene dogme i metafizične aksiome. Montaigne je učio, da je etika neodvisna od svakog religioznog truna, povadajući se u tome za Sokratom i Stoicima. Premda u etici nešto podsjeća na Epikura, Montaigne je preobratio moralni princip stare Stoe o življenju prama zahtjevima prirode. Čovjek je neodvisan etično, tako isto i društvo; jer u prirodi ne opstoji viši moralni red, koji bi upravljao individualnim djelovanjem čovjeka ili društvenim razvojem: ljudstvo valja da se emancipira od religioznog pojma, od Boga; jer sve počiva na volji pojedinca. To je sloboda, koju naglasi Montaigne, a engleski deizam natanko ju obradi, a naše ju vrijeme na žalost baštini u tako zvanom liberalizmu.[28]) Montaigne-ov skepticizam sustavnije obradi učenik mu prijatelj *Pierre Charron* († 1603.) u djelu: «Traité de la Sagesse».[29]). Između Montaigne-a i Charrona je razlika ta, što prvi odlučno ne prihvaća sve posljedice, što izbijaju iz skeptične kontradikcije med objavljenom vjerom i razumom. Montaigne dakle, videći ponor, do kojeg dovodi njegovo stanovište, više puta kapitulira, a Charron ne, nego luči bez obzira, praznovjerje «t. j. pozitivne religije od primitivne religije, koja da pozna samo žrtvu» u duhu i istini». Po Charronu je kršćanstvo svih konfefsija nagrđena religija, golo praznovjerje, koje u Bogu vidi despota, koji se daje pomiriti samo zavjetima i molitvama. Religija ne može stati bez moralnog zakona, ali ovaj može stati bez religije.[30]) Prema tomu, ako hoće čovjek u redu moralno da živi, ne treba mu zapravo vjere i zato se valja vratiti k primitivnom, prirod-

[28]) Herzberg, Ueber Montaigne, Leipzig 1905.

[29]) Wessel, Die Ethik Charron's, Erlangen, 1904.

[30]) Sp. De la Sagesse (izd. Renouard, Dijon): «Ce seroit plustost la preu d'hommié (starofrancuska riječ: poštenje) qui deuroit causer et engendrer la religion, car elle (la preu d'hommié) est prémièr, la plus encienne et naturelle».

nom stanju. U tomu Charron naprosto oponaša Stoike: secundum naturam vivere est bene vivere. Moralni zakon krijemo u sebi, a religiju smo naučili, baštinili bilo odgojem ili predajom; dakle religija nas ne može naučiti ili uputiti, da živemo dobro. Ta se Charronova etika protivi prvim postulatima razuma, koji nipošto ne dijeli religiju od etike, a pobija se ujedno istim skepticizmom Charron-a, koji tvrdi, da naša osjetila ne mogu dokučiti istinu — zaboravio je reći, da ne mogu dokučiti njegovu etiku.

Herbert Cherburyski.

Montaigne-eva i Charron-ova je filozofija našla u Francuskoj i izvan granica odziva, jer ona se je načelno obarala na postojeće vjeroispovjesti u Francuskoj, što su se međusobno trle, a nijesu se izmirile ni onda, kad je Herbert boravio u Parizu. Njegov nam život predočuje originalan karakter, dvije protivne struje, što isključuju jedna drugu: on je pustolov i vojnik, a ipak kadar, da u osami i tišini mirno promatra i obraduje dnevna pitanja i najglavnije tada pitanje: odnošaj pojedinca prama vjeri. *Edward Herbert*[31]) bio je odvjetak stare plemićke porodice grofova Pembroke, koji se također zvahu Herbert. Rodio se u Montgomerycastle godine 1581. u pokrajini Northwales. Herbert je sam napisao svoj život. U djetinstvu kasno mu se razvezao jezik i bojali su se, da će za vazda ostati nijem. Često je po tabanima osladio šibu, tukao se neprestano djecom, ali nikad da bi ga bili kaznili radi laži, kojom da se nije ogrješio do stare starosti. U dvanaestoj godini poslaše ga na nauke u Oxford. Još ne bijaše ni svršio nauke, kad je, šestnaestogodišnji mladić, uzeo za ženu ogatu kćer, baštinicu silnog imanja, koja se zvala također Herbert. Nastavi nauke do osamnaeste godine. Pri sjajnom krunisanju Jakova I. proglasiše ga vitezom — imao je moćnih prijatelja — koji mu isposluju masne službe. Oprosti se sa ženom, kojom je živio u skladu, ode na putovanje, u Francusku. Vidismo ga u Parizu. Tu je živio u saobraćaju dijelom s odličnim porodicama, dijelom s raznim učenjacima; prijatelji mu bijahu Marsenne, Casaubonus i drugi. Promatrao je prilike u Francuskoj, čitao Montaigne-a i Charrona; na njima se i nadah-

[31]) Sorley, The philosophy of Herbert of Ch., Mind 1894.

nuo. Povrati se u domovinu, pa opet, iza male stanke, ode u tudinu, u Flandriju. Tu se prestavi mrkom Princu Mauriciju Oranjskomu i ude kao vojnički dobrovoljac u njegovu službu. Opet ga nalazimo u Engleskoj. Tu u domovini doživi svakih zgoda i nezgoda, pak i pobježe opet u tuđinu i stupi u vojsku Princa Mauricija Oranjskoga proti španjolskom generalu, hrabrom Spinoli. Rat je svršio, a on jašeći konja proputova Njemačku, dojaši u romantične Mletke, Florenciju, Rim. Iz Italije dođe u omiljelu Francusku, da nađe dobrovoljaca kod Hugenota za ratni plan Karla Emanuela Savojskog. Uapsiše ga u Lionu. Pušten je na slobodu. On kavalir opet će u pustolovine. Bio je sit, začeli se rodne grude. Počine i posveti se knjizi i pisanju: dosta je toga čuo, naučio, doživio, valjalo je to i ostaviti crno na bijelu. Trebali ga za državne posle. I on pođe kao izvanredni poslanik u Pariz na francuski dvor. Ostade i nadalje kao redoviti poslanik. Nemiran, sangviničan zavadi se Connetablom de Luynes; pozvaše ga natrag u domovinu. Jakov I. obdari ga častima, imenova irlandskim Peerom, Baronom od Castleilanda. I kod kralja Karla I. bijaše ljubimac; on ga imenova Peerom Engleskim, Baronom de Cherbury (ili Chirbury). Poznije uskipi borba med kraljem i parlamentom. Herbert, nestalan karakter, zaboravi dobročinstva, ostavi kralja, a prihvati stranku parlamenta. Umro je u Londonu 1648.

Dok je bio u Parizu, napisao je svoje glavno djelo: «Tractatus de veritate, prout distinguitur a revelatione» 1624., a kašnje je u Londonu (1633.) to djelo preradio i pomnožao. Nadalje med ostalim napisa: «De religione Gentilium» (Amsterdam 1663). Što je Baco bio u pogledu empirizma, to je Herbert bio u vjerskom pitanju; osnivač novog sistema, prvi deista, novotar. Prema Herbertovoj nauci revelacija nema nikakve temeljne vrijednosti.[32]) Služeći se Baconovom eksperimentalnom metodom polazi Herbert s jednog zajedničkog stanovišta, da nađe suštinu ili bit svih oprečnih religija. Sve vjere imaju, misli Herbert, neke dodirne točke, što sačinjavaju tako zvanu primitivnu religiju, a to su: 1) opstanak najvišeg bića, 2) dužnost bogoštovja, 3) dužnost pokajanja i moralnog poboljšanja, 4) nagrada svakog dobrog, kazna svakog zla djela. Sve drugo, što se nalazi, izim ovih točaka, u raznim vjerama, bilo poganskim ili kr-

[32]) Soley, l. c., str. 20-37.

šćanskim, nije drugo nego ljudska izmišljotina. Tako su n. pr. u kršćanstvu crkveni oci nadodali neke dogme i vanjsku disciplinu. Cherbury ne niječe mogućnost vrhunaravne religije ill objave, nego ova mora biti dana neposredno svakomu, jer što primamo od predâ pod imenom objave, ovisi od vjerodostojnosti pripovjedača, koji vazda ostaje čovjek i može pogriješiti, stvar izobličiti, dotično u objavi nije apsolutna istina; u tomu, veli Cherbury najbolji su dokaz miti kod starih naroda.

Time je postavljen temelj engleskog deizma. U Herberta po tomu vidimo religiju, gdje pripada samo ljudskomu području.[33]) Religija je dotično samo historična pojava, mijenja se i preobražuje kao kakva politička institucija. Iz toga slijedi, da vrhunaravna objava sa svojim dogmama ne može stati, tako ni moral, što ključa iz iste objave, kao ni njezina hijerarhija i auktoritet. Pa pošto Herbert pripušta opstanak božanstva i nagradu, dotično kaznu iza smrti, htio je time spasiti bar koji trag religioznog čuvstva, što se nalazi u čovjeku. Ta naravna religija imala bi biti splav, na kojoj bi se spasili svi ogorčeni pristaše pojedinih konfesija na uzburkanom moru ateizma. Bog nije središte fizičnog i moralnog svijeta nego Narav je ona, što stvara religiju. Zato je humanitet zadnji izvor i prvi auktoritet u pogledu religije, koja inače sve to niže pada i gubi svoju vrijednost u društvu.[34]) Naravno, mora i nestati religija, ako se osniva samo na humanitetu, na ljudskoj podlozi, kao i religije prije kršćanstva, koje su sastojale od mita: evo točke, što obara i nehote naravnu deističnu religiju. Pitanje o početku ili izvoru religije rješava Herbert prama teoriji spoznaje, što ju je razvio u svom glavnom djelu De veritate. Duša, veli Herbert, u svom početku nije nikakva «tabula rasa», nego posjeduje već sa svojim postankom sve potrebite istine poredane nekim redom, a misao ne služi drugo nego da dotične istine otkrije. Svaka «facultas animi» ima svoju vlastitu spoznaju (notitia communis)

[33]) Sp. Pachtler, S. J., Der Götze der Humanität, Freiburg in B. 1875., s. 57 pa naprijed.

[34])Herbrt; De veritate etc. s. 62: «Ex consensu universali communia illa principia, quorum numerus est definitus, imo exiguus, seligere». Str. 55: «quae autem ab omnibus tamquam vera cognoscuntur, communes notitiae habendae sunt». Dakle ona istina, gdje se sudaraju svi narodi, mora imati svoj temelj u naravi. «Consensus omnium» bio bi prema Herbertu jedini kriterij za objektivnu istinu.

usadenu već od naravi. Misao otkriva općenite pojmove i uslijed toga sudi i razlučuje svaki objekt, što dolazi u dodir sa spoznajom dotične duševne sile (facultas animi). Kako biva taj proces? Misao naime nađe sustavno samo one opće pojmove predmeta, koje shvaća svaki pojedinac jednako. Ovu teoriju o spoznaji Herbert aplikuje na religiju: samo je ono u raznim religijama objektivno, valjano, ako se to sudara sa svim ostalim religijama zemaljske kore.[35])

Herbertova se kritika podudara nešto s Kantovim kriticizmom. Za Herberta kao i za Kanta vrijedi princip: omnia sciri posse et nihil sciri posse(Herbert, De veritate s. 4). Znanstveni proces obojici je jednak: vaspitanje stepena i forma ljudske spoznaje (cognitio). Rezultat o izvoru ljudske spoznaje odgovora jednako kod obojice: opstanak spoznaje a priori, kojoj ne treba iskustva, jer istini do srca ne ćeš doći, a ipak zahtijeva metodu eksperimentalnu. Praktična je konsekvencija kod obojice ista — u religiji si vazda nestalan, je li istina ili nije — a one četiri temeljne točke Herbertove religije mogu se lako svesti na 3 Kantova postulata: Bog, sloboda, neumrlost — pojmovi su analogični. Razlika je med Kantom i Herbertom ponajviše ta, što ovome fali stroge metodike, dočim je Kant spretniji, opskrbljen strožom logikom i vješto suče zaključke iz zadatih principa, premda su ovi klimavi kao i oni u Herberta.[36]) Po tomu je engleski deizam očito i ako izdaleka utjecao na Kantovu filozofiju.

Herbertovi su nazori o religiji našli odziva kod mnogih duhova u Engleskoj, ali bilo je i onih, koji su se oborili na deističnu Herbertovu religiju, jer je bila bez sumnje pogubna za pozitivno kršćanstvo. Nijemac je *Kortholt* označio u to vrijeme Herbertov deizam ateističnim doskočicama i mržnjom proti kršćanstvu.[37]) Uspješnije su Herberta pobijali Englez R. *Baxter*[38]) i Škot Toma *Kalyburton.*[39])

[35]) De Rémusat, l. c. str. 20-45.

[36]) Troilo, l. c. 41-53, Lechler, l. c. s. 43-5.

[37]) Kortholt, De tribus impostoribus, Kiel 1680.

[38]) Baxter, More reasons for the christian religion, London 1672.

[39]) Halyburton, Natural religion insufficient, Edinburg 1714.

III. Engleska revolucija: Karlo I. na stratištu. Toma Hobbes, njegova filozofija i politički nazori.

Guizot je u svojoj povjesti evropske civilizacije rekao, da je narodna engleska revolucija imala bitno politički značaj. Guizot je tu pogriješio usprkos svoje zamjerne povjesničke perspektive. Prevrat je u Engleskoj, drukčije nego politički prevrat u poznijoj Francuskoj, nosio obilježje vjersko, ili bolje narod je ustao da izvojšti političku neodvisnost kao sredstvo, što bi ga dovelo do potpune slobode vjeroispovijedanja, a ova je u prvom redu lebdila pred očima fanatičnim Puritancima. Jer da su Puritanci u Engleskoj (pristaše Kalvinizma) imali pri svom žestokom ustanku proti Kralju samo politički cilj, ne bi bili uzeli na nišan druge konfesije, poimence vazda progonjene katolike. Sjetimo se afere kraljice Marije Stuart; ona je najviše radi makinacija puritanskih velikaša dopala veriga i uzašla na stratište.

God. 1547. umre strastveni Henrik VIII. osnovatelj anglikanskog protestantizma. On je više manje poštedio katoličke dogme i zagrozio se luteranima, samo ako se o nje ogriješe. Njemu je bilo dosta, da se formalno priznade njegova ženidba s maitressom Anom Baleyn, a otkaže posluh Papi kao glavaru Božje crkve. Naslijedi ga devetogodišnji sin Eduard VI. kao papa engleske crkve. Dodoše protestantski bogoslovi s kopna: Butzer, Vermigli, bivši general kapucina Ochino, sastaviše novu liturgiju, «book of commono prayer» 1548., i njihovom pomoću, uredi nadbiskup Cranmer, pritajeni luterovac 42 člana anglikanske vjere, koja istisne katoličke elemente, a uvede luteranizam. Kralj i parlamenat potvrdiše taj konfesijonalni mozaik katolicizma i luteranizma. Marija je Katolička (1553-1558.) za kratkog svog vladanja nastojala oko povratka katolicizma, ali lošim uspjehom. Odvažna, poduzetna, nu i krvoločna Elizabeta (1558-1603.), naravna kći Ane Boleyn, okruni se po sjajnom katoličkom bogoslužju, i zakune se, da će zemlji povratiti vjeru otaca. A ipak njoj ima protestantizam da zahvali svoju pobjedu u zemlji. Preradiše Cranmerove vjerske članke i svedoše na 39. Parlamenat odobri to 39 simboličnih članaka, smjesu od katolicizma i kalvinizma: zadrže samo sakramente krštenja i pričesti, osuđuju pretvorbu, misu, čistilište, štovanje svetaca, papinski primat, priznavaju redenje biskupa, svećenika i đakona. To je podloga anglikanske episkopalne crkve. Drakonski su zakoni

imali zamesti trag katolicizmu. Elizabeta je doživjela svoj tiranski uspjeh, da je za svoje vlade dvije trećine katolika smanjila na malenkost — ostalo ih je 150.000, kubureći svakako, najviše naopako. Irski katolici predslavljaju prototip potlačena naroda. Dosljedno, jer slobodoumni «kritičari» vele, da je reformacija 16. vijeka donijela slobodu misli i govora!! Istom sjevero-amerikanski ustanak i francuski prevrat dozvaše donekle k pameti engleske vlastodržce, ali u prvom redu zahvaliti je odvažnim irskim narodnim vođama, 19. vijeka, osobito O' Conellu, da je engleska vlada uzmakla pred željeznom voljom svijesnog katoličkog naroda.

Vratimo se natrag, da pratimo faze engleske revolucije. Tamo je od Henrika VIII. bila vladina zadaća, da se učvrsti i dokonča zgrada, kojoj je kraljevska samovolja dala temelj: episkopalna crkva. Nego inovjerci, osobito Puritanci, nijesu išli na lijepak državne crkve. Zato su ih i progonili. I dok je episkopalna crkva sticala ugleda u aristokratičnim redovima, dotle je stroga Kalvinova nauka našla odziva u masi. Iz mase je našla milost i kod velikaša, osobito u Škotskoj. Pa dođe i u parlamenat. A kad je stupio na prijestô Karlo I., parlamenat je sve to više sticao ugleda i moći; Kraljeva je moć naprotiv slabila, jer kralj, ostavljen i od samih svojih ljubimaca (to su bili Buckingam i Stratford), nije nalazio nigdje uporišta ni pomoći. Kralj se lati zadnjih sredstava, raspusti parlamenat. To je bilo odviše u ono doba. Ali zaludu. Narod je krio klicu revolucije. Dvije prijeke je nužde osjećao narod: slobodu kalvinizma, (a to se kosilo sa državnom crkvom), pa slobodu politike, a to se kosilo vladarevim apsolutizmom. Ove se dvije tendencije stopiše u jednu; pučka vjerska stranka (na čelu ugledni Puritanci) združi se sa političkom strankom, ili bolje s parlamentom. Parlamenat dakle, imajući jaki oslon u engleskoj i škotskoj masi, udari na kralja.

Cromwell i revolucija.

A državna crkva je zbilja i progonila ne samo i onako slabe, nemoćne katolike, nego i snažne Puritance. Državna je crkva zazorna bila drugim sektama najviše što je uvela ili očuvala sjaj katoličkog bogoslužja — a to je nemilo vrijeđalo prazne kalvinističke obrede. Biskupi su pokrivali redovito prve i masne službe, a nameti, desetine, što je puk morao davati državnim

pastorima i iskupima, bile su grozne. — Satanski su to lordovi! — zvao je narod biskupe. Primas Laud dao je sjeći uho kalvinističnim propovjednicima — ali oni su i nadalje propovijedali i bez — uha, dosta da je zdrav jezik! Parlamenat se opet sazvao: bilo je scena svakakvih. Kralj ga i raspusti 1554. Kad se je razilazio parlamenat, držao je *Oliver Cromwell*, duša narodnog pokreta, vatreni govor. «Zar ćemo još podnositi, da se gazi nogama one, te slijede svoju savijest, svoje uvjerenje?!» — govorio je Cromwell. On se je pozivao na vjersko čuvstvo mase, time će najbolje uspjeti u namjeri svojoj. Pozivao je sve vjerske stranke, da se skupe u jedno kolo proti zajedničkom neprijatelju. Ali vjerske stranke mrzile su jedna drugu. Valjalo je slomiti nesnošljivost i skupiti zajedničku snagu na temelju tolerancije: «Je li iskreno, da pitamo vjersku slobodu, a da ju ne dajemo?!» — pitao je duhoviti Cromwell. «Nema sramotnijeg licumjerstva, nego licumjerstvo onih, koji tlačeni od biskupa postaju sami tlačitelji!» — Cromwellu je naum išao po loju. Ali on nije bio sam. Redali su se govornici, agitatori, zadoše med narod, da šire zatorne ideje, i pobude volju na revoluciju. Pučkom govorniku Georgu Foxu reče bajagi Bog u videnju, da pred nikim na zemlji ne skida kape. I on pođe u narod, da ga pouči, kako će lijepo slušati u duši glas božji, glas vječnog duha. Neki je propovijednik naglasivao, da je sveto Pismo prava proročanska riječ, a Fox mu uleti u riječ: «To ti je duh, a ne biblija!» I ovaj duh je naroda šaptao, da se digne proti kralju i njegovoj crkvi. A gdje su drugi vatreni vjerski govornici pod vedrim nebom, kao Penn, Barclay i drugi! Nijesu nam se sačuvali govori puritanskih demagoga, ali su morali biti, veli kritičar Villemain, žestoki, snažni, sudeći po vatri, što su uspirili u narodu.[40]) Presbiterijanci, Kvakeri, Independenti, Levelleri, Erastianci — svi se nađoše na okupu proti vladaru. Dođe do poznatog građanskog rata. Olivijer Cromwell je išao na čelu fanatičnih četa proti kraljevoj vojsci. Znamo, da ga je nosila sreća od pobjede do pobjede. Uhvatiše kralja.

[40]) Sp. Villemain, l. c. svezak IV. str. 39: «Sans doute, ces puritains, inspirant l'esprit de révolte au nom de Dieu, ces prédicateurs, qui, pendant le combat, se faisaint tenir les bras élevés au ciel, comme Moise, et animaint au meurtre leurs partisans fanatiques, ces hommes avaint à leur manière une irrésistible éloquence. Leur démagogie religieuse surpassait en fureur la liberté antique; mais ces hommes étaint errants dans les forets de l'Ecosse».

Osuđen Karlo I.

Bila je epohalna godina 1649. Pred narodnim sudom, koji je sudio kralju, ustade tužitelj Coke, da čita: «Radi njegove samovolje, radi rata, što ga izazva, mora da se kralj kazni kao tiran, izdajnik i ubojica!» — «Šuti!» prekine ga kralj, koji ponosito zapita: «Kojom zakonitom vlasti, želio bih znati, dognaste me ovdje na sud?» — «Narod engleski» — odgovori presjednik sudačkog povjerenstva — «koji Vas je birao kraljem, zove Vas na opravdanje!» — Zalud je Karlo nijekao pravo masi, da mu sudi — narod je bio tu, faktično mu sudio i osudio ga na stratište. Tempora, mores!

Cromwell ostade samodržac, nazvav se Lordom Protektorom. To je bio prvi put, da je narod kao takav ubio svog kralja, pak je ova znamenita historična činjenica pokazala unaprijed prstom na drugi slični događaj, na veliku francusku revoluciju od 1789te.[41])

Nemojmo misliti, da su samo putujući propovjednici ostvarili Cromwellovu revoluciju. Kao u svakom velikom pokretu, tako su i u francuskoj i engleskoj revoluciji tjerali vodu na svoj mlin kolovođe, a ovi su bili zadojeni poraznim teorijama, i s njima nadahnuti znali su nadahnuti i probuditi narodnu volju. Pri tomu je engleski deizam dosta uradio. Deistični spisi širili su se u zemlji, a proti njima malo pomogoše znanstvena pobijanja sa strane državne crkve.

Th. Hobbes.

Već prije revolucije stupi na književno poprište *Thomas Hobbes*. Baš u njegovim djelima zrcali se duša narodne revolucije. On je u teoriji uzeo da ruši sve staro, osobito crkvu i politiku, a u praksi su iza njega radili drugi. Rodio se 1588. u Malmesbury grofovije Vill kao sin jednog pastora, — to je bilo one godine, kad je, na uhar i daljnji razvoj Engleske, propala nepobjediva armada Filipa II. Već je u djetinstvu pokazao vanredni talenat, u 12oj godini je prevađao Euripidovu Medeju u latinske stihove. U 15oj godini vidiš ga na universi u Oxfordu - učio je i

[41]) Sp. Guizot, Histoire de la révol. d'Angleterre, VI. sv. str. 40 sqq., Weiss, l. c. s. 112 sqq.

izučio izvrsno tradicionalnu Aristotelovu metafiziku kroz 5 godina — a tada se oprosti sa svojim drugovima s naslovom Batchelor of arts. Nije mu sladila pedantična izobrazba škole, a što je dalje naučio, ima da zahvali putovanjima po Italiji i Francuskoj. Sprijatelji se s uvaženim tada filozofima Gassendijem, Marsenne-om, Kartezijem, Galilejom. Osvojila ga metoda Francisa Bacona, pače on je Bacona podupirao bogatim novcem u njegovom književnom radu. U građanskoj je revoluciji radio za kraljevu stranku, iz oportunizma. Da se otme osveti pobježe u Pariz. Posveti se učenju filologije, matematike, filozofije i u njemu sazriju novi nazori. U Parizu je uzgajao kašnjega kralja Karla II. U ovo razdoblje napiše svoje političke misli. Svadi se s kraljem i njegovom strankom — ta i onako nije bio uvjeren o apsolutizmu. Vrati se u domovinu 1653. Otslije živio je znanstvenom radu sve do smrti g. 1679. Njegov privatni život malo je bio izgledniji od Baconova. Inače je bio vjeran pristaša episkopalne crkve, a to svjedoči i jedna anekdota. Za boravka u Parizu oboli smrtno. Prijatelj mu fratar Marsenne stao govoriti o katoličkoj crkvi i o njezinoj vlasti u opraštanju grijeha: «Ah moj oče» — prekine ga Hobbes — «sve sam to odavna mislio i mozgao, a sad, u ovom času, teško mi je o tom razmišljati. A imaš li mi šta lijepoga kazati? Kad si vidio Gassendija zadnji put?» O. Marsenne ostavi Hobbesa, a ovaj nato blagova pričest po anglikanskom obredu.

Toma Hobbes mnogo je toga napisao.[42]) On je prvi deista, koji je razvio Baconov empirizam u svoj njegov strogosti i dosljednosti. Analitičan je i original toli u pitanju spoznaje koli u religioznim razmatranjima. Njegova filozofija o postanku države i vjere pravi je kamen smutnje. Po Hobbesu je filozofija znanost, kojoj je vaspitati analitičnim putem fenomene iz naravnih uzroka.[43]) Sve što se dosada podučavalo na universama, od universâ je prešlo u crkvu (ili od crkve prešlo na universe?), bilo bi stranom tradicionalna, stranom izmišljena filozofija, koja

[42]) Spominjem ovdje: Elements of law natural and politic 1640, što izadje na svijetlo tek 1650. u dva dijela. —De cive, Parisiis 1642. — Leviathan, or the matter, form and authority of government, Londinii 1651. — Quaestiones de libertate, necessitate et casu 1655. — Elementorum philosophiae sectio prima: De corpore, London 1655, Sectio secunda: De homine 1656. — Sp. Tarantino, Saggio sulle idee morali e politiche di Hobbes, Napoli 1900.

[43]) Leviathan (njegovo glavno djelo), izd. Londonsko, str. 367. apud Lechler l. c.

se osniva na neizvjesnosti. Skolastična su djela većinom neznatni reci tudih barbarskih izraza. Sama je materija predmet opažanja, što nije u području materije nije ni u području filozofije. Vrelo su svega znanja ljudska tjelesna ćutila. A kako upoznamo istinu? Naprosto: predmet je tu, ostavlja utisak preko osjetila na maštu, ova izvada utvare prema kakvoći istog predmeta i — dosta. U školi su mi kazali — veli Hobbes, da vanjski predmet djeluje na nas nekakvom «species visibilis». To je besmisleno govorenje, što ćeš ćuti po universama. Čovjek vas, kako vidite, ostaje puka materija; kakva duša! kad i ne opstoji. Tu je Hobbes skočio do — sensualizma. Misao ne opstoji bez tijela, pače sama je materija subjekt misli. Pa kao što u čovjeku nema slobode u vulgarnom smislu, ne može biti ni razlike med zlim i dobrim. Zadnja je svrha ljudska, dotično podloga morala uzdržanje i promicanje vlastite koristi; egoizam je po tomu ideal pojedinca. S pojedinca prelazimo na društvo. Ako je egoizam norma za ljudsko djelovanje, onda čovjek ima neograničeno pravo na sve, što samo može ikako služiti njegovu interesu. Odatle i posljedica, da može drugomu i škoditi, drugog zarobiti, pače i ubiti; sve je dopušteno, ako to promiče interes vlastiti. Dakle *pravo jačega* jedina je norma, koja ima vladati u društvu i vezati pojedince u zajednicu.

Hobbes o vlasti.

Bilo je to godine 1642., kada je Hobbes objelodanio svoje znamenito djelo: «De cive», što je uzvitlalo tada puno prašine. U tom djelu očitovao je Hobbes dosad najsmjelije političke nazore. Hobbes je išao sa stanovišta mekaničnih zakona Galilejeve fizike. Svuda je vidio samo materiju i fizične zakone, pa je isti mekanizam aplikovao i društvenom, političkom životu. Na čemu ima počivati državni život? Hobbes odgovara: na mekanici, drugom riječi, na apsolutizmu. Volja jednoga, jačega, mora da neobuzdano skuči i upravlja volju čitave mase. Dok je bio uz kralja, Hobbes je vidio, da se volja naroda budi, a usto i buni proti vlastodršcu. Njegova je politika najsnažnija, da obuzda narodni pokret — a zato se hoće apsolutizam, samovolja. Učitelj budućeg engleskog vladara u Parizu pruža svojim političkim nazorima mač, kojim će monarha po volji baratati proti narodu; on je drugi Macchiavelli, te je naučio da su u politici dopuštena

sva sredstva što vode do cilja. Pravo jačega u političkoj filozofiji i ne može imati drugi cilj do apsolutizma i apsolutizmu je dopušteno gušiti svaki polet, svaku novotarju u narodu. Da su Hobbesovi nazori laskali ambiciji vlastodržaca, suvišno je spominjati. Apsolutizam nikad nije (a i ne će) iščeznuo sa vidika vladara bilo kojeg imena ili sustava, jer čovjek po naravi, kada je na visoku, zlorado gleda druge na istoj visini, pa se i ne čudimo, ako je danas, u XX. vijeku, njemački car Vilim, kako sam čitao u novinama neki dan, rekao u Königsbergu pri obilnoj sofri: «Moj djed je ovdje svojim pravom stavio kraljevsku krunu na glavu, još jednom odlučno naglašujuć ... da mu ona nije predana od parlamenta, narodnih skupština ili plebiscita, nego da je on izabrano orude božje, što kao takovo vrši svoje vladalačke kraljevske dužnosti!! I ja sebe smatram orudem Gospoda, bez obzira na dnevna mnijenja i nazore ...» U srcu Francuske, gdje je izašlo Hobbesovo djelo, digao se na francusko prijestolje čovjek, koji je na dlaku proveo Hobbesovu teoriju. To je bio Lujo XIV. Njegova deviza: «država sam ja!» podredila je interese naroda volji vladara, skučila crkvu u njenom društvenom djelovanju, kralj je postao sunce (le roi soleil), a oko sunca vrte se njegovi veliki i mali planeti kao lutka. Ali dok je apsolutizam iza Hobebsa rastao, rasla je i reakcija mase, i ova će se sa svom silom jednom oboriti na kraljevsku samovolju. I Puritanci su se u Engleskoj služili Hobbesovom teorijom o pravu jačega; ako je svakomu dopušteno služiti se svim sredstvima za svoj interes, dopušteno mora biti i narodu, da izvojšti od vladara svoja prava i da ovoga sruši, bude li nužno. I tako Hobbes, dok je mislio pomoći kralju, škodio mu je, a za engl. revolucije lijepo se pokazala posljedica Hobbesovih teorija: gradanski rat, ili — kako je sam Hobbes kazao — bellum omnium contra omnes.

Vidimo potanje, kako Hobbes rješava pitanje države. Ljudi, što za promicanje svog interesa dolaze u sukob s drugima prema temeljnom načelu etike, primorani su s druge strane, opet za svoje dobro, da dodu do nekog zajedničkog sporazumka. Odatle dužnost, t. j. nužda, da se dode do mira — svak će nešto žrtvovati, popustiti od svoga. Time, što pojedinci skraćuju svoja prava, biva *ugovor*. Ovim ugovorom pojedinci prenose svoja prava na trećega, stavimo na kneza, kralja, koji će izdržati mir. Iz toga slijedi: tako se sklopljeni ugovor mora vršiti, dotično mora se sastaviti zajednica, općina, država, kojom će upravljati

jedan neograničenom voljom. Volja vladareva je podloga pravice, a nepravica je svako kršenje prvobitnog ugovora. A vršenje prvobitnog ugovora može prestati kod jedne ili druge stranke, zato se vladar ne smije obazirati na vrstu sredstava, da prinudi pojedince na vršenje državnih dužnosti. Prema tomu je volja vladara volja svih podanika, bar bi morala biti, eto ti, zašto sve mora da se uvija i sagiblje pred monarhom. To je država, to je Leviathan, kojim je Hobbes krstio svoje glavno djelo.

Možda Hobbes nije opazio, da se u njegovim političkim nazorima skriva demokracija i narodno suverenstvo, što je on iz duše mrzio. Samo na temelju prvobitnog ugovora narod je predao vladaru vlast iz svoje volje, dakle može ju i opozvati. — Tu logičnu konsekvenciju branio je kašnje Rousseau u svom «Contrat social». Tako je narod najednom prestigao moć nad vladarem, narod je sve, a vladar je tu samo slučajno. Osamnaesti vijek je to načelo praktično izvršio ... Bit će bile savremene prilike, što su utjecale na Hobbesovu politiku. Hobbes je htio upozoriti kralja, svoga gojenca, da se čuva narodnog pokreta, a masu je upozorio, da se čuva monarhičnog apsolutizma. Time je došlo do uzajamnog nepovjerenja, do sukoba, u kojem je podlegao vladar sili većine godine 1649.

Hobbes o vjeri.

Što govori Hobbes o vjeri? Njemu je država sve, baš u današnjem smislu riječi, a religija postulat njezin. Ta samo u okviru državne vlasti može opstojati crkva i vjera, izvan državnog područja prestaje svaki raison d'etre religije. Bog ili prvo biće opstoji. I on s ljudima ili po svom prirodnom odnošaju prama ljudima ili po utanačenom ugovoru. U prvom slučaju polazi njegovo neograničeno pravo od njegove neograničene svemoći, po kojoj može po volji nagraditi, kazniti, uništiti dužna i nedužna — pravo jačega. U tom odnošaju medu božanstvom i ljudima izbija odvisnost zadnjih prama prvomu, a odvisnost njihova nije nego priznanje slaboće, strah ... Strah prama nekom svemoćnom biću sačinjava — — religiju. Faktično pozitivna religija — uči Hobbes — počiva na ugovoru. Odatle stari Zavjet, što ga je Bog sklopio s Abrahamom i njegovim potomcima; jer po njemu se oni obvezaše, da će Boga priznavati kao vrhovnog gospodara, a Bog je zato obećao pomoć i zaštitu. Stari Zavjet

prestao je u času, kad se Saul krunio krunom Izraelaca. Novi Zavjet je tek obnova staroga — zato je došao Mesija, Isukrst. On se još nije krunio kraljevskom krunom, to će biti tamo na sveopćem uskrsnuću — onda će se potpuno dokončati obnovljenje starog Zavjeta. Dotle valja da se pripravljamo i ne ostaje nam drugo nego da se podložimo državnoj vlasti; međuto svećenici, kojima je povjereno, da nastavljaju Kristovo djelo, budeći vjeru u Njega kod naroda, ne smiju se u tu svrhu služiti državnim sredstvima. Zato crkva u vulgarnom smislu ne — opstoji, već zato što ne može, dok je u državi, posjedovati vlast.

Svojim mislima o religiji Hobbes je donio dosta smetnje i pokazo dosta trivialnosti. Ta Bog je suveren, okrutan suveren, koji se opet ponizuje do ugovora sa ljudima, a Krist, prosti čovjek, ima zadaću tek da kao posrednik obnovi taj sigurno malo častan kontrakt. Religija nema po Hobbesu nikakve znanstvene, u našoj naravi zasađene podloge. Strah je i trepet pred krvoločnim gospodarom iluzija religije. Da u tom slučaju crkva ne može imati smisla, naravna je stvar. Auktor je načinio religiju onako, kao što je to odgovaralo sustavu anglikanske crkve: regent je glava i države i crkve, a kršćani su kršćani u toliko, u koliko su podanici vladara. Tada su i biskupi, čitav kler, lutka apsolutizma, a Hobbesu je stojalo dobro, da opomene biskupe anglikanske, da ne smiju sjediti na visokim ministarskim i činovničkim stolicama, kao što je to bilo u Hobbesovo vrijeme. Hobbes je valjda zaboravio, da su biskupi bili i mogli biti lordovi i peeri uprav zato, što oni nijesu bili neodvisni svećenici ni biskupi, nego vazda — činovnici, igračka u rukama samodršca.

IV. Iza revolucije: Cromwell. Povratak Stuartovića. Charles Blount. Pad Stuartovića: Vilim Oranjski.

Svaka vladavina, bila ona monarhična ili republikanska, valja da ima svoje granice. Vazda, kad se predu granice, gotova je kriza, pogibija, propast. Niti je dobro, da jedan neograničeno vlada u Hobbesovom smislu, jer se tada monarhizam u nevaljalom vladaru izrodi u — despotizam; ustav je tu, kako se vidi, svakako na mjestu. Niti je dobro, da vlada masa, fukara, jer, teste historia, pučka neograničena vlada postaje strahovlada, videli smo to u francuskoj revoluciji, a prije nje u engleskoj revoluciji.

I zbilja, još se nije bila osušila krv pogubljenog Karla I., kad je zemlja stala osjećati divlji apsolutizam fanatičnih puritanskih četa. Hiljade i hiljade odlučnih ljudi, navlastito katolika, pale su žrtvom samovolji i nemilosti Cromwella i ostalih kolovođa republikanske vlade. Pobjedom ustaša dođe puritanizam na vladu! Čuli smo prije Cromwella; gdje govori nesložnim sektama: «Je li iskreno, da pitamo vjersku slobodu, a da je ne dajemo?!» — Nije iskreno, a još je manje iskreno bilo, kad je on kašnje, kao «protektor zemlje», inovjercima darivo, mješte slobodu i mir, ropstvo i smrt. Najgore su trpjeli Irci. Skučeno brodarstvo, trgovina, zaplijenjena dobra i imanja, zlostavljeni stanovnici. Narod je bio ogorčen, digao se na oružje. Cromwell je ugušio bunu 1653., opustošio zemlju i raspučic; blizu 600.000 Iraca pokolje Cromwell tom prigodom.[44]) Glava je engleske republike, Olivijer Cromwell prorekao iza smrti Karla I. Evropi demokratsku budućnost. Htio je reći, da je on bio pravi demokrat, pučki čovjek, ali to nije bila istina. Najpotrebitiju toleranciju, koja je Cromwellu i ustaškim četama bila prije svega pred očima, zgazio je prezirom Cromwell, kad je rekao potlačenim irskim katolicima: «Ne ću trpjeti vašu Misu ondje, gdje sam ja gospodar!...» Ovo je dokaz, da je narodnoj revoluciji u Engleskoj bio uzrok najviše vjerski fanatizam. Kolovođe engleske revolucije bili su tiranski kraljevi, samo im je ime falilo. 80.000 Iraca pošalje Cromwell u sužanjstvo na otok Barbadoes, vražji otok onog vremena. Kao protektor (!) Engleske, Škotske i Irske Cromwell je vladao državom kao s igračkom, sve se je moralo pred njim ugibati; bila je tobože republikanska vlada, a faktično je zapovijedao Cromwell sa svojim oficirima. On je s narodnom pomoći znao srušiti kraljev apsolutizam, da ga zamijeni sa svojim i osjegura svojoj porodici suverenstvo nad zemljom. Zato je potomstvu ostavio žalosnu uspomenu, pred kojom su potamnile mnoge njegove odlične vrline. God. 1658. umre Cromwell na dan pobjede svojih četa nad kraljevom vojskom. «Oprosti Bože ono što je ludo u molitvi mojoj i daj mi tih svršetak, ako je tvoja volja!» - bile su njegove zadnje riječi. Njega je nasljedio u Protektoratu sin mu Richard, koji nije baštinio sposobnosti očine i bio nemoćan prama neprijateljima, što su ga stali salijetati i nastojali, da se povrate Stuartovići, koji se i vratiše.

[44]) Moran, Catholics of Ireland and the penal law in the 18. century, London 1899.

Narodu, ozlovoljenom apsolutizmom Cromwella i razočaranom u svojim nadama, ispuni se želja za oslobođenjem povratkom Karla II. Stuartovića na englesko prijestolje. Ta narodu je za prijašnje strahovlade bilo prekipjelo, videći, da nije ništa dobio, a skoro sve izgubio iza toliko borbâ i — gledajući nepodopštine, što su pravili u ime «naroda». Kao da su osvanuli bolji dani iza režima jednog demagoga i parlamenta, koji bi išao onamo skokom, kuda bi Cromwell okom. Kao da je i prestala hladna puritanska monotonija. Ono neprestano šaputanje usana, vječno propovijedanje, duhovnika i svjetovnjaka puritanskih, suhoparno jednoglasno pjevanje u puritanskim bogomoljama, čarkanje i prepiranje u puritanskim bogoslovnim pitanjima, zabrana zabavâ — sve je to dozlogrdilo narodu, koji se već srcem otuđio toj besmislenoj strogosti i napetosti. Burnim zanosom dočeka narod novog kralja Karla II. Na značaj naroda djelovala je puno vesela i blaga Karlova ćud. Ali Karlo, lakoumna temperamenta, utopi se u moru uživanja i bezbrižja, da zaboravi patnje okušane za svojih žalosnih pustolovina i nezgoda dok je došao na prijesto oca svoga. Društvo je oko njega bilo šareno i malo čestito. Tako je grof Rochester, Karlov prijatelj ispovjedio na smrti, da je vazda bio pijan. Karlova čuvstva zamalo otupe, on postade ravnodušan prama svemu što je vjersko, ćudoredno, pristojno.

A i narod pokaže bjelodano, da jedna skrajnost vodi u drugu. Kroz malo vremena zamijeni puk strogi obiteljski život s lakoumnom veselošću, popustljivošću, fanatizam sa bezvjerjem, cjepidlačnu pobožnost ili bolje bigotizam sa nečuvenim indiferentizmom. Moral pade od zla na gore. Izrugavanje vjerskih dužnosti postade moda. Čitalo se pohlepno Herberta i Hobbesa, onako po prilici kao danas drame i romane. Pa nije ni čudo, ako je libertinizam i indiferentizam vrijedio kao znak izobraženosti, a držali su natražnjakom onoga, što se nije pokoravao modi vremena. Vrijeme je restauracije slika današnjeg vremena. Francuska je sa svojim Ljudevitom XIV. bila engleskom narodu najveći uzor za javni i privatni život; pariško društvo, kojemu je neopisivim sjajem prednjačio kralj, nametnulo je engleskom narodu vladajuću modu, svoj «bon ton»; dok se je Whitehall takmio sa Versailles-om u sjaju i raskoši — ne zaboravite, da se je Karlo II. uzgojio na francuskom dvoru.

Povratkom Stuartovića vratiše se i mane prošlih vladara.

Puk je opet bio razočaran. Biskupi opet zaposjednu državne i parlamentarne klupe, anglikanski pastori, sbačeni sa svoje službe za republike, opet zadobiju unosna činovnička mjesta — i kako je rasla moć biskupa i svećenika, tako je danomice otimala mah puzavost prama vladi, koja je htjela narod sjediniti u jednu crkvenu cjelinu. Intolerancija episkopalne crkve uskrsne tim lakše, što je narod iznemogao za krvavih vjerskih bojeva. Pokret duhova u kaosu sekta i stranaka, što je potaknut od surova fanatizma i sljeparstva srušio, ako i za kratko vrijeme, despotizam, stao se kristalizovati u jasnijoj, prozirnoj formi. Tako sada za restauracije Stuartovića vidimo dvije posljedice iz onog revolucionarnog kvasa: liberalna republikanska stranka preobražuje se u monarhičnu stranku na ustavnom temelju zahtijevajuć garanciju privatne i javne slobode, dok pojedine vjerske sekte — osobito Quakers — svlače tjesnogrudnu, intolerantnu formu, i prihvaćaju se više manje slobodoumnih načela.

Vidili smo, kako se je Baco načelno raskrstio sa skolastikom, da slijedi empirizam. Cherbury išao je naprijed i opet tobože znanstvenim, induktivnim putem nalazi naturalističnu religiju — religiju za slob. mislioce ili deiste. Hobbes je prvi deista, koji je Baconovim putem zagazio u materijalni sensualizam. «Abyssus abyssum invocat». Kraj ovih glavnih pokretača novih misli ili bolje ponovljenih ponajviše iz starine, vrstaju se manje znameniti mislioci kao epigoni iza pionira. Rad tih pionira, prevrat fanatičnih vjerskih stranaka, savremena satira, propadanje vjerskog čuvstva, raskalašenost dvora — sve je to doprinijelo k daljnjem razvitku engleskog deizma.[45]) Kako je oslabio duh puritanizma, a narod tražio pjesme i igre, procvate u ovo vrijeme kao nikada novija engleska književnost. Narodni dramatičari, lirici i satirici digoše se do velike pjesničke visine, kao Swift, Steele, Addison, Defoe, Pope i drugi. S ovim radenicima napredovalo je kazalište englesko iza velikog Shakespeare-a, što je u narodu izgubilo smisla za vlade strogih Puritanaca. Pa ipak većina tih književnih pregalaca nije u svojim proizvodima vazda samostalna. Ta njih je zanosila savremena francuska knjiga, i za njom povađaju. Rad jednog Fénelona, Racine-a, Corneilla i drugih manjih planeta, što su stojali oko «kralja sunca» Luja XIV., zrcali se u engleskoj knjizi ove dobe.

[45]) Sp. Lechler, l. c. s. 170 pa naprijed. — Adamson, l. c. II. sv. str 40 sqq.

Tada je živio i deista *Charles Blount,* roden 1654. On je slika i prilika svog vremena. Otac ga je strogom pažnjom uzgojio; govore, da je pod njegovim nadzorom pisao svoje prvo književno djelo. Karlo II. podigne ga na čast barona. Iznevjeri se vladaru. Kašnje je javno zagovarao slobodu riječi. Umješa se med nezadovoljnike i kao takav radio je za Princa Oranjskog. Umre mu žena i htjede se vjenčati sa njezinom sestrom. Crkvena vlast stade na put njegovoj ljubavi. Blount se lati pera, da pobije crkvenu zapreku, koja da proističe iz zlo tumačenog mjesta treće Mojsijeve knjige gl. 18, 18. Nastade teološka prepirka. Nadbiskup Canterburyjski ostade pri svojoj zabrani, teolozi ga pomagahu. Nesudena vjerenica pokori se crkvenoj naredbi; a Blount skonča se svojom rukom 1693. Glavno Blountovo djelo nosi naslov «Anima mundi».[46]) U tom djelu kidiše Blount na objavu, pa ju hoće da zamijeni naravnom religijom. U tu svrhu je istaknuo relativnu savršenost poganskih religija, iznoseći misli iz klasične filozofije uz svakojake citate napose iz klasičnog pjesništva, Lukrecija, Ennija, Ovidija itd. U spisu: «The two first Books of Philostratus» uspoređuje Blount čudesa čarovnika Apolonija s čudesima Isusovim, komu poriče božanski značaj, priznaje ga rijetkim filozofom a ne Mesijom. Gdjegdje hoće Blount da zabašuri svoju namisao: «Ja nijesam zato — veli Blount — da se Apolonij stavi uz bok Otkupitelju ili da se vjeruje novim čudesima, nu molim svaki dan Boga, da se uzdrži vjera u stara čudesa (!). Moja je nakana samo ta, da zabavne i poučne spise udaljenih krajeva iznesem na vidjelo i saopćim mudroslovne razgovore o etičnim pitanjima». Tako se ispričava pisac u djelu, gdje naumice hoće da baci crnu sjenu na božanstvenu Kristovu osobu, dok uzimlje za motto svomu djelu poznate Senekove riječi: «Cum omnia in incerto sint, fave tibi et crede quod mavis».

Blount je jedan od epigona Herberta i Hobbesa, koje on u zvijezde kuje. Fali mu skoro u svakom obziru originalnost. Kao ekletičar uzimlje od Herberta poznate četiri točke za podlogu religija, a od Hobbesa sveopći rat i borbu rasa. Jedino se ističe originalnom formom lake satire, pikanterijama, napržitim doskočicama. Već u proslovu «Philostrata» napominje, da mu je

[46]) Blount: Anima mundi, or an historical Narration of the opinions of the Ancients concerning Mans Soul after this Life: according to unenligtened Nature. London 1679.

uzor Montaigne i Macchiavelli, koji crtaju ljude u satiričnim potezima. U tome Blount nosi biljeg ironičke, vesele periode, kad je francuska knjiga bila modom u engleskom životu i engleskoj knjizi. Po Blountu cvijet ljudskog morala stoji u tom, što su ljudi po sebi zli, izdajnički, dvolični, egoistični. Ističe moral Hobbesov, njegov privatni egoizam, koji se ne obazire na bližnjega; iz tog egoizma dolazi religija, izmišljena od svećenika, neke egoistične kaste koja se uzdrži varkom i niskosti. Razumije se po sebi — misli Blount — da takav egoistični religiozni postanak ne opaža se samo u poganstvu nego i u svim religijima, jer «samoljublje u ljudima tako je snažno, da se niko ne može oteti pristranosti sama seme i svom subjektivnom vjerovanju».[47]) Odatle sukobi i nesnošljivost, što ju nalazimo u *novim* religijama kod kršćana, muhamedanaca, protestanata svejedno kô i kod «papista». Čudesa ne dokazuju istinitost neke religije, jer tad bi imali pravo čarovnici Faraonovi, Apolonij, Simon Magus svejedno ko i Krist. Valja se pouzdati u razum, neka on odluči pitanje religije. — Blount sa svojim protuslovjima pokazao je samo lice svoga vremena; u filozofiji nije ništa nova iznio, a ni u religijoznom pitanju.

Kako je u Blountovo vrijeme bila sužena svaka građanska sloboda, sve se činilo, da će se povratiti stare političke i vjerske razmirice, dok je kralj odlučio sjediniti pošto po to anglikance i dissenterse (raskolnike) u jedan vjerski narod. Pristaše bivše republike, koji nijesu mogli pregorjeti svoj poraz, počeše agitovati med narodom. Tri su godine prošle, da Karlo nije sazvao sabor. Kad je sve proti njemu napeto bilo, umre on naprečac 1685., a naslijedi ga na prijestolju brat mu Jakov II. On je u početku puno obećavao, i narod je bio najprije zadovoljan sa svojim kraljem, dok se nije razočarao i pokajao. Jakov je mogao prama tadanjim okolnostima biti na čelu koalicije za neodvisnost Evrope proti svemoći Luja XIV. Volio se ipak sniziti do — plaćenika francuskog kralja. Ono je bilo pri nastupu na englesko prijestolje, kad je Lujo XIV. poslao Jakovu II. veliku svotu novaca. Od radosti zaplače Jakov, primajuć žuti novac i obeća francuskom poslaniku, da će on, Jakov II., ostati vjeran njegovom gospodaru do smrti. Sramotno poniženje! Lujo XIV. dobro

[47]) Blount: Philostratus (edit Lond.) str. 243: As all particular men have each man his private interest separat from the rest; — so has each religion a particular interest of their own hierarchy....

se je okoristio svojim mitom — postigao je, da Jakov II. živc u zavadi s velikašima i s masom — i da ne misli na ono, što ovamo na kopnu ruje svemoćni apsolutista Francusâ. Urota je otimala sve to više maha. Iseljeni Škoti i drugi urotnici nadoše u Flandriji, kod Vilima Oranjskoga srdačni doček. Amstardam je bilo gnijezdo zavjere. Monmouth je vodio njezino kolo. I valjalo je početi, plan je bio gotov. Godine 1685. prodre zapovjednik Argyle sa svojim urotničkim četama u Škotsku, ali zaglavi sa svojim sumišljenicima kod Orkneys-a 1685. Monmouth žurno prebrodi more s pet brodova, iskrca se u luci Lyme, građani mu se pridruže. U manifestu je na puk tvrdio Monmouth, da ga ide kruna zemlje po porodičnom pravu, ali da on ostavlja saboru neka sudi i odluči. Jakov II. da je uzurpator, tiran, koji otrova svog brata, dostojan samih vješala. — Ovaj manifest je djelovao u masi; stališi i sabor nijesu se puno obazirali nato, premda su bili nezadovoljni s vladom. Vilim Oranjski nije stao zaludu; po dogovoru posla u Englesku tri regimente u pomoć Monmouthu. Monmouth i njegovi bijahu junaci, ali sreća ih ostavi. Sukob je bio u močvari Sedgemoor, čete urotničke snade poraz, a Monmoutha uhvatiše i pogubiše: zadnja bitka na engleskoj grudi, koju Macaulay nazivlje sretnom.[48]) Kralj je bio gospodar položaja; bjesnio je, sumnjičene bacao u tamnicu, tjerao izvan domovine, vele, da u samom jednom kraju objesiše 233 građana.

Jakov II. utopi se ipak, što je riječ, u čaši vode. Bila je neoprezna taktika, što ga je sunovratila s prijestolja. Jakov II. bio je vjeran katolik. To je dobro, ali bio je i tvrdoglav, pa nije htio savjeta. Katolicima je osjegurao slobodu svojih vjerskih dužnosti, ukinuo sve drakonske zakone, što su ih tištili. Stanje katolika ipak je u zemlji bilo kritično, a kralj se zaletio nešto previše. Visoka je mjesta u državi popunjao vladar katolicima, pače neke anglikanske biskupske stolice popunilo se katoličkim svećenicima. Sam Papa odvraćao je kralja od tih nepromišljenih koraka, ali uzalud. Nadalje naredba vladareva, da Irski katolici zadobiju oteta im zemljišta, bijaše pravedna, ali uzruja sve faktične koloniste: i ovi se razvikaše po Engleskoj. Tyrconnell katolik postade guverner Irske. Imao je nalog, da uredi tamo katoličku vojsku, da skoči u bojnu vatru pri svakoj pogibelji.

Protestanti upriješe oči u Vilima Oranjskog. Lukav, spre-

[48]) Macaulay, History of England, (njem. prevod od Bülau) sv. I, s. 533.

tan, uviđavan imao je sve sposobnosti, da se dočepa engleskog prijestolja. A Lujo XIV., katolik! smijao se je, videći kako mu je posao išao sretno za rukom. G. 1686. opozicija zbilja upozori Princa Oranjskog, da ne krzma. Anglikancima utuviše u glavu, da je Vilim odan njihovoj vjeri: biskup Compton u Londonu odvrati kler i vjernike od kralja. Admiral Herbert preuze flotu na svoju ruku, Churchill, poznat pod imenom Marlborough, zadobije vojsku. Pogrješka je za pogrješkom u taktici davala kralju sve to većih neprilika — nije se znao okrenuti. Russell u ime naroda ode u Haag, da opiše prilike u Engleskoj i osokoli Vilima, da se ukaže vojskom u zemlji. S 11.000 pješaka i 4.500 konjanika, 60 ratnih i 700 prevoznih lađa ostavi Vilim Oranjski Flandriju i stupi na englesko tlo: narod ga primi obieručke, odmetnuv se od kralja. A ovaj je ostao na cjedilu — sva lijepa obećanja nijesu mu pomogla, nego je morao bježati iz zemlje i nade utočište ništa manje nego kod Luja XIV. Vilim III. Bilo je to god. 1689., kada Vilim III. Oranjski uđe sa svojom ženom slavodobitno u Whitehall, gdje ga proglasiše kraljem svih Engleza.[49]) Novi kralj strogo odgojen u protestantizmu, gledao je, da izgladi stare razmirice, i da zadovolji narod, na predlog donje i gornje kuće engl. parlamenta, potvrdi znameniti «Bill of Rights», temelj engleske konštitucije.

To je bila zadnja pučka revolucija u Engleskoj, znamenitija od prvih zato, što je pobjedila bez krvi i vješala. «Najveća hvala ide ovu našu revoluciju od 1688. — veli kritičar Macaulay — što je ona bila naša *zadnja* revolucija. Više je koljena od tada prošlo, pa nijedan pametan, rodoljuban Englez nije ni pomislio na otpor proti vladi. Kod svih uviđavnih duhova nalaziš uvjerenje ustaljeno dugotrajnim iskustvom, da svaki razvoj i napredak te želimo u našem ustavu, već je tu u samom ustavu ... pa zato, što smo imali u 17. vijeku zdravu revoluciju, nijesmo trebali u 18. stoljeću rušiteljnu revoluciju». Željeznom je voljom dobio narod za vječna vremena potpunu samostalnost, osjegurânu u «Bill of rights», za koju odgovora kralj svojom osobom.[50]) Narod je tada bio osvješten, u Hobbesovoj je politici našao oduševljenja, ili crte narodne supremacije. A Vilim III.,

[49]) Weiss, l. c. svez. 10, s. 556-586.

[50]) Sp. Cathrein, Die englische Verfassung, eine rechtsgeschichtliche Skizze, Freiburg i. B. (15 Ergänzungsheft zu den «Stimmen aus Maria Laach») 1881.

koji je u Flandriji primao u obranu engleske bjegunce i engleske deiste, znao je u dušu narod, koji je bio zreo za konštituciju — inače Vilim III. se je zakleo, da će poštovati narodnu volju i njegovo suverenstvo time, što je potvrdio «Bill of rights».[51]) Ovaj bill bio bi magna carta, kojoj zemlja ne zna što će više nadodati, samo da je bila garantovana potpuna sloboda katolicima, jer progonstvo katolika bila je i ostala crna točka u povjesti engleske politike. Odsada je Engleska vrijedila pred prosvijetljenom Evropom kao uzor slobodne, ustavne zemlje. Ona je bila utočište svim pučkim pokretačima, koji u domovini nijesu uživali slobodu riječi. U engleskom ustavu našao je Montesquieu ideal svake politike i na njemu su se nadahnuli i francuski enciklopediste 18. vijeka.

(Slijedi).

[51]) «Bill of Rights» sadrži 13 točaka, što sadrži pojam svih narodnih sloboština i prava. Bit će valjda ugodno čitateljima te razumiju engleski, ako iznesem ovdje u izvornom jeziku neke točke:

I. That the pretendet power of suspending of laws, or the execution of laws, by regal authority, without consent of parliament, is illegal. IV. That leviyng of money for or to the use of the crown, by pretence of prerogative without grant of parliament, for longer time, or in other manner, than the same is or shall be granted, il illegal. VI. That the raising or keeping of a standing army within the kingdom in time of peace, unless it be with consent of parliament, is against law. VII. That the subjects whic are Protestants may have arms for their defence, suitable to their condition, and as allowed by law. VIII. That election of members of parliament ought to be free. IX. That the freedom of speech and debates or proceedings in parliament ought not to be impeached or questioned in any court or place out of parliament. XI. That jurors ought to be duly empannelled and retourned, and jurors which pass upon men in trials for high treason ought to be freeholders. XIII. And that for redress of all grievances, and for the amending, strengthening, and preserving of the laws, parliaments ought to be held frequently. — — — Može se iz ovog vidjeti, da parlamenat nije mogao steći više sloboština, nego ih je u istinu stekao ovim billom, osobito kad uzmemo u obzir ono još neustavno, apsolutistično vrijeme. Time je sabor dao smrtni udarac apsolutizmu, koji se u Engleskoj više nije digao. Pravo zakonodavstva (I.), jednakost svih pred zakonom (II.), pravo pobiranja poreza (IV.) i uređenja vojske (IV.), pravo na oružje (VII.), sloboda riječi, sloboda biranja saborskih članova (VIII.), sloboda porote (XI.) sačinjava suverenstvo naroda, kakovo još ne posjeduju mnoge svjetske države. A sada sporedite s otim billom iz 17. vijeka narav i punomoć bosanskog sabora u XX. vijeku, koji ne može, to jest nema prava da odlučuje vrhu mnoge vitalne potrebe, pa i ono, što odluči, valja da nade potvrdu kod ministarskih faktora....

Većina i istina.

Piše: **E. Springer, D. I. - Sarajevo.**

Poznata je zgodna riječ njemačkog cara: «Jedan čovjek i Bog uvijek je većina». Bilo je uvijek ljudi, a ima ih takvih još dapače dandanas u vijeku parlamentarizma ima ih veoma mnogo, koji misle da većina odlučuje o istini i pravu. Ako jedna pretežna većina istupi za nešto, tada se sigurno uopće misli, da je ova pogodila i ono što je pravo. Ali ovo baš nije tako. Nije istina i pravo ondje gdje je većina, pa bila to i velika većina, nego je istina i pravo samo na onoj strani, gdje je Bog. Je li uz većinu Bog, tada ona ima pravo; je li Bog uz manjinu onda ona ima pravo. Stali svi ljudi na jednoj strani, a jedan jedini čovjek na drugoj, ali uz ovog nek je Bog, tada ovaj samo ima pravo. U ovom smislu vrijedi: «Jedan čovjek i Bog uvijek je većina» t. j. stanovište koje Bog brani, jest istinito i pravedno, pa stavilo se na drugu stranu još više ljudi, na takve se ne treba obazreti niti se zbog njih zamisliti.

Ova je istina danas na apologetskom polju osobitog značenja. Ima li se pitanje, da li je naša sveta religija, naša sveta katolička vjera prava odlučiti po tome, koliko li ima glasova pro a koliko contra, tada bi naša stvar u istinu stala slabo i mi bismo bili u bludnji. Mi smo u znatnoj manjini i velika većina, dapače, može se reći, pretežna većina je proti nama. Od 1500 milijuna ljudi bit će nekako okolo 250 milijuna katolika, a u ovom broju koliko ih ima, koji neće da ispovijedaju svoju vjeru, dapače koji su posve otvoreno protiv crkve i Krsta, a često su daleko gori

od samih pogana. Na žalost ovo je osobito kod onih, od kojih regbi da u ovom pogledu najviše zavisi, naime kod učenih i izobraženih. Koliko ima profesora koji su proti našoj vjeri, koliko novinara, liječnika, činovnika i t. d.? Ovo na mnoge jako upliva, pa baš stoga sumnjaju o svojoj vjeri ili se ne usuduju za nju istupiti. Uistinu nije baš ugodno čuvstvo osjećati se u manjini, te su mnogi već s ovog razloga mnijenja, koje zastupa većina t. j. na strani nevjerstva.

Budući je Bog uz nas, mi sačinjavamo većinu, a na njih nemojmo se obazrijeti. Kad bi se svi bacili ničice pred poganskim kumirima, pred kumirima moderne kulture i humaniteta, kao što je nekoć bilo kada je Nabukodonosor postavio veliki zlatni kip, a stati ondje i to ne činiti, već ostati stojećke, za to treba čvrsta značaja, što mnogima fali. Pripovijedao mi jednom netko o jednom čovjeku, komu se je on u istinu divio. Bijaše velika skupština, gdje se je debatiralo o pitanju, koje bi bilo u uskoj svezi s našom katoličkom vjerom. Tada je došlo do glasovanja. Oni, koji su bili za zaključak proti vjeri, morali su se dignuti. Svi se digniše ko jedan čovjek. Predsjednik je htio učiniti protivni pokušaj, da vidi je li zaključak jednodušno primljen. On zapita, ko je protivan. Svi ostadoše sjedeći. Jedan se jedini čovjek digne. Opće čuđenje, opći smijeh. Dakle taj čovjek bijaše s Bogom i to bijaše većina, usprkos svih koji su bili protivni. Na ovog, koji mi je pripovijedao ovaj slučaj odlučnost karaktera dotičnika, učinila je najdublji utisak. Ovo je ipak rijetkost.

Čudna je stvar, da većina uvijek hoće da ima pravo, premda se može i ustvrditi da je većina često imala krivo. Govori se, da je povijest najbolja učiteljica. Dakle je ipak istinito, da ljudi i od ove najbolje učiteljice pravo malo uče.

Kako je često većina bila u krivici a manjina u pravu! Nekoć je bilo opće mnijenje da se sunce okreće okolo zemlje, a ne zemlja oko sunca, kako je u istinu. Samo malo njih bijaše drugog stanovišta s Kopernikom. Ova manjina imala je pravo, kako sada svak znade. Žalosna je bila bludnja čovječjeg duha u 16. i 17. stoljeću, tlapnja o vještacima. Ako se je negdje dogodila kakva nesreća, to je bio uzrok vještica. Moralo se za njom poći u potjeru, te bi se nju veoma često nalazilo i nesretnicu zapavac Friedrich Spee borio se je svim silama proti ovomu neredu. Malo je ipak on popravio. Pravnici i mnogi drugi bili su proti

njemu, a to bijaše prevelika većina. Ova je mislila, da ne će moći svijet dalje opstojati, ako se ne bude uvijek po koju vještici zapalilo.

Tako bijahu nekoć mnoge istine, koje su sada poznate, stanovište samo veoma male nekolicine, te se je iste ismijehavalo. Izumitelji mnogih iznašašća, koja se sada upotrebljavaju, morali su se boriti i mnogo pretrpjeti od općeg mnijenja, koje je bilo protivno. Onoga koji je htio za vrijeme Ljudevita XIV. tjerati brod parnom silom, slalo se je u ludnicu, a poznato je, da su mnogi prije 30, 40 godina ismijehavali grofa Zeppelina, jer je uvjeravao da čovjek može letjeti.

Pa i sadašnjost pruža nam u istinu interesantnih primjera, da istina i pravo nije uvijek kod većine. Kod entente i kod mnogih neutralaca vlada mnijenje, da su centralne vlasti htjele svjetski rat i to baš iz želje za osvajanjem. Većina ljudi drži stalnim, da će uništiti centralne vlasti. Ona bi imala pravo, kada bi većina odlučivala. Kada je Italija počinila svoju nečuvenu nevjeru, tada bijaše za to pretežna većina parlamenta. Dakle onda ovo gadno djelo moralo bi biti u potpunom redu, kada bi morala većina imati pravo. Kada je Rumunjska pokrenula na tako podli način rat proti svojim saveznicima, u vodećim je krugovima bila većina za ovo lupeštvo i samo malo njih bili su sa Carpom protivni. Kada bi se moralo davati pravo većini, tada bi zaista često pokvarenost bila krepost, prostota pravednost, lukavština i podmuklost plemenitost, a laž istina.

Ako igdje, a to se baš u religijoznim pitanjima ne mora vjerovati u stanovište većine. Naravno, mi ovdje ne govorimo o većini u unutrašnjosti crkve. To je posve nešto drugo. Crkva je tijelo Kristovo. Krist je druga božanska osoba. Riječ, Mudrost, Istina, Svjetlost. Prava vjera opstojaše prije i poslije Krista, u svezi s ovom istinom, s ovom svjetlošću u vjeri prije utjelovljenja sa «Verbum incarnandum», a poslije utjelovljenja u svezi sa «Verbum incarnatum». Duh Sveti, duh Kristov je duh istine, dakle duša crkve. On drži zajednički duhove u istini, kao što duša drži ujedno stanice i udove tijela i on upravlja i vodi vjernike sve to većem upoznavanju istine. Ovdje je baš upravo slaganje ogromne većine ili općenitosti znak djelovanja. Duha Svetoga i zato je obilježje istine. Ali ovo je nešto posve drugo. Mi se ovdje, kako je po sebi razumljivo, ne obaziremo na to. Mi govorimo samo o ljudima kao takovima, te se pita,

da li baš mora biti većina ljudi, koji se priključuju, prihvaćaju vječnu riječ i duhovnu svjetlost. Ovdje se mora, žalibože, naglasiti, da je religijozna istina skoro uvijek na ovom svijetu bila kod manjine. Kako je izgledalo na svijetu prije Krsta? Svijet bijaše pun poganstva: Svugdje vladaše neznaboštvo i nevjerstvo. Štovalo se je različite bogove i tražilo se je različite načine, kako da se istraži budućnost te učini bogove sklonim sebi, ali se slagalo u pogledu pripoznavanja više bogova i čvrstog vjerovanja u nevoljno vračanje. Prava vjera židovskog naroda bijaše kao samotni otok usred širokog mora poganstva i usred oceana bludnja. Izraelci sigurno često su se osjećali osamljenim u svojoj pravoj vjeri. Tako je bilo u Egiptu. Ondje je živio mali bijedni pastirski narod usred naroda, koji se je bio podigao i isticao visokom kulturom, ali se ipak klanjaše idolima i iskazivaše čast svim mogućim životinjama. Ime je Egipta širilo njegovu moć, te se je pružalo naprijed po Aziji. Nitko ne znadijaše za bijedno i još k tomu progonjeno Jakovljevo potomstvo. Kako li je morala Izraelcima ondje biti teška vjera, u pravoga Boga, koji je, regbi, imao tako malo moći. Još je veće postojanosti morao imati izabrani narod u babilonskom sužanjstvu proti prevelikoj većini, proti cvatućoj kulturi! Ondje zastupnici istine življahu kao robujuća klasa usred velikog svjetskog grada Babilona, koji bijaše najkrasniji od svih gradova staroga vijeka. Nabukodonosor bijaše ovaj grad učinio svojom residencijom, koja je sjajnim templima, palačama, bogatstvom, obrtom, trgovinom sve nadvisivala sjajnošću. Kada je Nabukodonosor nekoć sa svoje kule promatrao ovaj grad, sam se je divio djelu svoje moći i ponosno usklikne: «Nije li ovo veliki Babilon, koji sam ja sagradio kao kraljevo prebivalište u moći moje jakosti i u slavi mog sjaja?» (Dan. 4. 27.). Idolatrija je razvila ovdje nečuveni sjaj. Hramovi bijahu prepuni zlata i srebra. Kumiri su podjarmljenih naroda bili unutra postavljeni kao ratni zarobljenici, te bijahu nekako znak, da su bogovi Babilona, Bel, Marduk, Istar i svi ostali, pa kako mu drago se zvali, jači i moćniji od njih i da su ih pobjedili. Kada su se obdržavale svetkovine babilonskih božanstva, gdje se je razvijao savkoliki mogući sjaj; kad su se visoki službenici i sve odlične osobe zajedno sakupljali, te su se kroz grad u ophodu nosili kipovi bogova uz zvučnu glazbu i pjevanje, što li nijesu morali osjećati prezreni Izraelci, čiji Bog, kako je izgledalo, nije ih mogao obraniti od onih kumira i čiji je hram bio srušen i zemlja ležaše opustošena! Babilonci su dobro osjećali svoju nadmoć, pa zato i dovikivahu bijednom zarobljenom narodu sved porugljivo: «Gdje je tvoj Bog?» (Psal. 41. 4). Kako danas gledamo tu preveliku većinu posve drukčije nego li nekoć! Babilonska je idolatrija i praznovjerje i svaka moć, koja je bila s njim spojena, odavna nestala; izčeznuše, dočim vjera Izraela još uvijek živi. Ona se je uzdržala i razvila u Kristu, te je osvojila i svijet.

I samo kršćanstvo, kome je u srednjem vijeku, pripadao cijeli civilizovani svijet, bijaše religija nekolicine. Gospodin je nazivao svoje vjernike riječma: «Nolite timere, pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum» (Luk. 2. 32). Velika masa ne vjerovaše u Krista. Osobito ne vjerovaše u njega izobraženi, učeni, pismeni i uplivni ljudi. «Nunquid ex principibus aliquis credit in eum, aut ex Pharisaeis? sed turba haec, quae non novit legem, maledicti sunt». (Ivan 7. 48). Nikodem i Josip iz Arimateje bijahu jedini između 71 člana Sinedrija, koji se držahu Isusa. Bijaše tu Upućena Istina s manjinom. Ako je zatim kršćanstvo osvojilo svijet, to ipak ne bijahu prvi, koji ga poprimiše učeni, izobraženi, moćni, već velikim dijelom bijahu niži t. j. robovi. Pavao piše Korinćanima: «Gledajte, braćo, vaše zvanje, jer nema mnogo mudrih po puti, ni mnogo moćnih, ni mnogo odličnih već što je svijetu ludost izabra Bog, da zasrami mudre i, što je za svijet neznatno, prezreno, ništetno, Bog je izabrao, da ono što je, učini, da bude ništa te da se ne uzvisi pred njim nijedan čovjek» (I. Kor. 1. 26-29). Kao što se Bog najrađe služi s manjinom, da izvede velika djela, tako osobito rado za to izabere baš one koji, prama ljudskom shvaćanju, izgledaju potpuno nesposobnim, da se tako najbolje pokaže, da sve od njega dolazi a i zato, jer ono što svijet visoko cijeni, obično je previše ponosno a da bi u ruci božjoj služilo kao valjano sredstvo djelovanja.

Kao što nije nikakav dokaz za istinu, ako se oko nje okreće velika većina, tako nije nikakav dokaz, da je nešto neistinito, ako je to veoma mnogo njih dapače velika većina prije čvrsto držala, a onda od toga odustala. Na početku je čovječanstva opstojao monoteizam i svi bijahu uz njega. Vremenom se je odstupilo od njega i prevelika je većina upala u politeizam i bili bi upali svi, da nije Bog izvanrednim sredstvom, uzdržao pravu religiju u izabranom narodu. Kao što nije bio monoteizam ne-

istinit stoga što su svi njega zapustili, tako neće biti ni danas kršćanstvo neistinito i ako ga ljudi sve više i više ostavljaju.

Koji je razlog, osim ovoga, da se mnogi odvraćaju od kršćanstva? Je li to možda koje bolje poznavanje ili kakva težnja za duhovnim i moralnim usavršivanjem? Svak zna, da je to nešto posve drugo; moda, oholost, putenost. Zašto je n. pr. Haeckelova knjiga «Welträtsel» postigla tako veliki uspjeh? — jer materijalizam, koji se ovdje ističe, izgleda za mnoge jedino pravo sredstvo, kako da se oslobode od stalnih moralnih načela i kao takvo sredstvo cijene u velike. Svak dobro uvida, ako se hoće robovati puti, da je mnogo ugodnije sebi reći: «Iza smrti nema ništa», nego reći: «Iza smrti dolazi sud, raj ili pakao». Da nije baš unutrašnja vrijednost knjige, koja je pribavila njemu čudesni uspjeh, o tome nam i sami Haeckel pruža interesantno svjedočanstvo. Grofici Mariji Stona govoraše on: «Iskustvo, koje sam sa svojim knjigama stekao, upravo je čudno. Nekoć sam napisao par dobrih knjiga, a ove držim još i danas za dobre, ali ipak gotovo nitko nije ih ni pročitao. Tada sam napisao par posve običnih i te su postigle kolosalni uspjeh. Tako se izgubi volja. Moja knjiga «Welträtsel» n. pr. kojoj ja nijesam davao a ma baš nikakve važnosti, to je moja knjiga najvećma raširena. Ona je sada prevedena u bezbrojne jezike i već je raširena u pô milijuna eksemplara. Ovo bez sumnje ne ohrabljuje puno, da se stvori štogod velika i znamenita. Zbog knjige «Welträtsel» dobivam sa svih strana svijeta tisuć pisama, a za ono par dobrih knjiga nitko i ne pita. Da, ljudi su čudni i to mnogi». Wasmann, Ernst Haeckls Kulturarbeit, str. 34. f.).

Veoma se često događa kao u vrijeme Gedeona. Bog za svoje bojeve ne ljubi velike čete. Madijanaca, koji se bijahu postavili u ravnici Esdrelon proti Izraelu, bilo je (ako se broj može tačno uzeti) 135.000 ljudi. (Knjiga Sud. 8. 10). Gedeon imađaše proti njima samo 32.000. (Knjiga Sud. 7. 2). To je jedan proti petorici. Ali i to dragom Bogu bijaše previše. Plašljivi su se morali natrag povratiti. Ostade ih samo 10.000. I ovo je bilo previše. Moralo ih je još ostati natrag i to oni, koji su se pokazali tromima, kad su pili vodu. Ovakvih je bio ogroman broj. Na svršetku ostade samo 300 ljudi. S ovima je Bog probio premoćnog neprijatelja do uništenja.

Lijepa umjetnost na izvoru idealizma.

Piše: **Dr. Ante Mahnić - Krk.**

Lijepa umjetnost i religija.

Lijepa je umjetnost s religijom živjela u prijateljskom odnošaju. U bogoštovnim činima, kojima iskazuje Bogu čast i poklonstvo, religija voli prizivati u pomoć lijepu umjetnost. Između religije i lijepe umjetnosti postoji, štono riječ, veza uzajamnosti. Religija njeguje lijepu umjetnost poput brižljive majke, dok lijepa umjetnost nekim prirodnim nagonom uzljubljuje religiju, jer joj je boravak u njezinom krilu, ugodan.

Zavirimo li dublje u bit lijepe umjetnosti, ne će nam biti teško dovesti je u uzročni savez s religijom. Umjetnost prikazuje ljepotu u očutnom obliku. Rodeni je predmet umjetnosti ljepota. Što je ljepota? Ljepota je sjaj istine. A istina se opet svodi na Boga kao uzorno prapočelo. Bog je Istina. Bog je također predmetom religije. Vezu dakle između lijepe umjetnosti i religije sačinjava istina. Religija obuhvata istinu, dok se u umjetnosti odrazuje sjaj istine. Umjetnost ocijepiti od religije i Boga, znači prerezati joj životnu žilu, osuditi je na smrt.

Zaista! Umjetnost ima da stvara. Odatle i poeta, gr. ποιητής, stvoritelj. Umjetnik stvara t. j. proizvada nešto novo, nešto savršenije od onoga, što nam pruža zemaljska zbilja; drugom riječju, umjetnik stvara uzore.

Prvi stvoritelj, svemogući stvoritelj jest Bog. Iz Božjih su ruku sva stvorenja izašla savršena, idealna. «Dei perfecta sunt

opera» (Deut. 32, 4.). Pokvario ih je čovjek zlorabom svoje slobode. Umjetnika zapada zadaća, što je pokvareno, popravljati i djelo Božjih ruku prikazivati u prvobitnom idealnom savršenstvu.

Još više. Kršćanskom se objavom udaraju osnovi novom, svrhunaravskom poretku. «Eto ja stvaram nova nebesa i novu zemlju» (Iz. 65, 17.). — «Čekamo po obećanju njegovu novo nebo i novu zemlju, gdje pravda živi» (II. Pet. 3, 13). I umjetnosti ogranu u evanđelju Isusovu novo sunce.

Carstvo je umjetnosti dakle carstvo stvaranja, a to pouzorbenog, idealizujućeg stvaranja. Neiscrpivo vrelo stvaranja je pak ideja Božja. U Bogu se bitnost ne razlikuje od bitka. Bitnost je Božja ujedno bitak. Bitak je pak beskonačno upriličiv ili ostvariv. Božja bitnost uzorni uzrok ne samo stvorova, koji bivstvuju, nego i stvorova, koji su možni, a da u zbilji ne bivstvuju. No broj možnih stvorova i svjetova jest beskonačan, kao što je bitak u svojoj uprilidžbi ili ostvaritvi neiscrpiv. Ako bi Bog osim postojećeg poretka stvorova stvorio još jedan miliun drugih vasiona, svaku s posebnim poretkom stvorova, njegova se ne bi uzorna uzročnost i stvaralačka sila ni u čemu umanjila ili iscrpila. Misli se ili ideje svih stvorova, svih svjetova, budi zbiljski postojećih, ili tek možnih, ostvarivih, odrazuju u Bogu, komu bitnost je bitkom.

Odatle i umjetnosti izvire nepresušni vrutak izvornog, sveder novoga i svježega stvaranja. Umjetnik treba prije nego li nešto stvori, da zamisli, jer bez misli, ideje nema umjetničkog stvaranja. No upravo u Bogu, uzornom uzroku svega, što je možno i ostvarivo, otvara se umjetniku neizmjerno more misli i idealnih zamišljaja. Lice Božje duhove obasjava, zanosi i oplodnje i idealnim zamišljajima i stvaralačkom snagom. Tu se u nekom smislu obistinjuju riječi sv. Pisma: «Tko vjeruje u Boga, rijeke će žive vode iz tijela njegova poteći» (Iv. 7, 38.). Čista rijeka vode života, bistra kao kristal, izlazi od prijestolja Božjega. Sretne li umjetnosti, ako se napaja iz ove rijeke. Njezine tvorbe davaju nalik na drvo života, što je usađeno pokraj rijeke života u raju, obilatan rod, kojim se ljudstvo nasladuje, a lišće je njegovo za iscjeljivanje narodima. (Apok. 22, 1 s.).

Suviše, vjera u Boga obezbjeđuje umjetnosti dostojanstvo i ozbiljnost čuvajuć je od tlapljenja i sanjanja bez idejne istinske sadržine. Jer ista bit Božja, koja je uzorni uzrok umjetničkih

zamišljaja, ujedno je najodređeniji i najrealniji bitak — actus purissimus. Apsolutna se idealnost i realnost u Bogu identifikuju. Čim se više stoga umjetnost uz vjerski idealizam penje prema Bogu, to se više približuje bitku, koji je čista realnost, to realnija postaje njezina sadržina, ma kako se sve više odaljuje od niske zbilje zemaljske.

Vjerom se u Boga nadalje obezbjeđuje također smisao za zdravu realnost i naravitost u vasioni. Jer vjerom, kaošto veli Apostol, poznajemo, da je vasiona prilagođena riječi Božjoj, po kojoj je pojavni svijet postao iz ništa (Heb. 11, 1.). Pojavni svijet dakle, svijet prirode, nije posljedak nesvijesnih sila ili slijepog slučaja, nego razložne, slobodno stvarajuće volje Božje, koja sve određuje po «broju, mjeri i težini». Ovo poimanje o vasioni i prirodi obezbjeđuje umjetnosti uslove zdravog razvoja; gradeć na njegovu osnovu umjetnost će uza sav idealizam sačuvati smisao za realnost, kloneći se nenaravskih fantastičkih zabluda, u koje je zalutala moderna naturalistička umjetnost (n. pr. futurizam!), što se stavlja u opreku s Bogom i religijom.

Umjetnosti, koja osvaja panteistički ili ateistički svjetovni nazor, koja osim «svjetovne supstancije» ili «pravolje» ne priznaje nikakvih viših sila, tako da joj vasiona obuhvata svakoliku realnost: takovoj umjetnosti i ne preostaje drugo, nego da se ili ograniči na puko upriličivanje prirode, ili da se dade na — tlapljenje. Idejama u ateističkom svjetovnom nazoru nema mjesta. Ideje su njemu izrod bolne mašte, nesmisao. Zato i umjetnik, koji ne će da se ograniči na puko kopiranje prirodne zbiljnosti, nego da stvara nešto novo, originalno, nestatak ideje nadoknaduje tlapnjom, mjesto ideala stvara varke, da čovjeka uspavljuje, ne bi li za čas zaboravio jade života. Zavaravanje i uspavljivanje je po ovom nazoru jedina zadaća lijepe umjetnosti. Nenaravitost, ekcesivnost i bordiranost značajna je za novodobnu i religijsku umjetnost od baroka sve do najnovijih grana umjetničkog naturalizma: secesije i futurizma. A čemu da se i nadamo od umjetnosti, koja zamijenivši lijepo s ružnim sve svoje sile ulaže u to, ne bi li život prikazala u što tmurnijim bojama? Tko zatvara oči pred suncem, ne vidi nego tamu; tko se je odaljio od početnika prirode, gubi sve više smisao za prirodu i njezinu ljepotu. Za umjetnost, koja se je odmetnula od Boga i religije, vrijede riječi psalmiste: «Alienati sunt a vulva, erraverunt ab utero, locuti sun falsa» (Ps. 57, 3). Otkinula se od u-

trobe, ostavila majku svoju, zato ne zna nego lagati i varati. Ne kidajmo umjetnosti od majčinih grudi. U zajednici je s religijom, u njezinoj službi lijepa umjetnost u svako doba cvala i domagala se savršenstva. Već su stari Grci božansko nadahnuće smatrali nužnim uvjetom za umjetničko stvaranje. Plato ovo nadahnuće i zove θεία μανία. Tome je shvaćanju dao izražaj i Rafael u svojim «Stanzama», gdje «poeziju» prikazuje simbolično kao mladu ženu odjevenu u bijelu tuniku, prigrnutu modrom kabanicom. Oči upire u nebo, pogled joj miran i vedar; a ona kao da očekuje dah Božji, koji već silazi s neba nadižući je: doskoro će udariti u liru i zapjevati. A kao komentar ovoj slici evo pločice, što je drže dva andela pored nje, s napisom: Numine afflatur.

Dakako da i savršenost umjetnosti više manje odgovara čistoći i uzvišenosti vjerskog nazora. Kći izrazuje na sebi sliku majke. Moguće da se ni u jednoj grani ljudske duševne djelatnosti vjernije ne odrazuje vjerski nazor jednog naroda nego li u lijepoj umjetnosti. Odatle i tolika razlika izmedu umjetnosti i «umjetnosti». Umjetnost, rodno je jedna, vrsno je različna. Vrsno se razlikovanje umjetnosti, pogledom na misaonu idealnu sadržinu, svodi poglavito na vjerski ili svjetovni nazor. I tu se ispred svake druge umjetnosti, kao posebna vrst ističe — umjetnost kršćanska katolička.

Poezija riječi Božje i katoličke Crkve.

U izvjesnim se literarnim krugovima vrlo rado opetuje krilatica o ukočenosti i okorjelosti kršćanske dogme. «Zaokvirivanje literature u jedan vjerozakon «onemogućuje tobože svaki literarni uspjeh. Literatura i ujetnost, koja se oslanja na kršćansku dogmu ili čak na «zastarjela skolastična pravila», nesmožna je realizovati načela kalokagatlíije! Vjerozakon znači za lijepu literaturu i umjetnost smrt!

Nigdje se s većim pravom ne daju upotrebiti riječi sv. Pisma: «Ovi hule na ono, što ne znaju» (Jud. 10.). «Ne znaju ni za mene, ni za Oca mojega!» (Iv. 8, 19). Baš protivno: *Kršćanski je vjerozakon neiscrpivim vrelom najidealnijeg umjetničkog stvaranja.* Kršćanstvo je objava Božja. Raspredajuć sv. Pavao o kršćanskoj objavi piše: «Iza kako je Bog mnogo puta i različnim

načinom govorio ocevima po prorocima, govori napokon ovih dana i nam po Sinu» (Hebr. 1, 1). Objava se Božja dakle označuje kao riječ, što je Bog upravlja svijetu. U Starom Zavjetu govori Bog po «prorocima» t. j. po izabranim ljudima, kojima je vrhunaravskim nadahnućem saopćivao nauku i volju svoju, da je naviještaju svijetu. Ova se riječ Božja nalazi u sv. Pismu Starog Zavjeta. Sv. Pismo je u eminentnom smislu riječ Božja. Kakav je dakle jezik Božje objave u sv. Pismu? Ovaj je jezik skroz poetički. Dakako poetički jezik posebne vrsti, jezik takozvanog poetičkog paralelizma; ali to uzvišeniji i svečaniji, što je bujniji idejnom sadržinom.

Kao plod izravnog utjecaja Božjeg nadahnuća u prvom se redu smatraju knjige proročkog, poučno i nabožnog sadržaja. Ove knjige (odnosno dijelovi knjiga) sačinjavaju dobru polovicu teksta sv. pisma Starog Zavjeta. Jezik je ovih knjiga jezik poetičkog paralelizma, jezik poetički. Proza se nalazi samo u historičnim knjigama odnosno odlomcima, gdje se prikazuju povjesne činjenice, gdje se dakle utjecaj nadahnuća Božjega ograničuje tek na to, da pisca potakne na pisanje i uklanja od njega neistinu. Zato možemo s pravom ustvrditi, da jezik Božje objave Starog Zavjeta jest jezik poezije. Usta Božja govore svijetu isključivo metrom poetičkog paralelizma. I kako uzvišena, kako je idejno duboka ta poezija! Uzmimo knjigu Jobovu, ili proročanstvo silnog Izaija, što ga sv. Ocevi nazivlju «grandiloquus»; uzmimo Plač Jeremije ili Pjesmu nad pjesmama! Pa i prozom sv. Pisma provejava isti poetički dah. Kako je poletna proza Makabejskih knjiga! Jest, Duh Božji, kao što kaže jedan sv. Otac, ljubi poeziju, a u Svetom je Pismu ljudskom rodu podario remek-djelo poetičkog stvaranja. Sveto je Pismo ne samo amanet Bogom objavljene istine, nego ujedno najstariji literarni dokumenat napisan prstom Boga živoga.

No Bog nije govorio svijetu samo po prorocima, nego i po Sinu svome Isukrstu. S Njim se počeše zemljom razlijegati glasovi nebeske poezije. Još nije roden Spasitelj a djev. Majka Njegova, zanesena Duhom Svetim zapjeva veliku pjesmu: «Veliča duša moja Gospoda». Rodi se preteča Isusov Ivan Krstitelj, a otac se njegov napuni Duha svetoga i proreče govoreći: «Blagoslovljen Gospod Bog Izraelov». A onu noć, kada se rodi Isukrst, ukaže se «mnoštvo vojske nebeske hvaleći Boga i pjevajući: Slava Bogu na visini, i na zemlji mir ljudima dobre volje!»

Isukrst poče javno naučavati. Božansku nauku svoju opet zaodijeva poetičkim ruhom. Priroda mu podaje slike za prikazivanje nebeskih istina. Rijetke su zgode, da Isus uči apstraktno. Uzmimo n. pr. njegovu besjedu na gori, koja sačinjava nekakav osnovni zakon kršćanstva. Svuda samo tropi, metafore, priče. Značajne su za način, kako je Isus predavao svoju nauku, riječi evandeliste: «Sve ovo govoraše Isus u pričama ljudima, a bez priča ne govoraše im — da se zbude, što je rekao prorok govoreći: Otvorit ću u pričama usta svoja, kazat ću sakriveno od postanja svijeta». (Mat. 13, 34 s.). I kako duboko razumijevanje prirode odaje evandeoska tropologija!

No Isus je i uopće pokazivao nježno osjećanje za poeziju života. Primao je pozive na pirovanje i gozbe. A kad su se nekoji ljudi spoticali o to, što učenici njegovi ne poste, reče im Isus: «Eda li mogu svatovi plakati, dok je ženik s njima?» (Mat. 9, 14 s.) Drugom prigodom sjeđaše za stolom. Tada dođe žena i, razbivši staklenicu od alabastra, izli mu na glavu dragocjenu pomast od klasja nardova. Vidjevši to nekoji u sebi se srđahu: Zašto se ta pomast prosipala tako? — jer se mogaše ta pomast prodati za više od trista dinara i dati siromasima. I mrmljahu na nju. A Isus reče: Ostavite je! Šta joj smetate? Dobro djelo učini na meni; — jer siromaha imate svagda sa sobom, i kadgod hoćete, možete im dobro učiniti, a mene nemate svagda. Ona izlivši pomast ovu na tijelo moje za ukop me prigotovi». (Mat. i Mark.).

I pjevao bi Isus sa svojim učenicima, kao što čini na svršetku zadnje večere: «I otpjevavši hvalu izidoše na goru Maslinsku». (Mat. 26, 30.). Uopće govor se Isusov ističe dubokim nježnim čuvstvom i poetičkim poletom. Takva je n. pr. Njegova besjeda, kojom se poslije zadnje večere oprašta od svojih učenika (Iv. 13, 31-16). Ili Njegova molitva: «Hvalim ti, Oče, Gospode neba i zemlje, što si ovo sakrio od mudrih i razumnih a objavio malenima. Da, Oče, jer bi tako povoljno tebi. Hodite k meni svi, koji ste umorni i opterećeni, a ja ću vas odmoriti... Naučite se od mene, jer sam krotak i ponizan srcem, i naći ćete pokoj dušama svojim...» (Mat. 11, 24 ss.) Čijom ne bi dušom potresle riječi kojima proriče propast hramu i gradu Jerusalemskomu: «Jerusaleme, Jerusaleme! koji ubijaš proroke... koliko sam puta htio skupiti čeda tvoja, kao što kvočka skuplja piliče svoje pod krila, a ti ne htjede!...» (Mat. 23, 37 ss.) Komu ne će suza za-

liti oko, čitajući povjest uskršenja Lazarova, kad vidi Isusa-Boga, kako «se zgrozi u duhu i sâm se ožalosti — i proplaka», tako te govoraliu Židovi: Gle, kako ga je ljubio! (Iv. 11.) I je li se ikad u ljudskom jeziku čulo nešto svečanije i poletnije, bilo glede misli bilo glede oblika, od svećeničke molitve, što je Isus Ocu svome upravlja u oči muke svoje? (Iv. 17.) Jest, poezija dobiva od Isusa najvišu, božansku sankciju.

Sin Božji, uzašavši u nebesa, ostavi na zemlji Crkvu svoju. U Crkvi On nastavlja tajinstvenim načinom božanski život svoj do svršetka svijeta. Skupljajuć rasijanu djecu Božju u jedno i oživljujuć Duhom svojim, prinosi Isukrst Ocu dužno poklonstvo. Po njemu, i š Njim, i u Njemu je Bogu Ocu svemogućemu u jedinstvu Duha Svetoga sva čast i slava, kao što čitamo u kanonu.

A kako se u Crkvi Isusovoj daje Ocu sva čast i slava? Dosta jedan pogled na katoličko bogoštovlje! To se bogoštovlje sastavlja od raznih molitava i liturgičnih breda. Svećenicima kao činovnicima kraljevstva Božjega Crkva službeno propisuje svagdanju molitvu časoslova. Časoslov sastoji za tri četvrtine iz psalama i himna, dakle tri četvrtine sama čista poezija. Ostalu četvrt ispunja štivo: što životopisi svetaca Božjih, gdje se prikazuju ideali kršćanske kreposti i savršenstva, što odlomci iz Sv. Pisma ili homilije sv. Otaca, gdje nas opet zanosi ili uzvišenost idejnoga sadržaja ili dotjeranost umjetničkog oblika.

Uđimo u katolički hram, prisustvujmo službi Božjoj. Već građa nam govori umjetničkim jezikom. Crkva je stvorila poseban građevni slog za hram Božji. Svatko će priznati, da crkvene građe iz raznih vijekova zapremaju u arhitektonskoj umjetnosti prvo mjesto. Iznutra hrama Božjega je opet slikarstvu određeno časno mjesto, da prikazuje misterije objave Božje i vjernike pobuduje na pobožnost. Glazba i pjevanje veličavaju slavu Božju i daju izražaj vjerskim osjećajima kršćanske zajednice. Liturgični obredi odaju kako u pojedinim dijelovima tako u cijelini dostojanstvenost, surazmjernost i skladnost. Popraćene pjevanjem i glazbom neodoljivo djeluju na pamet i srce zanoseć za božanskim idealima. Prisustvujmo samo s umnim razumijevanjem obredima velikog tjedna! Međutim svekolike se grane lijepe umjetnostvi koncentruju u prikazanju sv. mise, koja sačinjava središno sunce katoličkog bogoštovlja. Najdublji misterij i najidealnija poezija u sv. misi pružaju ruke. U sv. misi kao da nestvorena Ljepota prikazuje zemlji svoje lice. Tu

kao da dopiru do čovječjih ušiju glasovi anđela nebeskih, koji pjevaju slavu trojednom Bogu. Mozart se je valjda izrazio, da bi drage volje dao svu svoju slavu za jednu prefaciju, kako se čuje na svečanoj misi.

Katolička Crkva prima u službu likovnu i glasovnu umjetnost, da njezinom pomoću prinosi Bogu dužno poklonstvo i štovanje. Ona to čini upućena po Duhu Svetom, koji po riječima Apostola vlada Crkvom Božjom. Kako se Bog objavljajući čovjeku govori jezikom poezije, tako hoće da se i čovjek prijestolja Njegovu približava u svečanom ruhu poezije i lijepe umjetnosti.

Katolička je Crkva već po svojoj naravi i svrsi, da tako reknem, eminentno idealistička uredba. Jer zadatak Crkve sastoji upravo u tome, da čovjeka pouzoruje preporađajuć ga na priliku Sina Božjega Isukrsta. Bog nas je po riječima sv. Pavla odredio, da budemo nalik na obličje Sina Njegova, dok je On «prvorođeni među mnogom braćom» (Rim. 8, 29). Zato i zove Apostol Galaćane djecom svojom, koju mukom rađa, dok se Krist u njima ne uobliči (Gal. 4, 19). Kršćanski se život u krilu Crkve realizuje kao preporađanje iz niže realnosti na višu idealnost. Crkva čovjeka svrhunaravskim sredstvima očišćuje od griješnih mana, krijepi i diže na sve veće savršenstvo. Kršćanski je život po biti svojoj život najidealnije a zajedno i najrealnije poezije. Pobuđujuć Duh Sveti kršćanina na ovaj život dovikuje: Cantate canticum novum! Pjevajte Gospodu, pjevajte neprestano, pjevajte svaki dan nove, milozvučnije pjesme! A sv. Pavao pozivlje svoje Efežane, da međusobom govore u psalmima, popjevkama i duhovnim pjesmama, pjevajuć i pripjevajuć u srcima svojim Gospodu (Ef. 5, 19).

Kršćanin je po zvanju idealist, umjetnik. Život njegov život je neprestanoga umjetničkog stvaranja, život pouzorivanja samog sebe. Nikad ne može kršćanin reći: Dosta je! Jer ideal je svetosti kršćaninu Isukrst postavio u Ocu nebeskom: «Budite savršeni, kao što je savršen i Otac vaš nebeski» (Mat. 5, 48). Dakle ideal beskonačne svetosti, ideal, komu se čovjek može doduše sveudilj približavati, a nikad ga postići, sve više na sebi ostvarivati, a nikad ga posve ostvariti. Zato valja kršćaninu sve do smrti neprekidno pjevati Bogu svome sve ljepšu, novu pjesmu, kako ga na svakoj drugoj strani poziylje Kralj — Pjesnik: Cantate Domino canticum novum.

Dva dodatka poglavlju o idealizmu u lijepoj umjetnosti.

Piše: **Dr. A. Mahnić - Krk.**

I. O golotinji u lijepoj umjetnosti.

Ne će biti na odmet, ako dodatno k onome, što raspravismo o zadacima idealizma u lijepoj umjetnosti, progovorimo i o golotinji. Istina da se je o golotinji štošta već pisalo, i u «Hrv. Straži», no mnogima ova propovijed kao da odiše janzenističkim zelotstvom. Ima na žalost i katolika, koji pitanje o golotinji ne uzimaju baš onako ozbiljno. Puncto golotinje u lijepoj umjetnosti mnoga se katolička savjest opterećuje grijehom, što po katekizmu spada u kategoriju takozvanih tuđih grijeha.

Osvrnimo se na poglaviti razlog, koji se iznosi u prilog golotinje u lijepoj umjetnosti. «Zašto se ne bi smjela golotinja prikazivati? Nije li čovječje tijelo remek-djelo Stvoriteljevih ruku? Gdje ćemo u pojavnom svijetu naići na nešto savršenije, idealnije? U ostalom — naturalia non sunt turpia. Mundis omnia munda».

Ne kanimo se natezati s ljudima racijonalističkog svjetovnog nazora. S ovim bi se ljudima valjalo prije svega sporazumjeti o nekojim temeljnim pitanjima filozofske religijske naravi; jer sve dok se u ovim pitanjima razilazimo, ne dade se ni pomisliti, da bismo se mogli š njima složiti u poimanju o golotinji. Mi polazimo s pozitivno kršćanskoga stanovišta.

Sveto Pismo prikazuje na prvim stranama blaženo stanje naših praroditelja u zemaljskom raju. Opisavši Mojsije stvore-

nje Eve, koju Bog dovede k Adamu, da je š njime združi vezom ženidbe, pripominje: «A bijahu oboje goli, Adam i žena njegova, i ne bješe ih sramota». Neposredno zatim slijedi povijest o napasti i grijehu. Čim je grijeh počinjen, «Otvoriše se oči jednomu i drugomu; pa kad vidješe, da su goli, spletoše lišća smokova i načiniše sebi pregače.... I sakri se Adam i žena njegova ispred Gospoda Boga među drveta u raju. I zazva Gospod Bog Adama i reče mu: Gdje si? A on reče: Glas tvoj čuh u raju, pa se poplaših, jer sam gol, te se sakrih. A Bog mu reče: A tko ti kaza, da si gol? Da nijesi jeo s drveta, što sam ti zabranio, da ne jedeš s njega?» (I. Mojs. 2-3).

Zašto se prvi ljudi iza grijeha zastidješe od golotinje, dok se prije grijeha ne sramiše biti golima? Odgovor se na ovaj upit razabire iz riječi sv. Pisma: «....Otvoriše se oči jednomu i drugomu.... vidješe»... Adam i Eva zamijetiše iza grijeha na svom tijelu neku promjenu — i zastidješe se. Grijehu je slijedila kazna. Kazna opet odgovara grijehu: Čovjek se svojim umom i slobodnom voljom pobunio protiv Boga; zato je pravica zahtijevala, da se u čovjeku tjelesnost pobuni protiv uma i volje. Kako je čovjek, stvor Božji, prevrnuo red, uskrativ poslušnost Stvoritelju svome, tako se i u njemu prevrnu red time, što niži osjetni dio čovječje naravi uskrati pokornost umu i volji, kojima zbog prirodnog imuštva patri, da vladaju nad sjetilnošću. U udima se tijela čovjekova pojavi neurednost, slika se i prilika Božja na čovjeku izopačila, nagrdila. Ove se nagrde čovjek zastidi, zato si uda sakri.

Baštinu praroditelja naslijedište djeca. Uz grijeh je prešla na nas rana, što je grijeh zadade prirodi. Podrijeklom od prvog Adama nosimo, kako klasično prikazuje Apostol, u udima svojim zakon, koji se protivi zakonu uma, zarobljavajuć nas zakonom grijehovnim tako, da ne činimo dobro, što hoćemo, nego zlo, što ne ćemo; mi smo tjelesni, prodani pod grijeh; tijelo naše tijelo je smrti; zato smo nesretni, te čekamo, tko će nas izbaviti iz ovog sinova Božjih nedostojnog ropstva. (Rim. 7).

Čovjek osjeća potrebu sakrivati ovu ozledu svoje prirode. Nitko nije rado prikazivati, česa se srami. Sakrivanje golotinje posta prirodnim zakonom, što ga čovjeku nameće svijest povredena dostojanstva. Bog i usadi čovjeku u srce ćutilo, koje ga naginje na sakrivanje golotinje; ćutilo, što se vježbanjem jača i razvija do kreposti — stidljivosti. Stidljivost bila je uvijek

i svagdje u časti, osim ako nije koji narod spao na najnižu granu moralne iskvarenosti tako, da je izgubio i najprimitivnije pojmove o dobru i zlu. Velom se stidljivosti ponajprije sakrivaju udi tijela, u kojima se putenost žešće ispoljava. Tu se čovjeku stidljivost nameće neumoljivim imperativom. Nijedan se prekršaj prirodnog zakona strahovitije ne osvećuje; kaznu podnose čitave generacije. Jedan je takav slučaj Bog dao zabilježiti u sv. Pismu — u opomenu budućim vijekovima. Ham, otac Hananov, vidje sramotu oca svoga golu, a kaza to i obojici braće svoje na polju... Kad Noa ovo dozna, reče: «Proklet da je Hanan, da bude sluga slugama braće svoje!» (I. Mojs. 9). Od prve knjige sv. Pisma prelazim na posljednju. Kako se tamo izriče prokletstvo nad otkrivaocem golotinje, tako se tu blagoslivlja stidljivi čovjek: «Blago onomu, koji je budan i koji čuva haljine svoje, da gol ne hodi i da se ne vidi sramota njegova» (Otkr. Iv. 16, 15).

Iznio sam eto proti golotinji razlog — *ex fide*. Život kršćaninov treba da je savkolik prožet duhom vjere. Prema riječima apostola Pavla pravednik živi iz vjere (Rim. 1, 17). A kamo li da se kršćanin stavi u opreku sa zakonom Bogom objavljene vjere. Zašto bismo *umjetnika* izuzimali ispod ovog zakona? Zašto bi baš lijepa umjetnost uživala povlasticu, da prikazuje, da veliča ono, što je po objavi Božjoj i općem sudu ljudi ružno? Zašto bi i ona otkrivala očima publike golotinju, koje se čovjek i pred sobom srami, a još je brižnje pred drugima sakriva? Ovakva umjetnost ne zaslužuje naziva lijepe, nego ružne umjetnosti. Lucus a non lucendo. Karikatura umjetnosti!

Od onih, koji se tvrdokorno oglušuju ovom argumentu, otvarajući na široko golotinji vrata u lijepu umjetnost, htio bih doznati, zašto se sami na ulici ne prikažu svijetu u svojoj golotinji? «Ex ore tuo iudico te»...

Međutim da čujemo još jedan drugi prigovor! «Vi jednostrano u umjetnosti ističete idejnu sadržinu na uštrb forme, dok je ipak forma za lijepu umjetnost od bitne vrijednosti. Formom se objavljuje ideja; zanemarivanjem i zapostavljanjem forme zamagljuje se pogled u idejnu sferu, a tako i umjetnost ne postizava svoje svrhe».

Radi se o formi čovječjeg tijela, koje se je uvijek smatralo uzornim obrascem umjetničkog stvaranja. U čemu daklę sastoji forma čovječjeg tijela? U smislu aristotelsko-skolastičke filozofije supstancijalna je forma čovječjeg tijela duhovna duša. Stoga

ćemo ljepotu čovječjeg tijela, t. j. pojavnu ljepotu čovjekovu najpotpunije uobraziti, ako je prikaženo s one strane, na onom dijelu tijela, gdje se duhovnost duše najvedrije odrazuje. A to je obličje. Iz obličja sudimo čovjeka. Obličje, napose oko, je žarište, u kome se slijevaju duševne sile. Lice privlači ili odbija, iz lica ćemo čovjeka zavoliti ili zamrziti. Ruke, noge i ostala uda dopada pri tome nuzgredna, ili bolje nikakva uloga. Da upoznamo velikog čovjeka, dosta je, ako nam umjetnik naslika njegov obraz. Klasični umjetnici prikazuju često andele bez tijela — samu glavu, a gledaoc i ne osjeća potrebe vidjeti ostalo tijelo anđelovo, ma kako čisto i djevičansko. A što da rečemo o udima čovječjeg tijela, u kojima se kano u svome rodenom sijelu, sjetilna pohota ispoljava svom žestinom? Jer to je upravo ona strana tijela, gdje sjetilnost tako preotima formu t. j. dušu, te ova sva ugrezne u materiju tako, da ono, što je čovjeku bistro, duhovno, u čemu sastoji prava ljepota čovjekova, umakne iz očiju, kao što zamrkne sjaj sunca, što ga je zamračila tamna magluština. Prikazivanjem golotinje umjetnik raspiruje plamen sjetilne pohote i zarobljava duh «grjehovnim zakonom», koji je u udima čovjekovim (Rim. 7, 23).

Umjetnost je golotinji poticalom pohote i razbludi, ona stoji u službi materijalističkog nemorala. Rečenice, kojima se razmeću zagovornici golotinje: *Naturalia non sunt turpia; mundis omnia munda* — nijesu nego varka, da njom uspavljuju glas savjesti i razuma, i da opsjenjuju prostotu. Prelazeći preko pada prvog čovjeka zanijenjuju pokvareno stanje prirode s njezinom nepokvarenošću prije grijeha; odavle naravski slijedi, da je dobro i čisto sve, za čime čovjek prirodnim nagonom čezne. Zaključak bi bio i spravan, da bi stajala praemissa maior. Kontroverza se o golotinji svodi konačno na pitanje o izvornom grijehu.

U potvrdu se svoga nazora zagovornici golotinje nadalje pozivaju na nekoje predstavnike kršćanske klasične umjetnosti, koji da nijesu o tom sudili tako tjesnogrudno! U samom Vatikanu, pred očima Pape, koga ipak ispred svih drugih ide sud o tome, što je moralno ili nemoralno, naići ćemo na remek-djela kršćanske umjetnosti, gdje se golotinji priznavaju njezina prirodna prava i časno mjesto! Dosta spomenuti Posljednji Sud Michelangelov u Sikstinskoj kapeli. Nemojmo ipak biti stroži moraliste od rimskih papa! I tu može se s nekim pravom upotrebiti: Roma locuta, causa finita! — Tako oni.

Pitanje o golotinji je vjersko ćudoredne naravi, a tu nije ni Michelangelo ni kojigod drugi umjetnik kompetentan, da govori zadnju riječ. Što se tiče rimskih papa, istina da je u popustljivosti prema golotinji jedan papa išao dalje nego drugi, pa bi se i dogodilo, da bi jedan drugoga ispravio. Tako nijesu n. pr. glede golotinje nekojih osoba Michelangelova Posljednjeg Suda pape bile istog mnijenja, pa se je ova golotinja kasnije djelomice pokrila — valjda s razloga, jer se je to smatralo potrebitim u interesu ćudorednosti. Medutim ovo se pitanje ne dotiče papinske nepogrješivosti, — budući se u ovom slučaju ne radi o proglašenju ex cathedra jednog vjerskog ili ćudorednog načela. Papa prikazuje se tu kao privatan čovjek sa svojim osobnim nazorima, a kao takav može i griješiti.

Budimo oprezni! Golotinja u takozvanoj lijepoj umjetnosti vrši dandanas misiju u službi moralnog i fizičnog upropašćivanja narodâ. Nije nam ni na kraj pameti, da spolnu ljubav protjeramo iz lijepe umjetnosti. Ljubav je uopće najplemenitije čuvstvo, što ga Stvoritelj usadi u čovječje srce. Jedan ogranak ove ljubavi je spolna ljubav. U modernom romanu i poeziji zaprema spolna ljubav odlično mjesto. Neka joj ovo mjesto ostane. Ali ona treba da nepomično upire oči na Rafaelov Parnas, gdje joj se Poezija pokazuje stojeći pod nadahnućem božanstva: Numine afflatur! Veza se ljubavi, koja svrhu svoju postizava u ženidbi, sklapa u nebu. U ovom idealnom svijetlu treba da umjetnost prikazuje ljubav, pročišćujući, oduhovljujući je, a kamo li da njezin ideal okalja, potapljajući je u glib raskoši.

Loše bi zaista lijepa umjetnost vršila svoju ulogu, ako bi veličanjem i obožavanjem golotinje od mladeži odgajala generaciju, koju Svetac Starog Zavjeta označuje riječima: «Qui coniugium ita suscipiunt, ut Deum a se et a sua mente excludant, et suae libidini ita vacent, sicut equus et mulus, quibus non est intellectu, habet potestatem daemonium super eos» (Tob. 6, 17). Opasno, kobno je slikajući spolnu ljubav «isključiti Boga»! Zajednica, koju sklapa i nerazrješivo učvršćuje spolna ljubav, osniva se na naredbi Božjoj. Zamišljena je u krilu Presvetoga Trojstva. «I reče Gospod Bog: Nije dobro, da je čovjek sam; načinimo mu pomoćnicu prema njemu!» I stvorivši Gospod Bog ženu, dovede je k Adamu (I. Mojs. 2). Ovoj zamisli Božjoj odgovara i shvaćanje bračne zajednice, što je u crkvenom i građanskom pravu dobilo izražaj u principu: Nuptias non concu-

bitus, sed consensus facit. Ovim se principom uglavljuje pravilo, koje treba da opslužuje i umjetnost, e se uzmogne održati na visini svoje misije, u službi idealizma.

Takvima se spolna ljubav i bračna zajednica prikazuju u prirodnom poretku. A što tek u vrhuprirodnom poretku milosti? Apostol bračnu zajednicu među kršćanstva zove «velikom tajnom u Kristu i Crkvi»; zato i hoće da žene slušaju svoje muževe kao Gospoda; dok muževima naređuje, da ljube svoje žene, kaošto i Isukrst ljubi Crkvu (Ef. 5).

Međusobno je potpomaganje i usavršivanje po naredbi Božjoj neposredna, bliža svrha bračne zajednice; dok posredna, konačna svrha bračne zajednice i ljubavnog saobraćaja jest porod, a to dakako u smislu «velike tajne u Kristu i Crkvi». — Jest, ako nuptias non facit concubitus, nego consensus, ima i porod kršćanske bračne zajednice biti ne toliko plodom concubitus, nego consensus — plod ljubavi ne životinjske, nego duhovne. Sretne djece, sretna naroda, gdje se u bračnom saobraćaju ne pušta s vida velika istina, da čovjek nije animal *brutum*, već animal *rationale*. Rationalitas, razumnost upravo stvara vrsnu razliku — differentia specifica između čovjeka i životinje.

Čim više krotimo pohotu puti podređujući je duhu, čim više uspijemo stjerati golotinju među granice, koje joj zasijeca stidljivost: to više učvršćujemo veze prave *čovječje* ljubavi. Ljubav, koja se rađa iz poriva osjetne pohote, životinjska je ljubav, ona čovjeka ponizuje do živa — comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis (Ps. 48); ljubav nestalna i prevrtljiva; čim je udovoljila svojoj pohoti, pokida veze zajednice ostavivši i bračnog druga i rođenu djecu. Odavle dandanas toliko nesretnih brakova, toliko rastava, toliko zapuštene djece; odavle rasulo obiteljske zajednice, propadanje i izumiranje čitavih naroda. Veliki dio krivnje u ovom zatornom poslu ima umjetnost u službi golotinje.

Htio sam da izvadim iz riznice Božje objave ove istine — na razmišljanje našim beletristima. U ovim se istinama otvara neiscrpivo vrelo ideja i zamišljaja, a ujedno im se pokazuje i put, kojim im valja kročiti, da ne zađu sranputice vršeći plemenitu misiju estetskog odgajanja hrvatskog naroda napose podizdanice njegove, mladeži, o kojoj zavisi budućnost. Nemojmo dopustiti, da našom umjetnošću i lijepom knjigom zavlada golotinja, kako je na žalost ovladala diljem savremene Evrope.

II. Kritika.

Kritika beletrističkih djela nije tako jednostavna kao ona pisanih prozom. Osim idejne sadržine treba kod beletrističkih proizvoda svratiti posebnu pomnju na formu; jer se za beletristiku zahtijeva, da joj je forma birana, umjetnija i svečanija, nego li je forma svagdanje proze.

Nije pak potrebno, da kritik uzme u pretres ujedno sadržinu i formu. Kritiku je slobodno ocijeniti beletristički proizvod samo s idejne strane, a da se ne osvrne na formu; i obratno. Jer ako je to dopušteno kod prozaičnih proizvoda, dopustit će se još lakše, gdje se radi o beletrističkim umotvorima, pogotovo ako se pomisli, da je teško naći kritika, koji bi bio dorasao jednoj i drugoj zadaći. Dakako imamo na umu temeljitu, iscrpivu kritiku pogledom na idejnu i formalnu stranu. Ovakva dvostruka kritika iziskuje ujedno duboku filozofsku i teološku kao i literarnu estetsku naobrazbu. Kako će kritik bez temeljitog poznavanja bilo starijih bilo novijih klasičnih jezika izreći kompetentan sud o tome, da li pjesnik odgovara slovničnim i sintaktičnim pravilima jezika, finoćama sloga i frazeologije, zakonima tropskoga izražaja, što su se tijekom vijekova ustalili? Isto će tako u drugu ruku, ko nije ex professo učio filozofiju i teologiju, rijetko uspjeti, da odredi i obrazloži objektivnu vrijednost ideja, koje se zaodijevaju tajinstvenim ruhom beletrističkog govora. Često se iziskuje dugo razmišljanje, dok zavirimo u piščevu misao i odgonetnemo, što je zapravo htio da reče. Mnogi moderne poete i noveliste govore jezikom pitijskoga orakula, pa moraš biti dobro upućen u novije i najnovije filozofske sustave najrazličitijih i najoprečijih načelnih smjerova, e da nađeš izlaz iz misaonog labirinta. Izvjesni pisci kao da naumice traže skrovište pojmovne sbrke i misterijoznog govora, ne bi li prostotu sirenskim glasom svojim zamamljivali. Tu će samo bistrom, neumoljivom logikom i trijeznim razmatranjem uspjeti, da se neprijatelj protjera iz zasjede, a vuk pokaže u rođenom odijelu. Ovaj posao iziskuje, kako rekosmo, temeljitu filosofsku i teološku izobraženost, koja se stiče tek dugotrajnim učenjem i razmišljanjem.

Prigovora se «Hrvatskoj Straži», što je u svojim ocjenama, naročito za prve i druge godine, premalo isticala i gotovo sa-

svim mimoilazila klasične vrline i formalnu dotjeranost dotičnih pjesnika i beletrista, ograničiv se na idejnu sadržinu. Ovaj prigovor nije opravdan. Kritik, koji je većinom napisao one ocjene, rado priznaje, da nije kompetentan auktoritativno suditi o jezikovnoj i stilističnoj vrijednosti od njega ocijenjenih beletrističnih djela, jer on nije klasično naobražen linguist ili beletrist; ovu zadaću on drage volje prepušta drugima, koji imadu za to potrebitu znanstvenu spremu. Zato se je i ograničio na idejnu sadržinu. U tome je i poglavito sastojala zadaća, koju su «Hrvatskoj Straži» namijenili njezini pokretači: da se rastjera načelni kaos, u koji bijaše zaodjenuta hrvatska knjiga, te se pojmovi razbistre.

I jedan drugi prigovor ne čini nam se opravdan: kao da se je naša kritika kretala tobože samo negativnim pravcem; samo se rušilo, obaralo, dok se je malo ili ništa pozitivna uradilo, ništa nova zgradilo! Tko dobro shvaća narav i svrhu našeg pokreta, priznat će, da je bilo na početku, ako baš tako hoćemo, upravo rušenje od prijeke potrebe; ta tko hoće na mjestu stare zgrade podići novu, valja mu prije svega staru porušiti. Rušeći međutim staro, kupili smo od prvog početka građu za novo, obrazlaganjem smo zdravih načela udarali temelje kršćansko demokratskoj zgradi, koja se, hvala Bogu, i počela velebno dizati u vis. I Bog prije nego će prionuti uz stvaranje neba i zemlje, zavikao je u kaos: Fiat lux! Učinak ove riječi Svemogućega bijaše — rušenje, dakako rušenje stare kaotične zgrade, koja se je doskora imala zamijeniti novim kosmosom. Mi drage volje ustupamo filolozima i estetičarima sud o stilističkoj i estetskoj vrijednosti književnih proizvoda. Oni neka ih bezobzirno rešetaju, podsjećajući naše poete na pravila gramatike i poetike; neka nikomu ne priznaju časnog naziva poete, ako nije u obliku dotjeran. Samo temeljitom i strogom se kritikom narodu uzgajaju klasični umjetnici.

Ali neka u drugu ruku ne smetnu s uma, da je u umotvoru pored forme od bitnosti i ideja. Idejni se momenat u ljeposlovnoj kritici često omalovažuje. Dok je ipak ideja prva, poglavita. Ideja je umotvoru, štono duša tijelu. Ideja ima biti odsjev istine. Ideja je ili prava,istinita, ili kriva, neistinita, prema tome da li odgovara objektivnoj istini, ili joj protuslovi. U ideji sastoji odgojni momenat lijepe umjetnosti. Istinom se čovjek uzgaja na višu idealnost i savršenost. Istina čovjeka oslobađa, oplemenjuje i

posvećuje, čineći istinu postizava svrhu svoju (Iv.). Zato sv. Pavao hoće da smo sinovi svjetlosti, opominjuć, da živemo kao sinovi svjetlosti t. j. da život udesimo u suglasju s idejama, koje odsijevaju od sunca Bogom objavljene Istine. Prikazivati narodu ove ideje u ćutnom obliku, pobudivati, bodriti i jačati ga u teškoj borbi za krepost i sve više savršenstvo: u tome sastoji zadaća lijepe umjetnosti, to je njezin idealizam. Umjetnost, koja se odmetne od istine t. j. od istinskih načela, zastranila je, ona je narodu slijepa vodilja, te će ga strovaliti u bezdan moralne i fizične propasti.

Zato i valja kod ocjenjivanja umjetničkih djela glavnu pomnju svratiti na idejnu sadržinu. To se, rekoh, premalo uvažuje. Dvojbenu ulogu igraju kritici, koji pjesnika dotjerane forme a krivih nazora opsipaju hvalom ističuć vrline jezika i stila, pjesničku figuraciju, tankoćutnost pjesničke duše i imaginacije, toplinu osjećaja, snagu stihova, originalnost zamišljaja; dok jedva jedvice nađu riječ, da bi prikorili ideje njegove, a često idejnu stranu naprosto mimoiđu, kao da to tobože ne spada na njih!

Opasno je također preporučati naročito mladeži štivo kojekakva pjesnika ili romanopisca — samo radi dotjerane forme, radi klasičnog jezika, a da se pri tom ne pita, koje nazore o svijetu i životu on razvija u svojim djelima. Jezik, formu odijeliti od idejne sadržine nije uvijek lasno, pogotovo ne za mladež. S jezikom se siše otrov krivih nauka. Pomami za čitanjem modernih klasika bez obzira na idejnu sadržinu, na koje školsku mladež često nukaju isti odgojitelji, valja dobrim dijelom pripisati preranu zrelost i moralnu iskvarenost savremene mladeži.

Ovoj strani kritike treba posvetiti veću pomnju. To je dužnost, koju nam nalaže savjest. Kritici su stražari, kojima se sa strane katoličke publike upravlja poziv prorokov: Custos, quid de nocte? Riječ Mudraca Starog Zavjeta: «Faciendi libros nullus est finis» (Eccl. 12, 12.) obistinjuje se danas više nego to bijaše u ikoje drugo doba. Poete, romanopisci, noveliste, essayste niču iz zemlje poput gljivâ iza kiše. Mnogo je zvanih, malo izabranih; a što je najžalosnije, mnogima služi beletristika za širenje i popularizovanje krivih nauka. Zato i treba biti na oprezu. Ako tko stupi pred publiku s novim djelom, pozovimo ga pred sud kritike; neka se tu prije svega ispostavi, da li ispovijeda Credo katoličkog naroda, za koji piše, jesu li vjerski i ćudoredni

nazori u skladu s Kristovim Evanđeljem. Kritika treba da u naše doba kud i kamo vrši zadaću nekadašnje vjerske inkvizicije.

Nemojmo si umišljati, da smo u pravim načelima tako nepomično utvrđeni, te se ne bi mogli na vijeke odmaći od temelja, što ga Bog postavio u Isukrstu: «Fiat lux!» bio je istina na početku našega pokreta od prijeke potrebe; no nemojmo misliti da je danas izlišan, ili da će nam u napredak biti na odmet. Moderni je vijek u izumljivanju filozofskih sustava i »svjetovnih nazora» veoma produktivan. Svaki nam dan donese koju novost. Kao da proživljujemo atensku dobu apostola Pavla, koju sv. Pisac označuje riječima: «A Atenjani ... ne bijahu ni zašto drugo, nego da što novo kazuju ili slušaju (Dj. ap. 17, 21.). To su ljudi, koji neprestano čitaju i uče, a da nikad ne dođu do spoznanja istine (II. Tem. 3, 7.) «Oblaci bezvodni, jesenska drveta, besplodna ... iz korijena iščupana; bijesni valovi morski, koji se pjene svojim sramotama, zvijezde lažne ...» (Jud.)

Nova teorija, koja je danas iznikla iz glave «filozofa», sutra će se pred široku publiku iznijeti u beletrističkoj formi. Beletristika smatra dandanas popularizovanje i širenje teoretskih doktrina među narodne mase svojom poglavitom zadaćom. Tko bi inače i čitao apstruzno pisana djela modernih lučonoša? Beletristika je postala trublja antikršćanske propagande, propovjedaonica krivovjerstva; «cathedra pestilentiae», koju lažni proroci podižu na javnim trgovima i ulicama, da odvraćaju narode s puta istine.

Zato i nama ne preostaje drugo, nego da krepkim «Fiat lux!» rastjerujemo tmaste magle, koje nam se sa svih strana nagone na obzorje, otimajući pogled u sunce božanske Istine. Čovjek živi o riječi, koja izlazi iz usta Božjih (Mat. 4, 4). Zaista bi žalosno bilo, ako bi nam se, kakono Izraelu u pustinji, mana Božje riječi ogadila kao tobož «lako jelo». Mogli bismo napokon u pustinji poginuti, kako poginuše Izraelci, a da nikad ne stignemo u obećanu zemlju naših ideala.

Pa i ako smo mi stariji sretno prošli kroz čistilnu vatru žestokih bojeva, kojima bijaše izvrgnut početak našega pokreta, tako te možemo s Apostolom, uzdajući se u Božju pomoć, reći: Fidem servavi; valja nam u drugu ruku pomisliti, da se redovi naše vojske od godine do godine rekrutiraju od mladih, nevještih i neprokušanih sila, kojima se zameću iste dvojbe o istinitosti kršćanskog svjetovnog nazora, koji čuju iste prigovore

proti vjeri i Crkvi, kako mi u ono doba; koji suviše uz stare zablude i prigovore nailaze svakuda i na nove tako, te su uvijek izloženi pogibelji, da ne oslabe vjerom, te im se lađa ne razbije. Iz ove se pogibelji ne će spasti, a kamo li se usposobiti za bojeve našeg pokreta, ako nijesu stekli neku vještinu i samostalnost u načelnom prosudivanju raznih kulturnih struja i životnih pojava tako, te budu sposobni tamu lučiti od svijetla, laž od istine. U ovu svrhu valja da mladi naraštaj neprestano vježbamo u načelnom mišljenju, upućujući na to, da svuda i na sve uporavljuje mjerilo načelne kritike. Samo ćemo tako uzgojiti si čelikznačajeve, kojih nema i ne može biti bez samostalne načelne naobrazbe. A upravo «Fiat lux!» ono je vježbalište, gdje si mladi stiču ovu naobrazbu.

Ne puštajmo s vidika načelnu naobrazbu mlade generacije; jer sva naša moralna snaga, sav naš idealizam izvire konačno iz načela. Katoličkim načelom stičemo onu mudrost, o kojoj veli Mudrac Starog Zavjeta: «Venerunt mihi omnia bona pariter cum illa, et innumerabilis honestas per manus illius, quoniam horum omnium mater est ...» (Sap. 7, 11 s.). Čim bi ovaj izvor presahnuo, smalaksala bi i naša snaga. Po našem je uvjerenju dapače od prijeke potrebe, da iz raznih godišta «Hrv. Straže» i drugih naših katoličkih časopisa pokupimo najaktualnije rasprave načelne apologetičke sadržine, te ih otisnemo u posebnoj knjizi, koju ćemo podariti našoj mladeži, da je poput Anđela-čuvara prati po skliskim putovima najkritičnije dobe, o kojoj zavisi ne samo njezina, nego i hrvatskoga naroda budućnost.

G. W. Leibniz.

Piše: **Dr. Fran Binički - Senj.**

1. Život.

Dne 14. XI. 1916. minu dvjesta godina od smrti velikoga čovjeka, koji bijaše starinom Slaven, rodom Nijemac, uzgojem Francez, a svojim umom i trudom slavan državnik, filosof, matematik, polihistor. Bijaše to Gottfried Wilhelm v. Leibnitz. Rodio se u ponijemčenom slavenskom gradu Lipskom 21. VI. 1646. Otac mu Fridrik bijaše profesor morala i aktuar universe. U Lipskom pohađaše «Nicolaischule». Već u šestoj godini izgubi oca, koji mu ostavi bogatu knjižnicu. Daroviti mladić čitaše sva djela bez razlike, a izvrsna mu pamet pomože, te već u 15. godini bijaše neke ruke polihistor. Upisa se u 15. g. u sveučilište rodnoga grada na pravni fakultet, ali slušaše i filologijska, historijska, matematička i pravna predavnja. U filosofiji se upoznade s Aristotelom, Platonom, Plotinom i sa skolasticima; nu isprvice zavolje Descartesa, ali se poslije opet približi skolasticima. Neko vrijeme učaše u Jeni, gdje slušaše osobito matematika Weigela. U Lipskom zapisa 1663. studiju «De principio individuum» i postade magister filosofije, pa se dade opet na pravo. U Lipskom htjede 1666. postati doktorom prava, ali mu universa uskrati doktorat. Nego bi promaknut u Altdorfu nakon sjajne obrane svoje rasprave «De casibus perplexis in jure». U Altdorfu mu ponudiše i profesuru, ali je Leibniz odbi. Neko vrijeme boravljaše u Nürnbergu, gdje željan upoznati prirodne za-

kone stupi u društvo alkim. U Nürnbergu upozna pokatoličenoga bar. Kristijana v. Boineburg, koji bijaše ministar mainzskoga kneza izbornika Ivana Filipa. Boineburg ga dovede na dvor kneza izbornika i Leibniz postade 1670. savjetnikom vrhovnoga kneževskog sudišta. U Frankfurtu izdade 1667. «Nova methodus discendae docendaeque jurisprudentiae, cum subjuncto catalogo disideratorum in jurisprudentia», što je sastavio na putu iz Lipskoga u Altdorf, a sad prikazao knezu izborniku. Na poticaj Boineburgov uze proučavati teologiju, a bavljaše se i filosofijom i pravom. U političkom poslu pođe 1672. u Paris i ostade ondje do 1676. Samo kratko vrijeme 1673. proboravi i u Londonu. Za toga se boravka upoznade sa znametim učenjacima: u Parizu s kartizijevcem Ant. Arnauldom iz Port-Royala, s filosofom Malebrancehom, s holandijskim matematikom i fizikom Huyghensom, s njemačkim matematikom Tschirhaussenom; u Londonu sa Spinozinim prijateljem Oldenburgom, tajnikom akademije znanosti, s kemikom Boyleom i s matematikom Collinsom. Posredovanjem Oldenburgovim uze Leibniz dopisivati i s Newtonom, koji boravljaše u Cambridge. Kako 1673. preminuše i knez izbornik Ivan Filip i v. Boineburg, ne mogaše više računati na potporu iz Mainza. Iz neprilike ga izvuče pokatoličeni vojvoda Ivan Fridrik, koji ga pozva u Hannover za dvorskoga savjetnika i bibliotekara. Leibniz pođe preko Londona i Amsterdama i ostade u Honnoveru do 1688., prem katolik Ivan Fridrik umrije 1679., a naslijedi ga brat protestanat Ernst August. Obima vojvodama bijaše Leibniz mio savjetnik. Zapade ga i dužnost da napiše povijest porodica brunšvičko luneburške. Stoga pođe tražiti vrela 1688., najprije u Beč, a 1689. i u Rim, gdje ga primiše vrlo lijepo, Ponudiše mu i predstojništvo vatikanske knjižnice nu on odbi i vrati se 1690. u Hannover. Tu nastojaše, da kuća hannoverska dobije izborničku čast. Kad se njegova učenica, vojvodina kći Sofija Šarlota udala za Fridrika Braniborskoga, koji 1701. postade pruskim kraljem, nastojaše Leibniz, da se u Berlinu osnuje «društvo znanosti», pa to društvo bi i osnovano 11. lipnja 1700. Leibniz bijaše prvi pročelnik. Za Fridrika se II. 1744. prozva to društvo «akademija znanosti». Zaman nastojaše Leibniz, da sličnu akademiju osnuje car Leopold u Beču, car Petar Vel. u Petrogradu i poljski kralj u Draždanima. U Beču boravljaše Leibniz češće, a najdulje od 1712.-1714. Kad je hanoverski izbornik Juraj Ludovik sio na englesko

prijestolje, morade se Leibniz vratiti u Hannover. U povodu raznih spletaka bijaše pod zadnje dane pao u nemilost dvora. Ogorčene mu dane skrati smrt od uloga. Do groba ga sprovede jedan prijatelj!

2. Leibniz i vladari.

Kako je već spomenuto, Leibniz boravljaše najprije na dvoru mainzskoga kneza izbornika. Kad se 1688. Ivan Kazimir odreče poljske krune, počeše na nju namigivati razni njemački velikaši: Izbornik Fridrik Vilim Braniborski predloži za poslanika baruna Boineburga. Leibniz sastavi «Specimen demonstrationum pro rege Polonorum eligendo». — Kad se izjalovila zamisao Leibnizova, koju bijaše usvojio Ivan Filip, da njemački knezovi sklope među se savez, nastojaše Leibniz odvratiti drukčije od Njemačke pogibao. Ludovik se XIV. spremaše, da navali na Nizozemsku, a posredno i na Njemačku. Leibniz gledaše svratiti pozornost Ludovikovu na oslabljenu tursku moć, pa držaše, da bi Franceska zadala težak udarac nekrstu navalom na Egipat. Izbornik ga posla u Paris, ne bi li za tu misao predobio Ludovika XIV. Ali Ludovikov ministar Pomponne izjavi Leibnizu, da od Ludovika IX. nisu više križarske vojne u modi. Za opsade Beča napisa Leibniz znameniti spis «Mars christianissimus auctore Germano-Gallo-Graeci» naperen protiv Ludovika, koji šurovaše s Turcima. A kad Ludovik XIV. navijesti rat Austriji, napisa Leibniz čitav niz članaka i letaka protiv njega. Nastojaše i protestanske vladare sve složiti protiv Franceske, nu zaman. Car je Leopold zavolio Leibniza radi rasprave «De arte combinatoria», pa ga je kanio i stalno pozvati k sebi. U svako je doba mogao Leibniz k caru. Izrađivao mu je državne spise, preporučio, da osnuje «društvo za domaću povijest». Jednako cijenjahu učenjaka carevi Josip I. i Karlo VI., koji ga imenova državnim dvorskim savjetnikom. Napose ga je u Beču cijenio princ Eugen, za kojega napisa i svoju «Monadologie». Kako se nekada starao za izbor poljskoga kralja, tako je radio poslije, da dokaže pravo hannoverske kneginje Sofije na englesko prijestolje. Zato i napisa uz ostalo spis «Considerations sur le droit de la maison Brunsvick-Lunebrg à l'égard de la succession d'Angleterre». Jednako gledaše utvrditi pravo Karla VI. na španjolsko prijestolje spisima «Status Europae incipiente novo saeculo», «Mantissa codicis iuris gent. diplomat», «Observationes de principiis iuris». Sa svojom bivšom učenicom Sofijom Šarlotom nastavi filosofske rasprave i onda, kad Šarlota postade pruska kraljica. Za nju napisa i «Theodikai» (Teodiceja).

S Petrom se Velikim sastajaše češće: prvi put 1697., pa 1711., 1712. i 1716. Car ga imenova prav. savjetnikom s dohotkom od 1000 rubalja i pozva u Rusiju, da mu pomogne urediti golemo carstvo. Leibniz se ne mogaše odazvati zbog veze s Hannoverom, ali upotrebi carevu prijazan, da i u Rusiji štošta preinači i provede. Preporuči caru, da osnuje u Petrogradu akademiju. Opomenu ga, da digne iz prašine spomenike, spise i sabore stare grčke crkve. Pozva ga, da dade prevesti na sve jezike svoga carstva dekalog, Očenaš i Vjerovanje apostolsko, ne bi li sve svoje narode predobio za kršćanstvo. Kasnije mu dade tačne naputke, kako bi mogao steći golemih zasluga za čovječanstvo, da dade istražiti sve jezike svoga carstva, popraviti geografiju, istražiti životinjstvo, bilinstvo i rudstvo. Napose ga svjetovaše, da pošalje sposobne misionare među neznabošce, da istraži prilike u Kini, da napose dopusti Isusovcima polazak u Kinu. Preporuči caru, da upozna svoje narode s najboljim djelima zapadnjaka ta da potegne vješte obrtnike i savjetnike na istok. Lijepe preporuke, ali nažalost ostadoše većinom na papiru.

3. Leibniz i vjersko pitanje.

Leibniz bijaše rodom protestanat. Na smrtnom času odbi protestansku pričest, koje ne primaše posljednjih 20 godina svoga života. Nu Leibniz ostade kršćanin do zadnjega časa. U svojim «Consultationes» broji među dužnosti prema Bogu: o Bogu i o Božjim stvarima govoriti uvijek s dužnim poštanjem, sve protezati na Boga i na vjeru, obavljati duhovne vježbe, katkad postiti, u nedjelju pohoditi crkvu dajbudi jednom te raditi samo crkvene i moralne stvari. S kraljicom je Sofijom Šarlotom čitao i pobijao zablude *Bayleove*, a na želju je kraljičinu i napisao prekrasnu «Teodiceju». O nevjeri napisa Leibniz proročanske riječi: «Čim se ostavi veliko načelo vjere u Boga, koje ne da, da se ljudi razdiru kao živine, moraju se prekršiti svi ugovori, a svenarodno pravo zgaziti: svijetom će obladati snaga jačega, a svijet će biti poput šume, pune potajnih ubojica i razbojnika».

Nu Leibniz nije bio samo vjerni kršćanin, van je živo radio, ne bi li sjedinio i protestante s katoličkom crkvom i opet protestanske sljedbe među se. U Hanoveru se upoznade Leibniz sa španjolskim franjevcem Krstom Rojas de Spinola, koji bijaše ispovjednik carice Margarete Terezije, pa biskup kninski, a konačno wienerneustadtski. Spinola je najprije djelovao pomirljivo u Ugarskoj, a onda s privolom cara Leopolda pođe i u Njemačku. U Hanoveru je prvi put bio za kneza Ivana Fridrika 1679. Taj put malo uspje. Drugi put dođe za Ernsta Augusta, koji bijaše istina protestanat, ali Spinoli vrlo sklon. Spinola se uze dogovarati s direktorom hanoverskoga konsistorija Gerardom Valterom Molanusom, koji dobi sekularizovanu cistercitsku opatiju Loceum, pa se zato i zove loceumski opat. Bijaše umjereni protestanat, moljaše cistrcitski brevijar, a zavjetova i čistoću. Molanus napisa «Methodus reintrodmendae unionis». Leibniz obavijesti o pregovorima meanskoga biskupa Bossuetu, koji još prije bijaše napisao djelo «Exposition de la doctrine catholique». Leibniz zagrijan za jedinstvo crkve napisa prema tome djelu «Systema theologium». Nu do pravoga sporazuma ne dođe. Protestanti zahtijevahu, da se ne dira u dogmatsku stranu, Bossuet htjede, da se najprije riješe dogmatska pitanja. Između njega i Leibniza planu naučno kreševo, koje Bossuet obustavi 1694., ali opet nastavi 1701. Nu ni trud ovih dvaju učenjaka ni nastojanje Spinole ne dosiže željene svrhe, a Leibniz ohladuje prema katoličkoj vjeri. Pače kad se radilo o engleskom nasljedstvu, gledaše Leibniz da ne zaostane za Englezima u mržnji na katol. crkvu. Plemenitome su čovjeku mnogo bile krive i diplomatske prilike, napose postupak Ludovika XIV., koji je u Franceskoj sve silio na katoličtvo, a u Njemačkoj zbog diplomatskih razloga nastojao oteščati vjersko jedinstvo.

U isto doba, kad je Leibniz obnovio dopisivanje s Bossuetom, uze živo raditi, ne bi li sjedinio ili dajbudi zbližio razne protestantske sekte. S Molanusom izradi i «Via pacis». Nu ni taj mu trud, započet iz političkih razloga, da ojača Njemačku protiv Franceske, ne urodi željkovanim plodom.

4. Leibnizov književni rad.

Leibniz bijaše već u ranoj mladosti neke ruke sveznadar. Učio je sve, čitao sve, bavio se svačim. Čitava je vijeka razbijao

glavu, da pronađe *pasigrafiju*, znakove za razne pojmove, koje bi mogli upotrebljavati svi narodi, kao što upotrebljuju brojke. Nažalost ne uspije to ni njemu a ni komu drugome iza njega. Inače je njegov književni rad svestran, ako i ne na svakom polju jednako vrijedan. Neki su mu spisi već spomenuti. Vrlo je znamenita «Nova methodus discendae docendaeque iurisprudentiae», u neku ruku mala svestrana enciklopedija, u kojoj istom u drugom dijelu raspreda o pravništvu. U hanoverskom je časopisu «Acta eruditorum» iznio 1684. svoju nauku o *diferencijalnom računu*. On je obret toga računa prisvajao sebi, Newton sebi, a učenjaci su ga konačno pripisali Newtonu. Mnogo je Leibniz pisao u franc. časopisu «Journal des sarants». Kad se latio proučavanja povijesti welfske porodice, izdade ponajprije «Codex iuris gentium diplomaticus», zatim «Accessiones historicae», pa «Scriptores rerum Brunsvicensium», a onda «Annales Brunsvicenses». Uvod je u te Anale «Protogea, sive de prima facie telluris et antiquissimae historiae vestigiis in ipsis naturae monumentis». Još 1668. napisa na poticaj Boineburgov «Confessio naturae contra atheistas», a 1669. protiv socinijevca Wisowatiusa «Ss. Trinitas per nova inventa logica defensa». Okušao se Leibniz i uspio i u pjesništvu. Nu najznamenitiji mu je rad filosofijski. Poglavita su mu filosofijska djela «Nouveax essais sur l'entendement humain» protiv Loekea, «Theodicée», «La monadologie», «Systéme nouveau de la nature», «Principe de la nature et de la grâce», «Considerations sur le principe de la vie et sur les natura elastiques», «Meditationes de cognitione, veritate et ideis», «Causa Dei asserta», «Commentatio de anima brutorum», «Sur l'esprit universel», «De libertate», «Theoria motus concreti», «Th. in abstracti», pa razni listovi.

5. Filosofijski sustav.

Leibniz bijaše za čitava svoga vijeka preopterećen poslovima državničkim, političkim, ekonomskim, a na književnom polju pisaše o svemu. Nije čudo, što u filosofiji ne sastavi svojega posebnog sustava. Odviše rasijan, razbijen na sve strane, rijetko se mogaše svratiti sam u se, pa samostalno umovati. Zato je Leibnizov filosofijski rad više eklektički nego izvoran. Sam on priznaje, da mu je sustav, «qui parait allier Platon avec De-

mocrite, Aristote avec Descartes, les scolastiques avec les modernes, la theologie et la morale avec la raison».

U *logici* hvali Leibniz Aristotelov Organon, Kategorije, Topiku. Osobito mu se svida silogizam, i to ne samo demonstrativni van i probabilni. Mrska mu je Descartesova dvoumnica metodska, jer ne ide ni za čim, van da podigne buku i da privuče svijet novotarijom. Ipak prihvaća u *noetici* Descartesove prirođene ideje. Ne dvoumna mu je prirodena ideja Boga, a i sve intelektualne ideje i principi. A te su ideje i principi prirođeni ne kao čini, djelovanja već kao sklonosti, disposicije, navike, virtualiteti. Nijekati te ideje znači nijekati zdravi razum. Glavni su mu principi protuslovlja i dovoljna razloga. Duša misli uvijek, ali ne uvijek svijesno. Svaka percepcija nije apercepcija t. j. nije skopčana sa sviješću. A da percepcija postane apercepcijom, potrebni su prigodni uzroci, sjetilno iskustvo. Nego u spoznaji nema receptiviteta, već samo spontanost. Stoga duša izvodi iz sebe i sjetilne ideje. «Nihil est in intellectu, quod non fuerit in sensu, nisi intellectus ipse». Posljedak je prirodnih ideja *nominalizam*, koji Leibniz u cijelosti prihvaća. Nominalisti su mu najdublja sekta škole, a ništa mu nije istinitije, van da su izuzevši pojedinačne supstancije sve stvari samo puka imena.

Ontologija. Kosmologija.

Dok Descartes drži, da je bit tijela rasežnost, odaljuje se od njega Leibniz svojom *monadologijom*. Svako je tijelo skup, agregat monada, jedinica, jednostavnih supstancija, koje se više ne mogu dijeliti, van su u neku ruku metafisičke tačke. Kao jednostavna supstancija može monada biti samo sila. Drukčije se ne da ni zamisliti. Nu kako je sam Bog čisti čin (actus purus), nema nijedne stvorene monade bez možnosti (potentia). Svaka je monada zrcalo svemira. Kao što ljudska duša ima razum i volju, tako analogno imaju sve monade moć perceptivnu i apetitivnu. Perceptivnom predočuju svemir. Nego sve monade ne predočuju svijet jednako, van svaka prema svome položaju u svemiru. Stvorene su monade promjenljive. Mogu bo na razne načine predočivati svemir. Princip te promjene ne može biti izvan monada. Stvorene monade ne mogu djelovati jedna na drugu. Monade nemaju prozora, na koje bi što moglo ući ili izaći. Dosljedno princip promjene ili modifikacije može biti u samoj monadi, a to je appetitus seu agendi conatus.

Promjene su u svakoj monadi uređene zakonom. Sve susljedne modifikacije čine neprekinuti niz, u kojem prethodna razlog slijedećoj. Budućnost se rađa iz prošlosti. Božji je um od vijeka udesio sve monade tako, te modifikacije jedne odgovaraju modifikacijama ostalih monada u isto vrijeme. To je «harmonia praestabilita». Djelovanje je jedne monade na drugu samo idealno, preformovano u Božjem umu. Leibniz se ponosio obretom toga unaprijed odredenog sklada, pa primjerice njegovo djelo protiv Lockea «Nouveaux assais sur l'entendement» ima u naslovu: «par l'auteur de l'harmonie préétablie».

Sama nestvorena monada, Bog, spoznaje svemir izjednačno. Ljudska duša ima jasnu, čistu svijest, duše životinjske imaju tamne, nejasne predodžbe, bilinske duše imaju predodžbe poput sanja, dok su u najnižih anorganskih monada predodžbe posve uspavane.

Anorganska su tjelesa sastavljena od najnižih monada, koje su materija prima, dok su ta tjelesa materia secunda za organska tjelesa. Rasežnost je tjelesa samo fenomen, pa nije bitna značajka tjelesa. Isto su tako fenomeni gustoća, težina i druga svojstva. Dok su anorganska tjelesa puki agregati, organska sačinjavaju pravo jedinstvo. Periferijske monade drži u jedinstvu centralna, koja je supstancijalni vez, forma substantialis, entelehija tijela. U svakom su organu takova tijela centralne monade, nu prvotna je «monade dominante» čitava tijela. Sveza je centralne monade s tijelom bitna, ne prigodična. Stoga bez njega ne može ni postojati. Sve su monade stvorene zajedno, sve će i ostati do konca svemira. Tjelesa su prije bila u stanju *involucije*, a duše u nesvijesti. Rađanjem prelazi tijelo u stanje *evolucije*, a kvarenjem u *reinvoluciju*. Dašto, rađanje se događa uz sudjelovanje Božje.

Antropologija.

A to je transkreacija duše, koja se iz nesvijesti diže do sve veće svijesti i postaje svijesnom dušom. Nu Bog ne može transkreovati svih duša već samo neke, napose one, koje imaju biti entelehija ljudskih tjelesa. Odnošaj je duše i tijela ustaljen predodredenim skladom. Sve modifikacije duše potječu iz njezina djelovanja, sve su vezane kao uzrok i posljedak. To vrijedi i o tijelu. Nu Bog je od vijeka odredio, da modifikacijama duše odgovaraju modifikacije tijela i obratno. Duša djeluje po svrš-

nim nazorima, tijelo po tvornima. Slični su dvjema urama, kojima se njihala jednako njišu. Smrću se živinska duša vraća u prijašnje stanje, pa nije besmrtna već samo neprolazna. Čovječja duša zadržava svijest, a u tom stoji besmrtnost.

Volja ljudska nije slobodna slobodom indiferencije. To bi se protivilo principu dovoljna razloga, a i čovjeka bi ponizivalo do živine. Čovječja je volja slična Božjoj! Kao što Bog može htjeti i činiti samo najbolje, tako i čovjek samo ono što je bolje. U čovječjem djelovanju vlada moralna, ali ne apsolutna nužda. Više dobro čini čovjeka sklonim, ali ne sili volje, da ide baš za njim.

Moral ide zatim, da postigne čovjek posljednju svrhu, vječno blaženstvo u Bogu. Morala nema bez nade u plaću i bez straha od kazni. Bez obzira na Bogu i na besmrtnost ne može biti govora o kreposti ni o pravednosti. Niko ne može čovjeka na to obvezati.

Tradicija.

Glavni je dokaz za bitak Boga ontologijski, ali ublažen. Neizmjerno savršeno biće, ako je moguće, mora postojati. Treba dakle najprije dokazali, da je tako biće moguće. A moguće je, jer je neizmjerno savršeno biće sama realnost bez nijeka, dakle bez protuslovlja i jer bez njega pada možnost svih ostalih bića. Dakle to biće mora opstojati. Božji je razum osnovica biti svih stvari, Božja volja osnovica bitka (existentiae). U Božjem je razumu množina možnih svijetova, od kojih je Božja volja morala izabrati najbolji. Optimizam zahtijeva Božja dobrota, mudrost i moć. Drugi su svijetovi metafisički možni, ali moralno nemožni. Svrha je stvorenju slava Božja i blaženstvo stvorova. I zlo spada u najbolji svijet. Zlo je trostruko: metafizičko, jednostavna nesavršenost, fisičko: patnja, moralno: grijeh.

U ideju najsavršenijega svijeta spada i utjelovljene Sina Božjega. Baš po Isusu i jest svijet najbolji.

Među stvorovima su dva kraljevstva: kraljevstvo svršenih uzroka ili kraljevstvo duhova, ter kraljevstvo tvornih uzroka ili priroda. U prvom kraljevstvu vlada Bog kao knez, u drugom kao inžinir strojem.

U pozitivnoj teologiji stoji Leibniz na katoličkoj podlozi. Među objavom i razumom nema opreke. Misteriji su nad razumom, ali ne protiv razuma.

6. Osvrt.

Nedvoumno je Leibniz — starinom Lubienecz — bio jedan od najvećih svojih suvremenika, a pripada najvećim umovima svijeta. Njegov je duh bio zrcalo svemira. Ako suvremeni Njemci nisu dolično cijenili njegovih zasluga, ako mu ih neki ni danas ne priznaju, nepristran čovjek mora priznati što je pravo. Mi bi Slaveni voljeli, da je uzgojen u slavenskom duhu, pa da je Slavenstvu prikazao svoj život i rad, napose opsežan rad na polju ekonomskom, političkom i diplomatskom. Nu jer je uzgojen u duhu njemačkom, očito je, da je u dobroj vjeri radio, mnogo radio, mnogo učinio i zadužio Nijemstvo. Nu Leibniz je radio i za čovječanstvo. Gledao je, da svojim savjetom i ugledom potakne i nenjemačke vladare na kulturne pothvate. Nastojao je, ako i iz političkih razloga, da sjedini i protestantske sekte i protestante s katoličkom crkvom. Borio se protiv zaraze bezvjerstva, koja se uzela širiti. Ako svuda i nije uspio jednako, ako ga je kadikad gonila na rad i taština, zasluge su njegove neosporne. I u filosofiji je nastojao Leibniz, ne bi li stvorio nešto veliko. Borio se osobito protiv empirizma i protiv zabluda Descartesovih. Nu sustao je na po puta, a kasnije su Schelling i Kant izgrađivali svoje sustave na Leibnizovoj podlozi. Leibniz je zapravo osnovao njemačku idealističku filosofiju. Na prvi će mah i nevještak zamijetiti, da je Leibnizov sustav samo poezija sanjarske slavenske duše. Poezija, lijepe zamisli, nu kule u zraku. «Grades passus, sed praeter viam» — rekao bi sv. Augustin. Njegovu se sustavu mogu posve primijeniti njegove vlastite riječi, što ih uperi na skolastiku: zlato pomiješano s drozgom.

Dogmatizam.

Piše: **Dr. B. - Hrvatska.**

1. Naši antidogmatici.

«Reći ću odmah, da čitav taj događaj nije i ne može da bude kakovo čudo, jer čudesa uopće nemaju realne egzistencije, barem ne za misaona čovjeka, koji je barem toliko napredan, da znade stresti sa sebe verige bilo kakvog mu drago dogmatizma». («Priroda» 1916. br. 8. str. 173).

Tako dr. Heinz u listu, što ga službene zagrebačke «Narodne Novine» kuju u zvijezde i preporučuju kao novo evanđelje. U listu, što ga je hrvatskoslavonska zemaljska vlada preporučila gimnazijama. U mlađega pogovora nema. Insubordinacija je težak prekršaj. Zato profesori moraju preporučivati đacima, a đaci moraju iz oka, iz boka naručivati.

Dakle Prirodaši protiv veriga bilo kakvog mu drago dogmatizma. Uostalom naši Prirodaši ne mogu ni na taj obret uzeti patenta kao ni na druge obrete, jer ih obretoše — drugi. Protiv dogmatizma su se dizali naprednjaci svih dlaka u našim stranama, najviše oni, koji su sami najviše — dogmatizovali. Vrijedno se stoga obazreti na pitanje o dogmatizmu, pitanje, koje se pretresa već tisuće godina.

2. Što vele drugi?

Stendelu je dogma konac duhovnoga razvoja, ukočenost vjerskog usavršivanja smrt religijskoga života, mumifikacija

ukočene religije. (Der relig. Jugendunterricht. II, 40 f.). Kantu je dogmatizam pravo vrelo sve nevjere, protivne moralnosti. (Krist. d. rein. Vein. Vorrede zur 2. Ausg. S. 26). Tennemannu je dogmatizam nekritičko filosofiranje, koje potječe iz slijepoga pouzdanja u razum. (Grundr. S. 32). Hartmannu je i Kantov transcendent idealizam — negativni dogmatizam. (Hartmann, Gesch. d. Metaph. II, 19 f.).

Ni svi se katolički pisci ne slažu u sudu o dogmatizmu. Na prvi bi mah rekao, da ga osuđuje Gonzales (Gonzales--Nolte, Die Philosophie des hl. Thomas III. Kap. 23.), pa Willems (Iust. philos. I, 4.). Posve drukčije Lehmen: «Dogmatizam je jedina opravdana nauka». (Lehrb. d. Philos. I, 1. 51.); Gutberlet: «Među pravim dogmatizmom i skepticizmom nema posretka». (Logik u. Erkenntnislehr. S. 158); Michelitsch: «Opravdanost je pravoga dogmatizma izvan svake sumnje». (Erkenntnislehr. S. 147).

3. Dogma i dogmatizam.

Riječi su *dogma, domatik, dogmatizam* izvedene od grčkoga glagola δοκεῖν. Taj glagol znači 1. prel. a) umjeti, slutiti, držali za, nagađati; b) zaključiti, u pas. δέδοκταί τινι; 2. neprel.: a) činiti se, zapriličiti, pokazati se; u *sudbenom* jeziku pokazati se dokazanim; b) držati se, graditi se; činiti se, da je; vrijediti za što.

Dogma je starim klasicima ono, što se čini ili pokazuje, da je teoretski istinito ili praktički dobro. A teoretski istinito može nešto biti ili na osnovu vlasite spoznaje ili na osnovu auktoriteta. S praktičke je strane *dogma* isto, što i lat. *placitum* ili *beneplacitum*, t. j. što se zajednici ili poglavarstvu svidjelo kao dobro i pravo, pa je prema tome određeno i propisano kao *decretum* — odluka — i zakon. U sudbenom se jeziku upotrebljuju *dogmata* mjesto *nomima* = zakoni, odredbe bilo kakve pravne oblasti.

U filosofiji su *dogmata* rečenice filosofa i filosofskih škola to spekulativne ili teoretske, to praktičke ili etičke. Seneka drži, da bi se ta dogmata mogla zvati latinski *decreta* vel *scita* vel *placita*. (Ep. 95). U sv. pismu znači riječ dogma sad židovski zakon (Ef. 2, 15. Kol. 2, 14.), sad odredbe svjetovne oblasti (Luk. 2, 1. Dj. ap. 17, 7.), sad odredbe apost. sabora (Dj. ap. 15, 22. 16,

4.). Sv. su ocima *dogmata* vjerske istine, što ih Isus i apostoli predadoše crkvi, da ih naviješta, dok su im oprečne nauke lažne, nečiste, bezbožne, smrtonosne dogme heretika: U današnjem crkvenom jeziku znači dogma članak vjere, t. j. istinu, što je Bog objavio, a crkva uči, da se vjeruje.

Dogmatizam je prema tome sustav, koji prima nešto kao utvrđeno, stalno, *dedogménon;* ili koji drži nešto istinitim to na osnovu vlastitoga iskustva to na osnovu auktoriteta.

Prema tome se razlikuje dogmatizam umni i vjerski. Umni je dogmatizam filosofski sustav, koji dopušta, da je moguća izvjesna spoznaja umnih istina; vjerski, koji vjeruje istine radi auktoriteta onoga, koji ih uči ili objavljuje. Umni dogmatizam zovu neki i *certitudinizmom.*

4. Umni dogmatizam.

Kako to, da se protiv dogmatizma diže ne samo Kant sa svojim kriticizmom van i pristaše skolastične filosofije? Ponajprije treba istaći, da njima nije ni na kraj pameti prigovarati vjerskome dogmatizmu. A zapravo ne prigovaraju ni pravom dogmatizmu umnome, van samo prevelikom nekritičkome dogmatizmu. Taj preveliki dogmatizam dijeli Pesch na tri grane poglavite: dogmatismus arrogantiae, fidei, speculationis purae. Dogmatizam je drzovitosti najobičniji. Bilo ga je vazda i svuda. Zastupnici su toga dogmatizma oni, koji bez prava i bez razloga prisvajaju sebi učiteljski auktoritet, na sve se nabacuju, sve obaraju, a hoće, da im svak slijepo vjeruje. Dogmatizam vjere izvodi principe umovanja iz vjere ili iz pukoga slijepog čuvstva. A dogmatizam čiste spekulacije hoće da sve izvede iz principa poput matematičara.

Glavni predstavnici prekomjernog dogmatizma bijahu u staro doba stoici, Platon sa svojim prirodenim idejama, Epikur. Poslije Descartes, Wolf, Leibniz, Malebranche, Geulinex, Spinoza i dr. Hartmann broji posve pravo i Kanta među predstavnike dogmatizma. I svi su sensualisti i materijalisti predstavnici toga dogmatizma. Neotomizam ide pače još dalje, pa i u pravom dogmatizmu gleda preganjanje. (Mercier, Crit. gen. 89 ss.).

5. Dogmatizam ili skepticizam?

Dok dogmatizam uči, da um može izvjesno upoznati istinu, ide skepticizam protivnim putem. Prvi su skeptici samo tvrdili, da istina još nije nadena, van da je istom treba tražiti. Odatle im i ime (σκέπτεσθαι = tražiti, istraživati). Poznji su uzeli dvoumiti to o svim to o nekim istinama. Istina, prvak među skepticima Piron, po kojemu je skepticizam prozvan i pironizmom, opazi bijesna psa i bježi od njega. Diodor slomi ruku i zove liječnika. U praksi su dakle dogmatici, ali u teoriji dvoume o svemu. Priznaju izvjesnost *naravsku,* pobijaju *filosofijsku* ili refleksnu. U dvoumnici se slažu svi skeptici, nu dijele se na više grana. Najmanje ih je, koji dvoume o svemu. Većinom dvoume o pojedinim vrstama istine. Tako subjektivizam dvoumi o objektionosti naših pojmova, empirizam (sensualizam, positivizam, kriticizam) i materijalizam o vrijednosti nadempirijskih spoznaja. Krivi idealizam dvoumi o opstanku vanjskoga svijeta, a solipsizam o svemu osim svoga dragog ja.

Ko ima pravo? Dogmatizam ili skepticizam?

Svijest svjedoči, da razum silom i nehotice spoznaje mnoge istine, koje su očevidne, i to ne slijepim nagonom, van zbog očevidnosti. A što svjedoči svijest, niti je lažno niti se može odbaciti. A ne zato, jer je svijest neprevarljivi izvor istine. Kad bi svijest varala, ili čin, o kojem svjedoči, nebi postojao ili dajbudi ne onako, kako svijest svjedoči. Nu jer se svijest ne razlikuje realno od onog čina, morao bi onaj čin u isto doba postojati i ne postojati. A to je nemoguće. Općeni se skepticizam dakle kosi sa sviješću.

Kosi se i s iskustvom. Skeptici priznaju sami, da u svih ljudi postoji naravska izvjesnost. Nu što pripada naravi, ne da se oslabiti filosofskim doskočicama. Diodor je mogao reflektovati o lomljenu ruke, ali sa svom refleksijom i umovanjem nije mogao sebe uvjeriti, da je dvoumno, je li ruka prelomljena.

Skeptici dolaze sami sa sobom u sukob. I oni upotrebljuju riječi i podmeću im značenje. Priznaju dakle, da te riječi, dajbudi dok ih upotrebljuju, nešto znače. Dakle ne dvoume o svemu. I oni navađaju razloge za svoje tvrdnje. Dakle priznaju, da ti razlozi zbilja postoje i da o njima ne dvoume. I oni moraju ne samo u praksi van i u teoriji priznati neke istine, to izravno to

neizravno. Moraju priznati svoj vlastiti opstanak, moć umovanja, načelo protuslovlja, razliku istine od neistine. Kant posve pravo zove skepticizam «die Enthanasie der reinen Vernunft» — blaga smrt čistoga razuma (Krit. d. r. Vern. S. 434). Stoga je skepticizam i psihologijski nemoguć. A u praksi je skepticizam grobar svakoga napretka i poretka, dakle umni i moralni nihilizam.

Djelomični je skepticizam u jednu nelogičan, nedosljedan; u drugu je zapravo prekomjerni, neopravdani dogmatizam. Djelomični bo skeptici bez dokaza, bez razloga dvoume o pojedinim istinama; dakle rade dogmatski. Nego ne gone mak na konac, već ostaju na po puta. Dakle su nedosljedni.

6. Vjerski dogmatizam.

Čudnovato! Buči se i viče na dogmatizam, a sve dogmatizuju, najviše oni, koji najviše ruže dogmatizam. Dogmatizuje se u svim znanostima, u politici, javno i sukromno. Diže se svuda misao protiv misli, dogma protiv dogme. Nu dok i Kant i Negel i Wundt i Darwin i Haeckel i toliko drugih mirno propovijedaju svoje dogme, a svijet im se divi, taj se isti svijet diže protiv dogmatizma vjere i crkve katoličke. I najviše je borba protiv dogmatizma uperena baš protiv katoličkih dogama. Očito se na taj dogmatizam u prvom redu dižu i naši Prirodaši i ostala im braća? Zašto? I kojim pravom?

Crkva katolička uči, da su čudesa moguća, da su se ta čudesa zbivala i zbivaju. To je dogma. Crkva uči, da postoji osobni izvansvjetovni Bog, stvoritelj, podržavatelj i svrha svega. I tako dalje. Prirodaši tvrde, da se sve razvija, da anorganska bića žive i t. d. To su njihove dogme. Oni traže, da im se vjeruje svaka, anatematizuju sve protivnike kao natražnjake i t. d. Njihove su dogme nedokazane, gdjekod smiješne i u sebi suprotne hipoteze. A ipak traže za se slijepu vjeru. A crkva? Crkva polazi sa stajališta zdrava razuma. Zdravim se razumom može spoznati, da postoji savršeno Biće, Bog. Može se spoznati, da se taj savršeni Bog čovječanstvu može objaviti, a objavili se, da mu treba nedvoumno vjerovati. Zdravim se razumom može spoznati i činjenica objave, t. j. da se Bog zbilja objavio. Crkva može očito dokazati, da je Bog poklad svoje objave dao

njezinu učiteljstvu, da ga čuva, tumači, propovijeda i brani. Konačno može crkva dokazati, da je u naučanju neprevarljiva. Ako dakle crkva dogmatizuje, ako uči i razlaže dogme, ima na to mnogo veće pravo nego i najveći umnik. I najveći se umnik može prevariti, ali crkva ne. Crkva ne uči u svoje ime, ne traži, da se vjeruje radi njezina auktoriteta, van radi auktoriteta Božjega. Crkva ne stvara kombinacija ni hipoteza i ne podaje ih pod dokazane teze, van uči ono, za što može izvjesno dokazati, da je sam Bog objavio. A čim se dozna, za izvjesno, da je Bog objavio, očita je dužnost vjerovati Bogu. Slijepe vjere crkva nije tražila i ne može tražiti, već «rationabile obsequium». Za svaku dogmu crkva može očito dokazati, da se ne kosi s razumom. A ne može li razum shvatiti svih dogmama, koje čudo! Ta je li čovjek svojim umom proniknuo bit i najmanjega cvjetića? A kako će tajne nad razumom, kako li bit vječne Istine?!

Koliko se dogmatizam vjere protivi pravome napretku, pokazalo se najbolje time, što je crkva majka i pokroviteljica svega evropskog napretka i prave prosvjete. A neprijatelji crkve očajno dovikuju: «Ignoramus et ignorabimus».

Pripovjedači Matice Hrvatske za god. 1917.

Piše: **Ante Putalac - Kaštela.**

Matica Hrvatska ima cilj da oplemenjuje hrvatski narod. Tako smo svojedobno čuli svi Hrvati sa stola Matičina predsjedništva. I to smo čuli ne jednom i ne samo u doba Arnoldova predsjedništva.

Da spomenuti cilj i postigne Matica, imade ona svoje posebne cenzore, koji na sve natjecatelje i prikazane rukopise pomnjivo paze Argusovim očima.

Jeli Matica postigla ovaj cilj u ovogodišnjim svojim izdanjima, posebno kod svojih pripovjedača?

Evo da malo zbližega ogledamo i odgovorimo na to pitanje.

I. Dinko Šimunović.

Matica Hrvatska mu je nagradila (iz zaklade Adolfa Vebera-Tkalčića za g. 1912.) i objelodnila «*Đerdan.* Pripovijesti» kao izdanje Matice dalmatinske. Knjiga je lijepo opremljena i seže 216 str. Tu su četiri pripovijesti: *Đerdan, Ljubav, Krčma, Mäti.*

U prvoj je pripovjesti Tane Miskovac imućan čovjek i bez poroda. Kod njega stanuje i radi Petrica djevojka, kći njegove sestre. U ugodnim časovima dariva on Petrici talijer. Ova te talijere skuplja i želi da se pokaže pred drugima s derdanom, ne cvancika, nego krasnih talijera. Tane joj nade i momka Juru

Orlića. Ovaj je ozbiljan, moralizira pri svakoj zgodi, nešto se bolje i drukčije odijeva, na kući ima staklene prozore, bavi se ponešto i trgovinom. Kada je to doznao Boško, pastirče, rastuži se. Medutim se je sve pripremilo za udaju. Jednom zatraži Orlić talijere, jer mu brzo trebaju za trgovinu. To rastuži Petricu i utanači s Boškom, kako će se po noći kriomice sastati u polju u zapuštenoj poljskoj kolibi i tu probiti talijere. I sastadoše se. Tu i pade odluka. Petrica će se udati za Boška. I tako bude.

«Ljubav» nam prikazuje Lina Tomicha. Ima s Katinkom, ženom, 9 djece. U njegovo selo na Krci dođoše nekakvi stranci u ljetnikovanje i lov. Tu on upoznade Zorku. S njezinim vjerenikom i majkom upriliči izlet, na kome ogrli Zorku. Radi toga ubija se njezin vjerenik. Zorka ostavlja taj kraj, hladno pozdravlja Lina i ode. Katinka je prije toga umrla. str. 45-116).

«Krčma» je opis bećarskog života. O Božiću se sastaju u krčmi. Tu su trgovci, geometar Zvonko, cigani, krčmarica Ane, kaluder Kale, penzionirac Vilović. Dugi su, šaljivi, ozbiljni razgovori, pijanke, goštenje (str. 117-154).

U «Mati» je Ivan Purić potrošio sav svoj imetak. Prva dva sina moradoše poslije vojničke službe u financijsku i žandarsku službu. Trećeg sina mati, bivša sluškinja, prištednjom svojih ruku odgoji i svrši pravo. Taj Danilo imenovan je konačno za prislušnika u svojoj varoši Čabruši. Majka mu često spominje, neka se ne bi oženio, te uživa u tome da je sada radi sina časte mnoge ugledne gospođe, a sinu udvaraju gospođice. Ovo osobito vrijedi glede gđe Zlate i njezine Jelke. Ovoj je gospođi umro muž, liječnik općinski, te živi sada skromno u maloj kući sa kćerkom. One su slovile u varoši kao vrlo izobražene, pak je to godilo ponosnoj majci. Jednog dana zađe Danilo k ovoj obitelji, da se kod njih malo porazgovori. Tu dođe do ljubavnog očitovanja izmed Jelke i Danila. Danilova je mati doznala i kroz ogradu je to opazila. Eto vike. Danilo se povuče i razboli, te dugo ne izlazi vani. Jelka isto. Varoš svašta govori, vrlo loše o Jelki. Danilo iza bolesti traži savjeta u oca i ovaj ga nagovara, da Jelku vjenča. Mati to čuje i priznaje da je svemu tome ona kriva i napokon dozvoljava tu ženidbu. Jelka se je oporavila, ali odbije Danila. Iza nekoliko vremena i ta zazpreka pade i oni se vjenčaše.

To su fabule, dakako uz svoje duge opise i prizore.

S *umjetničkog* je stanovišta najljepše obraden «Đerdan»,

zatim «Mati», «Ljubav», najslabije «Krčma». Ova je dapače stega i dosadna. U umjetnosti još nije Šimunović dostigao ni Cipika ni Matavulja, ni Bertića, još manje Augusta Šenou, nu ipak se ne može da takmi ni s mladim Šenoom. Živalno i plastično znade opisivati ne samo osobe, nego i prirodu; ipak «Ljubav» hramlje razvlačenjem, još više «Krčma». Nema sumnje, da se Šimunović nalazi na putu umjetničkog razvijanja.

Nu pripovjedač ne smije imati pred očima *samo* lijepu, umjetnički dotjeranu formu, prikazbu. I slikar, ako bi samo to pazio, teško bi griješio; pripovjedač još teže. Tu je nužna i jezgra, sadržaj. Pravi umjetnik traži vazda, da uzvišenu jezgru i prikaže u doličnoj formi. Nu jezgra, sadržaj nije lijep, ako se ogriješuje o naravni zakon ćudorednosti. Nećudorednost je disonanca u umjetnosti. Tu se i nehotice sjetim Giustieva distiha:

Il fare un libro è meno che niente
Se il libro fatto non rifà la gente.

(Napisati je knjigu manje nego ništa, ako knjiga ne obnavlja).

Vazda je dobra knjiga, posebice pripovijest *medicina animi*, lijek duha. Duh vazda traži u djelu ono, što je po njegovoj naravi, pak zato oblik sam ne može da ga zadovolji. Doduše je najglavniji cilj umjetnosti umjeće, ali ne isključuje, nego i uključuje i odgojni cilj: oplemenjivanje u narodnosnom, umjetničkom, ćudorednom shvaćanju.

Kako je i ovome odgovorio Šimunović?

U «Mati» dobro je zadovoljio tome zadatku, u «Krčmi» nikako, u «Đerdanu» slabo, u «Ljubavi» zlo i naopako.

Evo i razloga tome.

U «Mati» Danilova majka zlo svoje popravlja. Otac mu kaže glede Jelke: «Ona mora postati tvoja žena. Jer ona te ljubi, trpi zbog tebe i zna sve, što se govori.... A napokon, to je tvoja čovječja dužnost!» Taj isti otac podučava sina i glede majčine zloće: «Svak je u nečemu kriv, sina, i pravedna čovjeka pod suncem nema! Moramo razumjeti jedno i drugo i moramo praštati. Ona ti je majka i učinila je za te mnogo.... sve ono, što nijesam znao ni mogao ja». I mati iza besvjestica priznaje: «Sve sam čula... i saznala, što nijesam ni slutila! Vi ste dobre duše, a ja sam kriva i nerazumna i zla!» Sin joj oprašta i ona bolesna odmah misli na Jelku: «Bolesna je, Dane, pa hajde, hajde k njoj

i zamoli, neka mi oprosti i ona! Pa učini, kako si odlučio» (str. 193, 195, 196).

Kaluder je Kale u «Krčmi» prava karikatura kaluderstva, pak bilo ono i grčko-istočno. On vazda misli na zabave, pustolovine, s konjem uzlazi na pod u dvoranu i daje mu vina kao ono Kraljević Marko («Pola pije, pola šarcu daje?»). Učitelj S. Roca u «Narodnom listu» (7. 4. 1917.) piše o toj pripovjesti: «Ono, što je naše, specijalno naše, on ljubi, voli do skrajnosti. A našu pjesmu ljubi kao život, jer i život bio bi bez nje — smrt. Da se može nauživati ciganskih gusala i njihove pjesme, o velikim praznicima zaleti se u Bosnu. Kad je jednog ljeta izabrana ciganska kapela koncertirala u Splitu, njihov je stalni gost bio Šimunović. Imao je nekoje svoje osobite pjesme, na koje su cigani bili upozoreni i češće bi mu potresli dušom i čitavim njegovim bićem. Sve te osjećaje, svu ljubav prama životu i pjesmi iznio je u *Krčmi*. On je, uz Živka Bertića (ženski udesi) najače, najplastičnije prikazao čar i moć bosanskih sevdalinka, banačkih i srijemskih pjesama. Biće, da je Šimunović to želio da prikaže, ali osim nešto pjesama nijeme su uloge svih tih sevdalinki. Glavnu tu ulogu vode Kale i Jozo Vilović. Ovaj je u mladosti bio ženskar, kasnije bačen u penziju, filozof sela i — ludak. Njemu pisac stavlja u usta mnogu dobru i ispravnu misao. Konačno ga ipak učesnici bace van. Tu pred vratima i poginu od zime. Jutrom ga unesoše mrtva u krčmu. Truplo je bilo «posuto snijegom, a oko njega šutke stajala hrpa čeljadi. Svi bijahu ustrašeni i blijedi, pak se odmah vidjelo, kako su u neprilici, što da učine. Gledao sam u truplo kao i svi drugi.» I tako svršava ta noćna zabava. Raspredanje slabo, konac gori.

Onaj prizor u «Đerdanu» na str. 41 morao je izostati. Malena ljaga kvari cijelo odijelo. Nećudoredni onaj čin i opis je kao stara nečista krpa na novim hlačama. Tu vrijedi vazda ona zlatna sredina *aurea mediocritas* iz Horacevih oda (lib. 2, v. 10).

Nenaravna je pojava, dosljedno i nećudoredna, kada se u «Ljubavi» Lino, otac 9 djece i uz živu ženu zaljubljuje u tuđu zaručnicu. To su gadna bića. Lino je uzrok samoubojstvu zaručnikovu. I pisac dovodi zavodnicu djevojku k Linu, da se s njime oprosti (str. 114-116). Ona ode. «Tada osjeti, kao da i njega samoga nestaje, i obori glavu. No kad je podiže i pogleda k grmlju, ništa ne vide do sparne noći, kako ogoljeno polje zavija tišinom i tminom. A bijaše li to zbilja ona? — pomisli. — To je mimo

mene ljubav prošla!» (str. 116). Može se i o ljubavi pisati, ali sigurno ne ovako, ako nećemo da budemo pogani, i to moderni pogani, koji naumice hoće da gaze ne samo kršćanska načela o čistoći, nego i zakone naravnog razuma. To je bolest. To je bolesna književnost i umjetnost. Panteističko obožavanje životinjskih instinkta povećava tu bolest, dapače je bodri da postane moda i da ljudi hlepe za bolešću. Ali tu se razilazi prava, stara umjetnost od moderne, razmazane. Nedavno je u «Die Schaubühne» Alfred Polgar kritizirao Schönherrov «Weibsteufel» i slično, te veli: «Ako pomnjivije pogledamo, vidjet ćemo, da su osobe tipične u komadu: muž, žena, mladi lovac počovječena bića, koja se nalaze daleko i duboko u području instinkta, naime vô, krava i bik. I mješte sobe trebalo bi označiti mjesto igrokaza: staja». Ovako daleko doduše nije zašao Šimunović, ali se eto ipak ne zna da otme zadahu te moderne Schnitzlerove, Wedekindove ili Schönherrove kužne kloake. I pogibelj ta postoji i za daljni njegov rad još većma, jer i on hlepi za uspjehom, ma i bio časovit; za uspjehom moderne.

Uspjeh je Šimunovićev u nekoj osebujnosti, t. j. da svoje pripovjesti prepliće motivima iz domaćih krajeva, njihovih običaja. U tome je njegova prednost iznad savremenih hrvatskih pripovjedača. Kako Nazor znade priplesti narodnu mitologiju s aktuelnim pitanjima, tako čini i Šimunović i skupa sveže socijalna, svjetska pitanja s hrvatskom individualnošću. To je kušao i Kosor. Po svemu se vidi, kako Šimunović marljivo čita Čehova (Ljubav, str. 99), Turgenjeva (Alkar), Strindberga (Tudinac), itd. Tu su mu žalibože i njihova nastrana načela milija od kršćanskih zasada.

II. Milan Šenoa.

Ove je godine izdao kod Matice Hrvatske Milan Šenoa svoj novi historički roman «Iz kobnih dana». Ilustrirao ga je Branko Šenoa s više slika. Matica ga je nagradila iz zaklade Alekse pl. Vršćića za g. 1912. Djelo opsiže 256 str., te ga je posvetio svojoj Vjeri.

Pok. je August Šenoa znao tako tijepo pisati povjesne romane, da se u tome nije niko još pokazao njegovim takmacem. Mnogi su dakako pisali povjesne romane kod nas, n. pr. Deželić,

Mayer, Tomić itd. Cilj je povjesnom romanu da uskrsne ljubav k prošlosti narodnoj. Kraszewski i Sienkiewicz su u tome stekli neumrlih zasluga kod Poljakâ. Milan Šenoa evo dade se ovim romanom, da oponaša oca Augusta i zaista da se i takmi s njime. August je bio majstor u opisivanju starog Zagreba. U tome se poveo za njim i sin Milan u svome novom romanu «Iz kobnih dana». Ovaj nam roman opisuje događaje u Zagrebu i Hrvatskoj g. 1493. i slijedećih godina.

O substratu «Iz kobnih dana» opisuje Smičiklas: Iza Matije Korvina zavlada Vladislav češki. Ali se pojave nemiri. Za krunu se otimahu njegov brat Albert, nezakoniti sin Matijin Ivan Korvin. Korvin postavši hercegom i pomirivši se s Vladislavom povuče se u Lepoglavu. Sada dolazi u Zagreb novi ban, Mirko Derenčin, koji hoće da skuči prevlast velikaša, osobito onu Frankopana. Za Matije je bio Bernardin Frankopan izgubio Senj, te radi da ga opet dobije. Ban Bot pade u borbi protiv Bernardina. Doskora Derenčin morade da krene u boj protiv Turaka. 11. rujna 1493. zametnu se bitka na Udbinskom polju. Turci pod Jukub pašom prevladaše. Derenčina uhvatiše Turci živa i 6000 Hrvata. 7000 mrtvih Hrvata ostade na ratištu.

Kako je to Šenoa obradio?

Derenčinov sin Pavao zaljubi se u Katu Frankopanovu, ali se ova udade za mletačkog poklisara. To je jedina jedinstvenost u romanu. Inače je bezbroj osoba, i svijetlih i tamnih tu, uopće konglomerat mozaični, kome je u središtu Pavlova ljubav. I ta je ljubav «ništa nova», t. j. običnim koloritom prikazana.

Od oca je uzeo Milan, da prikaže strance kao mešetare i neprijatelje hrvatske. Družba Danzego, Tomo Tomin, Fabijan, Juda Tadeus, Vuk su za svaki slučaj neki deus ex machina. Bučanička, uhoda del Greco, nadbiskup Osvald, predstojnik ciscercitâ, te su i tolike druge osobe sigurno suvišne. Mnogi su prizori protkani šalom, koja je ugodna.

Knjiga je pisana živo; ne osjeća se dosade, jer su prizori raznovrsni i kratki.

S *moralnog* stanovišta ne svida mi se način, kako je prikazan biskup Osvald i circestite. Ništa nema na njima crkovnog, ma jedan dobar potez. I uz to su suvišna lica. I oni kanonici zagrebački samo piju... Ovo je moglo izostati.

III. Štefan Žeromski.

S. Žeromski, Reymont i Sieroszewski jesu tri veličine poljske moderne, novije «mlade» književnosti. Ovaj nam put pruža Matica od prvog pisca «Vjesnu rijeku». Preveo je tu priču Stjepan Musulin i napisao (19. str.) prikaz.

Žeromski je modernista, realistički impresionista. Dubokom analizom, živom prikazbom govore priroda i sve u njegovim pripovjestima jakim glasom; psihologiju izvrsno crta i dosljedno.

On se je rodio 1864. u Strawczynu u kieleckoj guberniji Poljskog kraljevstva. Gimnaziju je svršio u Kielcima, sveučilišne nauke u Varšavi. Mnogo je živio u Švicarskoj, Francuskoj; najrade boravi u Zakopanu u Galiciji. Od g. 1894. do 1913 izišli su njegovi radovi u nekoliko desetaka svezaka.

Glavno je u ovom romanu zanimivost. Knez Jozef je mlad demokrat i kreće med ustaše kao toliki mladići, koji krenuše u gverilsko ratovanje g. 1863. i 1864., da oslobode Poljsku. On je u bici ostao ranjen i spasava se u napola spaljenom plemićkom dvorcu. Tu ga čuva gospodica Salomeja. I njezin je otac kao ustaša u ratu, kod sebe ima vjernog, starog slugu. Ona ga izliječi. Neustrašiva je to Poljakinja. Nu u ranjenika se i zaljubi. Dolazi konačno i mati kneginja, koja je dugo tražila sina. Odvede odatle sina. Salomeju ostavi knjeginja preverenu!

Žeromski malo mari za kršćansko *ćudorede*. Stoga je Matica hude sreće, što je prihvatila ovaj roman za svoja izdanja.

Čujmo nekoliko primjera!

«...Negdje, daleko u šumi namjeri se na tom svome vijugavom putu, u mrtvoj guštari na savijenu toljagu... Bjegunac se podupre batinom, i za trenutak zamisli, tko mu je to na divljem putu bacio pred nemoćnu nogu ovu toljagu. *Svemogući Bog* ili sam nemilosni udes? I nasmije se njihovu milosrđu, rekne im iz dna duše svoje, koja nije više ništa tražila ni od Boga niti od udesa, jer je sve preživjela na ustaškim pohodima i bitkama, rekne im, da prezire to njihovo milosrđe i da bi taj dokaz samilosti mogao odbaciti od sebe!» (str. 27). — Josef hoće da se ubije. «Kad je Salomeja jedamput stajala kraj kreveta i dodavala mu hranu, segne jój on neopaženo u džep od suknje i trgne iz njega pištolj, koji mu je ona pokazivala još onda, kad je došao onamo. Ona mu ga otme iz ruku. Ali otada ju je cijele sate preklinjao za-

vijajući od bola, da mu ispali hitac u čelo i tako skrati taj jadni život. I čim se samo dokopao njezinih ruku, hvatao ih je svojim rukama kao usijanim kliještima, cvilio je i moljakao, da mu zada smrt. Koliko je molbi tako sasuo, kako ih je opravdavao zaklinjući je za jedan jedini hitac!» (str. 83). «Sestro! - vikao je on - smiluj se! Ubij! Pusti, da se sam ubijem Ne ću da živim! Tu ćete me lako zakopati, u noći, kraj rijeke, gdje sam oprao krv. Doći ćeš u proljeće, zasaditi ćeš cvijetak. Bit ću sretan...» (str. 84.) I Vjesnjicynu dovikuje Josef: «Čemu? Ubij me. Eto ti u ruci pištolj! Ako si časnik! Pucaj! Ta vi bar umijete ubijati ranjenike... Ja sam prost vojnik. Pucaj!... Ako ne pukneš, onda si kukavica!... Da mogu stati na noge, ubio bih te kao psa! Zato ubij i ti mene kao psa! Mi smo krvni neprijatelji... Nek prestanu već jedanput moje muke! Oh!... (str. 117-8). To je materijalizacija života. Josef ljubi istina domovinu, vjeruje dakle u ideale, ali je bez vjere, materijalista i po tome — contradictio in adiecto.

Salomeja je zapravo junačica romana. Oko nje se sve vrti. Njezinu je psihu svestrano obradio Žeromski. I ona ljubi Poljsku, te je ustašama pri ruci. Njezino je ponašanje uzorno prema ranjenom Josefu do str. 134, t. j. dok se nije njemu podala. Opis je tog podavanja (str. 135) morao izostati, te je i previše realističan. Čudnovato prikazuje pisac Salomeju do tančine iskrenu u razgovoru s kneginjom, majkom Josefinom (str. 156-162), opreznu u ponašanju spram liječnika Kulewskog na str. 92-93, a u podatnosti strastvenu! U realnost je životu nemoguć takav slučaj, tim više što pisac veli o njoj na str. 127-8: «Društveni život i odnosi izmedu ženskinja i muškaraca u niezdolskom dvoru nisu bili baš osobito istančani. Bijaše to život imućnog plemstva bez veće uglađenosti. Razgovori su bili dosta trivijalni, a saobraćaj s krasnim spolom skoro prost. Tako je i gca Salomeja koješta saznala od služinčadi, a najviše iz muških razgovora, koji se ticali spolnoga života. Njezine misli stajale su na niezdolskoj visini».

Josef ne vjeruje u Boga, Salomeja je kotač besvijesnog usuda. Nema tu kršćanske nade i pouzdanja u nebo, što je odlika poljačkog naroda i što je obično znao tako lijepo prikazati i crtati Silakievič. Joseph je Parižlija materijalističkog shvaćanja. Salomeja neodredene vjere kao Ciganka, sluga je dobričina. Žalimo nad sudbinom Salomeje, gdje ju ostavlja sve, i to prevarenu; žalimo to, pak nam je odvratna majka kneza Josefa, ali i glupost Salomejina. Djelo je *loše* s kršćanskog stanovišta.

IV. Zyr Vukelić.

Zyr Vukelić je napisao «Knjigu bez predgovora». Crteži su od S. Vorosa. Knjiga ima 130 stranica.

To su šale.

Općenito se je kritika izrazila nepovoljno.

I po mom sudu su to više šale, koje nemaju velike duhovitosti, niti prave umjetnosti, te bi neke jedva prošle kao prilog u dnevnim novinama.

Slabe su šale Semen Aleksandrović, Njezinu veličanstvu kraljici moga srca, Djevice Madagaskara, Romantični dvoboj u XX. vijeku. Ladanjska simfonija. Neloše su: Ofelija sa svjetiljkom, Bunda i kabanica.

Ima tu i loših ispada protiv *kršćanskog čudoređa.*

N. pr. «Onda te opet spopane glupa ona filozofija, kojoj si se za života rugao: čemu život» (str. 66); ono o navijanju ure (str. 69), pripovijedanje o ljubavnim zgodama na str. 119-121, ili na str. 127, te passim amo i tamo nekoje prikazbe i riječi.

Religiozni i kulturni konzervativizam.

Piše: **Dr. Andrija Živković - Đakovo.**

Naši su ljudi kroz ovo vrijeme, otkako se hrvatski katolici u javnosti neustrašivo i otvoreno takovima priznaju, naučili, da mnogu liberalnu frazu, koja kod malodušnih znači argumenat, — jednostavno odbace i prezru, držeći je i shvaćajući je za ono, što uistinu i jest — frazom. Baš u doba đačkog razvoja i izgradnje svoga individualiteta — može takovo porugljivo frazersko nadmitanje, da bude gdjekojemu — kamenom smutnje. Jakom pak i dosljednom karakteru, koji znade da taktiku svojih načelnih protivnika dovodi u savez s njihovim težnjama — ne smije to biti nikada povodom kolebanja ili ustezanja u javnosti.

I gornju riječ, što je stavih kao naslov ovog članka, smatram takovom frazom, koja ima da kod manje upućenih bude argumenat. Svakako valja priznati da je mudro izabrana. Ali danas u naše vrijeme — govoriti o konzervativizmu i smatrati riječ «*religiozni i kulturni konzervativizam*» — frazom — nije li više, po sudu naprednog ili naprednjačkog čovjeka nego konzervativizam? To je već natražnjaštvo...

Ne smeta, što će nam tako reći. Kad potanje promotrimo, kako treba da je shvatimo znat ćemo joj i pravu udariti cijenu.

* * *

Karakteristična oznaka našeg doba — jest općeniti napredak. Nije pak taj napredak od juče — nego već lijepi broj — kažimo barem decenija — za nama. *Znanost* je neprispodobivo porasla — u nekim svojim granama. U većini dakako. Ono, što

držimo da nije napredovalo, ne valja krivo shvatiti. N. pr. filozofija. Ili zar znače napredak moderni idealistički sistemi naprama Heraklitu, Protagori i Zenonu? Sasvijem tim — relativno smo i tu napredovali. *Tehnika* slavi slavlje u naše dane. Kraj ovomu svjetskom ratu — ima da donesu — podmornice... stvari nemogućnosti kroz vijekove. Prosječni porast *pučkog obrazovanja* — velik je i nemamo prispodobe s historijskom nijednom periodom. Naše nastojanje oko pučke knjige (društvo sv. Jeronima) — suzbijanja analfabeta, pučkog novinstva i periodičnih časopisa — nije bez pozitivnog uspjeha.

Ali kraj ove općenite crte ne valja pregledati jedne, koja se jako ističe i u oči upada. To je *površnost naobrazbe* u inače važnim pitanjima nazora o svijetu i životu.

Disputira se o važnim i zamašnim pitanjima u novinama, brošurama, po skupštinama i kavanama, a ne *studira* se nigdje. A solidno znanje se iz tih spomenutih izvora ne crpe. Uz to: ako se štogod temeljito radi — to se isključivo radi *u jednoj struci*. A veza s ostalim disciplinama? S onima baš, koje najviše utječu na određenje i izgradnju našeg svjetovnog naziranja? Tu vezu si zamišlja onda svatko kako sam hoće. Dakako, da je nastranost — posljedica, a tvrdoglavost ne manje značajka čovjeka, koji svoje znanje i svoj duševni horizonat *općim* zasadama, *univerzalnijim* nije proširio od vremena svojih srednjoškolskih dana. A onda ne zaboravimo na još jednu crtu vrlo značajnu, možda najznačajniju u modernog našeg naraštaja. To je *individualistični* karakter shvaćanja i poimanja uopće. Individualizam ili *subjektivizam* — označuje modernu filozofiju onamo od Kanta. I štogod se sistema mijenjalo, bilo samo po imenu, bilo pak i sadržajem — sve je kô ukleto odisalo *Kantovim* duhom. Tolike su i tako silne verige, što su ih Kant i svi nastavljači idealističkog sistema modernom čovjeku nabacili, da im silu osjećamo i dan danas. Iz filozofije se ta znajačka u shvaćanju raširila i kod ostalih disciplina — kako nas svakidanje gotovo iskustvo uči.

I Crkva je osjetila otrovni taj dah i morala se protiv njega ograđivati u interesu svojih vjernika. Sjećam vas na *amerikanizam*, na *reformni katolicizam*, na *modernizam* i na *interkonfesionalizam*. Sve je to stara pjesma idealizma, onog sistema filosofskog, inauguriranog po Kantu, a nastavljenog sad u ovoj, sad u onoj formi sve do dana današnjega.

Sve zablude na crkveno-bogoslovnom i socijalno-kulturnom polju u novije vrijeme imadu svoje dublje osnovke u krivoj modernoj filozofiji. Njezinoj zamamnoj snagi valja se oteti. Mnogi katolici već rad nje stradaše, a mnogi stradavaju. Nijesu uvijek dakako te niti jasno, nego uvijeno isprepletene. Danas nema gotovo jedne grane znanosti, a pogotovo onih, što nam kao katolicima imadu u mnogočem da daju direktivu — gdje nije to sjeme otrova, o kojem govorim, posijano. Najsjajnije i najtemeljitije je to obrađeno u klasičnoj enciklici velikog pape Pija X. «*Pascendi Dominici gregis*» — zvanoj enciklika o modernizmu.

* * *

Od toga i takovog modernog duha nijesu se znali gdjekoji naši ljudi očuvati. Jaki onaj val, kojemu se suprotstavljaju i hrv. katolici već lijepi broj godina i od kojeg čuvaju najviše onu hrvatsku omladinu, koja stupa u katoličke đačke organizacije — *ne smije da prelije nas, ne smije da zahvati naše organizacije, makar po gdjekoji pojedinac radi vlastite neopreznosti i nastradao.*

Ne smije da naše redove zahvati slijepa želja za nasljedovanjem svega onoga što izvana — najviše iz Njemačke — k nama dolazi! Ne smije da se kod nas razvije nagla i nestrpljiva čeznja za uspjehom — brzim i vidivim u kratko vrijeme. Da nas zahvati smalaksalost i obuzme rezignacija, ako sve ne teče onako, kako si mi zamišljamo. Ne odaje to onog pravog duha katoličkog... nego je duh vremena pomiješan s katolicizmom pod formom gorljivosti.

Protiv toga i takovog modernog duha na mjestu je i religiozni i kulturni konzervativizam.

* * *

Religiozni konzervativizam. U najstrožijem onom smislu, onom smislu razumije se, da smo, što se vjere tiče — *svi* konzervativni. Što se pak napretka na tom polju tiče — to je stvar Crkve. Dogmatska i doktrinalna strana njoj je povjerena na čuvanje. A mi znamo, da se u to — po osobitoj pomoći Duha Svetoga — imadu pačati samo biskupi sa Sv. Ocem na čelu. Ta se strana u njoj — Crkvi — ne mijenja *u biti*. *U formi?* Može se promijeniti, ali je i opet Crkva *jedina* vlasna, da i tu formu određuje ili pojedinosti novom kojem načinu prilagoduje.

Ima u novije doba, kao što gore spomenuh raznovrsnih

težnja, koje nijesu u skladu sa shvaćanjem crkvenih predstavnika, što je najžalosnije, bilo ih je medu samim katoličkim profesorima bogoslovije, osobito u Francuskoj i Italiji, ne izuzevši ni Njemačke. Crkva je ostala i prama njima istom onakovom, kao i prama hereticima za prvih stoljeća oslobodenog kršćanstva: *konzervativna*. Nije li taj konzervativizam na mjestu?

Ali i tamo gdje se ne radi o čistoj vjerskoj istini, nego gdje je riječ o nečemu, što je s vjerom usko u savezu — valja nam *bez restrikcije* slušati Crkvu. Dajmo njoj riječ! jer papa nije figura bez značenja, niti sama institucija karikatura, nego realnost — živa zamjena samoga Isusa Krista, utemeljitelja naše vjere.

Nemojmo, da *knjige katoličkog života,* što ih izdajemo, drugc naučavaju, nego što se u našem životu zbija i što si gdjekoja *mlada glava* smišlja, pod dojmom kakovog zavodljivog dobrog govornika. Ostanimo potpuno konzervativni u tim stvarima! Tako su nas učili naši stariji i iskusniji, i od Boga za naučavanje postavljeni! Takva mora da bude i naša misao i odanost ne samo prama vjeri, kao sistemu istina za vjerovanje nam predloženom, nego i prama onomu, kojemu je lada Petrova na upravu povjerena i onima, kojima je Bog, govoreći na usta Sv. Pavla apostola Titu preporučio skrb za sveti poklad riječima: Depositum custodi! — Ostanimo takovima u ovim granicama koje *nama* Crkva označuje i propisuje, a ne *mi* njoj. Nije s takovim našim mišljenjem skopčana nužna *pasivnost* u javnoj akciji! Ni najmanje! Niti će nam sav posao biti samo *kritika,* a niti ćemo napustiti ozbiljnog kulturnog i političkog *studija*. Nema kraj onakovog našeg mišljenja nikakovog razloga misliti, da ćemo biti površni u prosuđivanju naših prilika, uopće da ćemo biti manje sposobni, da u javnom djelovanju učinimo za vjeru i dom, kolikogod nam sile i prilike budu dopuštale. Naprotiv! *Neograničena odanost i javno pouzdanje u riječi i odredbe Isusove u Njegovoj Crkvi — tumačene po zakonitim i jedinim tumačiteljima, Sv. Ocu papi i biskupima, bit će samo izvor snage naše i jakosti, bit će čvrsti oslon i siguran kažiput u vrtlogu nesređenih i opriječnih mnijenja modernog našeg doba.*

Takova mora biti karakteristika svakog hrvatskog katolika, koji hoće da k izgradnji velikog djela: *Instaurare omnia in Christo — i sa svoje strane pridonese kamečak!*

* * *

Kulturni konzervativizam. Pravi kulturni konzervativizam danas zapravo nije ni moguć. Mi moramo naprijed i mi uistinu napredujemo — jer nas vrijeme nosi. A protiv struje ne plivamo — osim ako nas očevidno zavodi u propast.

Ta kako smo kulturno konzervativni? *Mi hoćemo da našoj modernoj kulturi očuvamo kršćanski karakter,* kako ga je nekad imala. A i tu nam je Crkva mjerilom! Ta zar nije Crkva majka evropske kulture? I zar da u pitanjima naše moderne kulture ona nema nikakove riječi? Zar možemo mi biti djeca Njezina i u *ovom* svijetu svojim životom sebi zasluživati rajsku nagradu, a da ne zahtijevamo, da se ta kultura oko nas prilagodi i razvija onako, kako ćemo mi svoju svrhu postići moći? Zar nema u našem životu izim vjere i vjerskih drugih pitanja, koja valja u suglasju s vjerom promatrati i na njih odgovarati? Zar naše svjetovno naziranje nije rezultanta našeg poimanja svijeta i svemira pa života u svijetu? Ta naše svjetovno naziranje nije samo religiozno — nego je i filozofsko-znanstveno, što više u prvom redu takovo.

A kad znademo kakav je moderni duh našeg vremena, kakovo je stanovište moderne filozofije i moderne znanosti uopće u pitanju naziranja o svijetu i životu — ne ćemo li se trgnuti pred tim duhom i osloniti na nešto trajno i sigurno, mjesto da se povjerimo nesigurnim mnijenjima, modi, vremenu, promjeni i nestalnosti modernog subjektivističkog mišljenja? Nije li na mjestu i tu kulturni konzervativizam u izloženom smislu? ... Pa i u pitanjima socijalnim ... ne dajmo se zavesti. Svaka novotarija još nije vrijedna, da je uzgojimo zato, jer je novost. Budimo i tu racionalno konzervativni!

A ako na specijalno naše prilike pogled svrnemo — koliko li imamo razloga, da se u sudu, u radu, u odluci ne prenaglimo ... Držimo se i opet čvrsto puta, što nam ga naši učitelji propovijedaše i na tom *sigurnom* putu *gradimo mi dalje, napredujući* do pobjede. Izrično spominjem, da ovdje na politiku ne mislim — njoj i onako nije mjesta u dosadanjim našim organizacijama. Ali jer smo demokratični, kakogod se ona složnim istupom naših seniora izvila, ona će biti odraz težnja hrvatskog naroda za onim ciljevima, za kojima čitava naša javnost teži: slobodom narodnom i ujedinjenjem sviju hrvatskih zemalja pod jednom vladom unutar habsburške monarhije.

Mi odbijamo, baš zato jer smo nacionalni težnje onih ele-

menata a hrvatskom narodu kojima nije do čistog hrvatstva, nego davno već propalih smicalica: slavjanstva i jugoslavenstva...

Mi nesmijemo biti za ono *narodno jedinstvo* (naglasujem: narodno!) sa Srbima, koje uništuje hrvatstvo i potkapa temelje kat. crkve. Nedavne, još svježe uspomene, ako ništa drugo — jasno govore.

Mi ne možemo da vjerujemo u *narodnu slogu* s liberalcima, jer imamo više iskustva od mladih nekih ljudi, koji hoće da prožive ponovno naše nedaće, a ne će, da se na prošastima pameti uče.

Mi ne treba da izbjegavamo sukoba s liberalcima, jer njima popuštajući i čekajući «dok ne bude za to pripravljen terrain» — samo mi gubimo, kako nam, ako ne dalje, a ono naša desetgodišnja historija kazuje.

Mi ne mislimo, da će se pomirljivom taktikom «izbrisati razlike između katolika i liberalaca», jer mi znamo, da su razlike između katolika i liberalaca takove i tolike da se tako *lako*, jer su načelne naravi — izbrisati ne dadu.

Mi moramo biti odbojni u dobrom smislu, jer čuvamo integritet svojih načela i ne damo, da nam svaka efemerna, reklamska moderna pojava zavrti mozgom, jer smo u stanju, da joj snagu i cijenu procijenimo.

Mi moramo ostati nepopustljivi prama *protivnicima*, ali i prama t. zv. *našim ljudima* koji zastranjuju u načelima što ih je «Hrvatska Straža» kroz godine branila i danas još brani, a oni ih još ne mogoše ili ne htjedoše razumjeti.

Mi možemo biti i nasrtljivi, tamo gdje treba, jer znamo, da nam ne valja pustiti, da korov raste i *odraste*, pa da ga čupamo onda, «kad bude za to pripravljen terrain» — jer ga ne ćemo tada više iščupati.

Mi ne ćemo tražiti rastavu Crkve od države — i ako to, po sudu nekih ljudi, ne bi bilo zlo — nego ćemo tu prepustiti zakonitim zastupnicima crkvene oblasti.

Mi ćemo u prosvjetnim pitanjima svagdje tražiti, da se poštuje katolicizam i da se, prema prilikama i mjesta i vremena, dostojno uvažava.

Mi moramo u ekonomskim pitanjima prihvatiti sistem «Berlina» —jer je to nedvoumna i jasna želja i odluka Sv. Stolice. Mi to moramo tim više, jer kod nas nema dostatnog razloga za interkonfesionalnost takovih organizacija. Pravoslavni se isključivo separatistički organiziraju, a s muslimanima nemamo konfesionalne baze, pa ni razloga, da njihovom vjerskom značaju za volju u javnom životu, zatomimo svoj.

Mi po onom, što već unaprijed rekosmo, odbijamo od sebe insinuaciju, kao da smo skutonoše svake vlasti i sistema.

Mi usvajamo posve skladno s općim narodnim mišljenjem ono o iredentizmu kao što i u svim pitanjima narodnosnog napretka ni za vlas ne popuštamo tuđinskoj invaziji u naše zemlje, s kojegod strane ona dolazila.

Eto kakav je naš kulturni konzervativizam.

* * *

Pred modernim zabludama i na religioznom i kulturnom polju — mi želimo da svoje redove očuvamo! Za to su biskupi uz nas — i oni kojima je zadaća u životu, da se s tim pitanjima zvanično bave. *Njima ćemo dati riječ i njihov znati uvažiti sud.* Oholost i naduta samosvijest, nepriznavanje autoriteta i tuđeg obrazloženog mnijenja — neka bude daleko od nas! Jedinstvo u načelima i ljubav k tima načelima, znati će među nama uvijek naći puta, kojim ćemo zajedno stupati. Ali znajmo i ovo: tamo, gdje se počne napadno i konstantno izvikivati, da nas samo *način, metoda, nastup* i sl. dijeli — budite uvjereni, *da je u načelnom shvaćanju već nekakova* razlika nastupila. Onda se ne će ili ne smije jasno da prizna, da je metoda i način samo nužna posljedica neslaganja, koje je dublje, nego što se izvikuje.

Obnovimo se zato u duhu, češće na izvoru onih misli i ideja, koje nam ovako uzvišenu zadaću i poziv u srcu nalažu. A ne zaboravimo, da je shvaćanje čin našeg uma, koji katkada može zastraniti.

Od Duha Svjetlosti i istine molimo, da svagdje i uvijek ostanemo *iskreno* i bez *restrikcije* odani Sv. Crkvi rimokatoličkoj!

Opaska: Gornji članak namijenjen je bio katoličkom daštvu — kao orijentacija u isticanju i izbijanju nekih ideja, s kojima se naša katolička javnost ne slaže.

Poslan je zato uredništvu «Luči» za g. 1917. — *koje ga je odbilo* — ne usvajajući izloženih principa, a motivirajući svoje stanovište tim, da je članak «*političan*» i «*osoban*». P. Rogulja je mogao po volji pisati u «Luči» 1916. To konstatiram. Čitatelji «Hrv. Str.» neka ovo razumijevanja radi uzmu do znanja i — sude.

Dr. A. Ž.

Fiat lux!

Izvraćanje i zloća dr. Tućana.

U zadnjoj se svesci «Savremenika» obara na naš časopis neki «*ć*».

Tko je taj «*ć*»?

Iz «Narodnih Novina», 16. IV. t. g., doznajemo, da je to glavom dr. Fran Tućan, inače urednik «Prirode».

Na što se obara?

1. Lajčka «Hrvatska Straža» hoće da kritizira «strukovan rad jednog Fabrea», te izvrće ruglu rad Thompsona;

2. Alfirević krivo izvodi, da se je po «Prirodi» čovjek razvio iz majmuna, jer je čovjek po njoj bio razumam «već u diluvijalnoj» dobi.

Jedva izvukosmo ove dvije tačke iz šume riječi i fraza dra. Tućana. On piše tako, da je teško izvući iz te šume pravi cilj i tačke dokazivanja. Stoga nije čudo, što se je ovaj junak «džilitnuo i ne pogodio cilja». Evo tome dokaza. Naš časopis nije nigdje kritizirao «strukovan rad» ni Thompsona, ni Fabrea, ako pod imenom «strukovan» znači opažanje, a ne filosofsko umovanje Fabreovo i Thompsonovo. Ako se osvrnemo kadkada i na «opažanje» gospode prirodoslovaca, navodimo redovito zato veće prirodoslovne auktoritete ili barem jednake i protivne; tiče li se pak stvar filosofskog umovanja, navodimo druge filosofe. Nu *razloge* vazda navodimo. To je naša metoda; to je metoda ne maštanja, nego zdravog razuma; metoda ne presuda, nego

hladnog razlaganja. Istina, priroda se ne da studirati iz knjiga, t. j. iz filosofije, ali za filosofa kupe gradnju i kemičar i fiziolog i biolog. Filosofija stvara *nazor o svijetu* (Weltanschauung), prirodoslovac samo *sliku o svijetu* (Weltbild).

Dr. Tućan ovo zadnje poistovjetuje, kao toliki njegovi drugovi. Tu on ne poznaje, da svaki prirodoslovac prestaje to biti, netom počme stvarati svoje nazore o svijetu. Tu ga žalimo, ako ne će da se uvjeri o toj bitnoj i jednostavnoj razlici prirodoslovlja i filosofije.

Ako nas je htio dr. Tućan pobijati, neka dokaže da su dr. Thompson i Fabre ispravno sudili i pravom došli u sukob sa kršćanskom naukom ili da naš časopis ne zastupa prava kršćanska načela. Ali tu je vruća kaša i dr. Tućan oblijeće oko nje kao gladan i srdit mačak. On piše: «Priroda se ne da studirati iz knjiga; nužno je, da čovjek prouči i rudu i biljku i životinju ne samo u laboratoriju, nego i u samoj prirodi, a za to treba da je kemičar, i fiziolog i biolog. Ne pomaže tu filozofija Tome Akvinskoga, ne pomažu teološke doskočice, tu se hoće realnoga znanja, promatranja, studija, studija i opet studija. (*Op.* Ovo i mi preporučamo Tućanu). Zato je ne malena odvažnost, kada vidimo prirodoslovce oko «Hrv. Straže», gdje se oni dižu da progovore budi štogod o prirodoslovnim pitanjima. Gdje će laik da podvrgne kritici strukovan rad jednoga Fabrea, koji je čitav svoj dugotrajni život posvetio izučavanju života kukaca. Jednoga Fabrea!» Daleko bismo zašli, kada bi sve daljne peroracije naveli. I ne treba. Sve su iste kao kranjske kobasice. Važno je, da tu zabilježimo, kako se zlobno ruga jedan dr. Tućan sv. Tomi Akvinskom, te kat. teologiji.

Od ruganja je do *izvrćanja* malen korak. I do toga dolazi Tućan.

On bo piše: «Posve je ispravna tvrdnja Alfirevićeva: Važno je pak i ovo, što piše dr. Heinz, da čudesa nemaju za misaona čovjeka realne eksistencije», te odmah kliče dr. Tućan: «Naravski da nemaju, pa nam je milo, da se i «Hrvatska Straža» s tim slaže» (str. 48). Tu je «Hrvat. Straža» upozorila katolike, neka upišu, na svoj raboš tvrdnju, kojom Heinz niječe čudesa uopće, dosljedno kršćansku nauku o čudesima. Zlobni Tućan u svojoj zloći *izvrće*, da i dr. Alfirević ne vjeruje u čudesa. Ali je nesretna ta Tućanova zloća. U njoj nam evo bistro razotkriva svoje srce i mišljenje, jer tvrdi, da čudesa nema. Dakle iz ovog oprav-

dano moramo zaključiti — *dr. Tućan*, urednik «Prirode» *nije kršćanin*. I to mu nije dosta; on hoće da to protukršćanstvo tura u svijet kao tobože «misaoni čovjek». — Isto tako izvrće i *podmeće* dr. Tućan našem uredniku, da smatra Thompsona Zagrepčaninom. Naš je časopis naime iz «Prirode» (br. 3, 1916., str. 51) citirao riječi Thompsonove o inteligenciji vrane: «Došao sam do uvjerenja, da vrane imaju veliku inteligenciju, prem su malen i prezren narod, i da sačinjavaju pleme, koje imade svoj jezik i svoje socijalne uredbe, a te su čovječjima u glavnim točkama nalik, a u mnogim pojedinostima upotrebljavaju se savjesnije nego u ljudi». Iza tih je riječi nadodala «H. Straža»: «Tu gg. kod «Prirode» zaboravljaju, da ljudi odstupaju od socijalnih uredbi, jer imadu slobodnu volju, dočim...» Što uradi Tućan iz ovog konteksta? Piše, da Alfirević smatra Thompsona Zagrepčaninom. To je izvrćanje, zlobno mešetarenje. Svak razuman shvaća, da se poistovjetuju gg. oko «Prirode» s Thompsonovom tvrdnjom, kada je u svom časopisu donose kao suho zlato bez opaske ili kritike! Zloćo, zlobo, nigdje te ne bilo!

Još jedan primjer finijeg izvrćanja.

«Hrv. Straža» je citirala iz br. 1. «Prirode» g. 1916.: «Nadošlo je iza terciarnoga tako zvano diluvijalno doba, doba, u koje su se dogodile prevažne promjene na sjevernoj poli naše zemlje, doba posljednih oledivanja i odmrzivanja sjeverne polutke — a konačno, što je za nas najvažnije — u to doba živio je već čovjek, *živio kao već razumno* biće i u našoj domovini». Logično odatle slijedi, da gg. oko «Prirode» sa svojim Kockom tvrde, e se je čovjek evolvirao od majmuna. Što uradi g. Tućan? On piše: «Nikako nam nije jasno, zašto bi čovjek morao postati baš od majmuna, kako to hoće g. Alfirević i to *samo zato*, jer je čovjek u diluviju bio već razumno biće.» Ovdje je g. Tućan sam podbrisao riječi «samo zato». Tu je zloba. «Hrv. Straža» nije nigdje ustvrdila, da se je čovjek evolvirao u razumno biće i to «samo zato», jer je u diluvijalno doba bio već razumno biće. — S druge je strane karakteristično (a to treba da dobro zabilježe katolici!), da g. Tućan ovdje u svojem pisanju ne samo ne niječe evoluciju čovjeka iz majmuna nego dapače veli, da se to ne može dokazati pomoću toga, jer je čovjek već u diluvijalno doba, bio razumno biće.

Nadalje izvraća dr. Tućan ono o vučjoj i pasjoj duši, kako se iz konteksta lako razabire.

Iz svega se vidi, da g. Tućan znade u sasma drugom smislu prikazivati riječi i pisanje živućih ljudi. Ako tako postupa s ljudima, koji su kadri da ga ipak udare po prstima, što ne će uraditi s činjenicama i pojavama mrtve prirode, koja nema usta?

Objektivnost, ljubav prema istini treba da pokažete u širenju svog poduzeća, g. Tućanu, a ne izvraćanje i protukršćanske presude. Jedino Vas tada ne će niko pograbiti i udariti po prstima. Nas ne žalosti napredak i širenje objektivne, prave znanosti, nego nas ljuti, ako se tu znanost hoće da iskrivi i to baš protiv kršćanstva. Vi ste oko «Prirode» valjda takovi, da ne poznate druge znanosti do svojih obljubljenih, i to krivih, načela, pak zato nama neplemenito, zlobno podmećete, da pišemo protiv «Prirode» iz kakova jala ili zavisti. Držite i čuvajte svoja «neznanstvena» svojstva za se i ne prišivajte drugome.

Nikolaj Notović ili Gdje je bio Isus od svoje 13. do 30. godine života.

Nedavno je komisionalna knjižara J. Merhaut u Zagrebu izdala ovu brošuru: «Nikolaj Notović, Praznina u životu Isusovu ili gdje je bio Isus od svoje 13. do 30. godine života. Zapisci sastavljeni prema budhističkom rukopisu. Prema izvorniku priredio Dr. A. J.»

Glede ove brošure izvješćuju mudre «Narodne Novine» u br. 61 ovako: «Ne može se poreći zanimljivost ovoj knjizi, a kako ju je po svoj prilici preveo na hrvatski neki svećenik, bit će da proti djelu nema ništa naša crkvena oblast. (Imprimatur?) U djelu udara u oči sličnost nekih mjesta s biblijskim i evandeoskim izvještajima, a s druge strane opet protuslovlje između ovog budhističkog prikaza i starog i novog zavjeta. U Pripomeni na koncu djela *sve* je svedeno na *pravu mjeru*».

Koja je to «prava» mjera?

Rus Notović piše u Pripomeni: «Čitajući priču o životu Isinom (Isusa Krista), začuduje nas ponajprije u jednu ruku sličnost glavnih mjesta sa biblijskim i evandeoskim izvještajima, a u drugu ruku u jednakoj mjeri vrlo napadno protuslovlje između budhističkog prikaza i onoga staroga i novoga zavjeta» (str. 34). Tu veli, da se u doba Mojsijevo nije ni poznavalo židovsko pismo; da je Isus bio u Indiji i ondje proučavao brahmanske i

budhističke zakone (str. 35); da Isus nije uskrsnuo, nego ga je Pilat dao iskopati i pokopati u drugi grob, a «vjeri u čudesa odani Hebrejci, kad ne nadoše tijela učitelja svoga u grobu, razglasiše, da je uskrsnuo od mrtvih (str. 51). Uopće Notović nam prikazuje, da Isus nema na sebi ništa božanskog, te da je svoju nauku crpio s istoka.

Kako se vidi, stara je to rabota racionalista, pak ne zaslužuje, da pokažemo u brošuri Notovićevoj razne kontradikcije ili da ovdje dokažemo pravost, vjerodostojnost i cjelovitost Mojsijevih knjiga, kao i onih Novog zavjeta. To bi predugo bilo. Nu to ni ne zaslužuje, pak ćemo biti kraći.

Notović pripovijeda, da je putovao u Indiju i tu da je stvari za svoju brošuru izvadio iz jednog samostana, dakako iz starinske kronike u tibetanskom jeziku. On je dao, da mu to prevedu. Tvrdi, da su te priče dakle prevedene iz indijskog u tibetanski jezik. Sadržaj su tobože pripovijedali indijski trgovci, koji se povratiše iz Palestine 3-4 g. iza smrti Isusove. Dokaz? Nema ga. Notović dakle lako vjeruje i lako tvrdi nešto nevjerojatna.

Glasoviti indiolog Dahlmann, S. I., piše o Notovićevoj brošuri u «Stimmen aus Maria Laach», svez. 53, da su neki racionaliste i prije Notovića prenašali (bez dokaza dakako) Isusa od 13. do 30. godine u Indiju. Čujmo Dahlmannov sud. Na str. 134 čitamo: «Javnost je presenetio ruski putnik Notović viješću, da je otkrio u jednom samostanu u Nepalu Život Isusov, sastavljen u sanskritu. Iz tog života sigurnošću doznajemo, da je Isus u Indiji proživio godine skrovitosti, o kojima evandeliste diplomatski napominju posluh i rastenje u milosti i mudrosti. Prva vijest izazva iznenađenje, nu začudenje poraste, netom je «Život Isusov» izišao u francuskom i doskora u njemačkom jeziku. Tu stajaše Nazarenac kao sljedbenik Budhe pred učenim svijetom, u svijetlu središnjeg sunca moderne kulture. Ko bi mogao sumnjati o vjerodostojnosti osobitog spomenika? I ipak, to učiniše svijesni istraživači. Ali su moderni budiste bili ponosni s povjesnim izvornikom, koji je tako uvjerljivo budistički začetak kršćanstva iz slutnje podigao u sferu važne istinitosti. Naravno je iza nenaslućenog triumfa slijedilo doskora razočaranje. Engleski se putnici dadoše u potjeru za tragom ruskog «medvjeda», te je ustanovljeno, da takova «Života» nema; da neki gospodin Notović nikada nije bio u samostanu, gdje bi htio da je izveo otkriće; da je uopće takav istraživalac u okolici nepoznat. Mnogo

spominjani «Život Isusov» ispostavio se je kao prevara najgore vrsti». — Dahlmann u opasci navada dokumente.

Notović je dakle *varalica.*

I prevadač zar to nije znao? Ako je znao, gori je od Notovića; ako nije znao, žalimo njegovu naivnost, kojom vjeruje svemu i bez dokaza.

Heinz o. Harapinu.

Vlč. o. Harapin osvrnuo se je u «Kat. listu» (br. 4., 25. 1. 1917.) na pisanje Dr. Antuna Heinza, u «Prirodi». Bivši sveučilišni profesor dr. Heinz je u «Prirodi» (1916., str. 173) nijekao čudesa: «.... jer čudesa uopće nemaju realne egzistencije, barem ne za misaona čovjeka, koji je barem toliko napredan, da znade stresti sa sebe verige bilo kakvog mu drago dogmatizma». Opravdano je na to ustao o. Harapin. I mi smo na to ustali. Nu u lipnju se trgnu dr. Heinz iz svoga mira i zagrmi u otvorenom pismu o. Harapinu: «Vi me proglašujete luđakom i tražite, da me zatvore u stenjevačkoj bolnici. Tek ste onako zaplotnjački mudro prešutjeli, koga li pod suncem posmatrate onoliko snažnim, te bi mogao udovoljiti Vašoj paklenoj želji i strpat me u luđačku bolnicu, dok je «akropola» moje duše i ova sama u njoj u redu, t. j. dok su u redu i normalno funkcioniraju moji moždani i sve njihove materijalne čestice, koje sastavljaju moju psihu. Bilo joj na čast, ako je Vaša drukčije građena.

Izgleda mi, kao da bi bolje odgovaralo požudama te Vaše pobožne duše, da ste me predložili bilo za lemaču, bilo za kolac ili za konopac. Dakako, jedan bi me od tih udesa uistinu mogao stići, kad bi i naš XX. vijek još bio vijek inkvizicije i njezinih svakome gimnazijalčiću poznatih zuluma, i kad biste mi Vi kao generalni inkvizitor bili sudijom.

Tješite se međutim. Moji su moždanski kotači, kako rekoh, još u redu, a Vi radije pripazite na svoje, da Vam se ne poremete od prostačkog gnjeva, kojim ih mažete, kad čitate koju slobodnu misao slobodnog čovjeka, nesputanog u verigana bilo kakog mu drago dogmatizma».

Dr. Heinz dakle ne samo da ostaje pri svojoj tvrdnji, nego i izričito u otvorenom pismu zastupa materijalistički nazor. Njegovu psihu, dušu, sastavljaju materijalne moždanske čestice.

Time on misli, da je «nesputan u verige ma kakvog mu drago dogmatizma»! Jadan, ne vidi, da je upravo materijalizam i ter kakav dogmatizam, koji nema nikakvog razloga i dokaza sebi u prilog.

Dr. Heinz napada o. Harapina, da bi ga htio osuditi na kolac ili konopac, kada ne bismo živjeli u XX. vijeku. A što bi učinio dr. Heinz s o. Harapinom, da vlada u Hrvatskoj Fererova era ili doba francuskog prevrata?

Slobodni su mislioci zaista ruglo svake slobode. Oni ne poznaju slobode do li svoje; drugome je niječu osim u slučaju, kada je to u prilog slobodnih mislilaca. Katoličke dogme hoće da ubiju svojim dogmama, svojim tamnicama i puškama.

Na otvoreno je pismo Heinza upravio o. Harapin Otvoren odgovor. U javnosti je poznat, te radi tjesnoće prostora ne možemo ga žalibože da donesemo u cijelosti. Ipak vadimo iz njega ovaj za apologetiku važan stavak: «Da ste o inkviziciji šutjeli, bili bi bolje uradili. Jest, svakome, dakako marljivom gimnazijalčiću,poznati su zulumi inkvizicije, ali mu je ujedno poznato i to, samo ako je imao nepristranog profesora, da je te zulume počinjala država, a ne Crkva, i da je Crkva prva ustala protiv takvih zuluma. Meni se čini, da Vi ne znate, da je papa Sixto IV. prekinuo diplomatske odnošaje s tadanjim kraljem španjolskim Ferdinandom lih poradi tih zuluma, a i s Karlom V. imala je sv. Stolica radi toga dosta neprilika. Čini mi se, da ne znate ništa o djelima Leona X., Pavla III., Pija IV. kojima su nastojali ublažiti državnu proceduru kod inkvizicije. U Crkvi katol. nema već stoljeća inkvizicije. Ali je zato ima negdje drugdje u XX. stoljeću, na koje se pozivate. Biste li mi znali reći, koji su to bili inkvizitori u Francuskoj, koji su u XX. vijeku protjerali preko 20 tisuća mirnih gradana iz vlastitog doma i domovine, oteli im imovinu, pozatvarali im hramove i stotine drugih zuluma počinili? Koji su to inkvizitori, koji roditeljima oduzimlju pravo u Italiji, da svoju djecu poučavaju u vjeri svojih otaca; koji u Meksiku gaze sva ljudska prava katolika; koji i u drugim državama nastoje skučiti vjersku slobodu? Meni se čini da bi odgovor glasio: Oni, koji su toliko napredni, da znadu stresti sa sebe verige bilo kakvog dogmatizma!

„Hrv. Njiva“ se ispupoljava...

Lunaček je otkrio u «Obzoru», prije nego li i izišao prvi broj «Njive», da će ona uvesti u hrvatsku našu domovinu kulturkampf. I već je osam brojeva izišlo (kada ovo pišem) ovog novog časopisa. Po najavi se Lunačekovoj moralo očekivati, da će taj časopis odmah pograbiti topuzinu Kraljevića Marka i navaliti na te blažene klerikalce i kat. crkvu. Nu gospoda oko «Njive» nijesu tako neotesana i nelukava, da bi se odmah dali na tu neugodnu rabotu. Chi va piano, va sano; laganim se korakom dalje dođe. Ne ubije zeca, ko mu se oprezno i tiho ne približi na puškomet. Zato je i «Njiva» tiha u prvim brojevima kao mlada nevjestica u tuđoj kući.

Ali... ali... naturam expellas furca iterum redibit; što se pri kome rodi, to mu niko ne odnese. Liberalna je glava u Hrvatskoj nepopravljiva. Zato i «Hrvatska Njiva» poče već u 6. br., da se ispupoljava.

Iz br. 6. vadimo slijedeće stavke:

«Zabavna je biblioteka katolička, a moderna protestanska. Time nijesmo rekli, da je jedna jezuitska, druga pastorska, već je Zabavna zato katolička, što ne protestira, a moderna je protestanska, jer protestira. Protestira protiv papinstva, ne onoga u Rimu, nego i onoga u Lurdu (Zola), u Kristianiji (Hamsun), u Parizu (Anatole France). Te su zato knjige često na rovašu katolikâ, na indeksu, u popisu katolicima zabranjenih knjiga... Shvaćanje svijeta, to je filozofija, a filozof mora biti junak... Od klime valjda i dolazi što u našoj povijesti ima više junaštva krvavim nožem, nego li *novim oružjem*, što ima manje protestantizma, prosvjeda mnogo manje nego u sjevernih naroda, gotovo isto toliko kao u Španiji, Italiji» (str. 95). Moderna biblioteka bi morala ići protiv «rentabilnosti. Jer se naplaćuje u moralnom smislu bolje nego li svaka zabavna literatura» (str. 95). Dr. D. Prohaska stavlja tu u usta fiktivnog svog znanca: «Meni je svagda žao, što nijesam ruski pisac» (str. 96). Zašto? Evo odgovora: «Moderna knjižnica ima velik zadatak i kao regulativ u našem književnom životu. Ono što su naši pisci davali udrobljeno, kompromisno, bojažljivo, na pola, to će Moderna knjižnica dati nepatvoreno, bezobzirno i smjelo. Jedan od naših prvaka pripovjedača 80-tih godina rekao je u razgovoru: Ne

smiješ da pišeš kako hoćeš, u nas vlada toliko obzira kao nigdje na svijetu. Protiv crkve ne smijem, to Vam ne moram ni motivirati» (str. 95).

«No da vidimo najprije zapadnu grupu socijalnih romana u Modernoj. Tu je najkrupnija pojava: Zolin *Lurd*. Roman, koji se nas u velike tiče. Jedan od onih sujeta, o kojima naš pisac 80-tih godina nije mogao u Hrvatskoj da kaže što je vidio par exemple u Mariji bistričkoj. Ne samo hrvatska tema, nego i poljačka, ne samo i katolička nego i pravoslavna, rasputinska. *Protest je to protiv simonije,* husitska tema, *protiv trgovine crkvenjaka sa svetinjama.* Nekad su ti protesti dizali na noge narodne mase, danas dižu pojedince; nekad su ti protesti bili uzrokom otpadanju od crkve i tvorbi novih konfesija, danas ne izazivlju više od vidnoga otpadanja od konfesije, već neposredni lični preporod od lažne konfesijonalne k pravoj vjeri Kristovoj interkonfesionalnoj. Moderna, da postigne taj visoki etički cilj, trebalo bi da izda i druga dva romana Zolina, koja su u svezi s ovim: *Rim i Pariz* (a to će učiniti, kako me uvjerava uredništvo)», (str. 96). Tu eto dr. Prohaska kaže, da je Lurd simonija, trgovina crkvenjaka, da je kršćanstvo interkonfesionalna vjera ... Jadan čovjek! Vidi se, da nije ni izdaleka ma i malo ponjušio tako veliku i kritičnu katoličku literaturu, nego samo poznaje Zolu i slične grditelje katoličke crkve. Zola nije ni kršćanin, niti interkonfesionalni kršćanin i ipak je jednom dr. Prohaski auktoritet. Nije povirio, kako se vidi, ni u Bertrinovo djelo o Lurdu, premda je izišlo i u hrvatskom prevodu. Za nj vrijedi a priori stara smiješnost: Catholica sunt, ergo non leguntur. Ali tu zaista vrijedi Horacov stih: Sutor, ne ultra crepidam. Ako iko, g. Prohaska ne bi smio pisati o vjerskim stvarima kao ni Tućan. Prohaska će biti dobar literarni prikazivač, ali je nikakav kršćanski filosof ili teolog, jer su ova kršćanska područja kao i za prirodoslovca Tućana knjiga zapečaćena su devet pečata.

Žalosno je, što ovi ljudi — osobito dr. Prohaska — govore neprestano o «junaštvu» duha, modernog duha, koji otvoreno istupa protiv vjere, a ipak sami nemaju ni toliko srčanosti, da kažu otvoreno svojoj čitalačkoj publici: *Mi nijesmo katolici!* Oni napadaju prikriveno. To je kod njih redovito, samo im katkada uteče eno riječ preko ograde zubi, kao ovo u br. 6 «Hrv. Njive». Mi ćemo medutim i dalje pomnjivo pratiti «Hrvatsku Njivu kao i «Savremenik. Ta to su blizanci, jer je i «Hrv. Njiva» u svome

br. 1. pisala: «U ostalom «Savremenik» i «Hrv. Njiva» imadu različit zadatak, a iste ciljeve» (str. 21). O sebi pak kažu «Hrv. Njiva»: «Časopisu, što ga pokrećemo u spoznaji narodne dužnosti svoje, bit će zadaća da poradi s jedne strane oko konsolidacije naših narodnih sila u sadašnjosti, a da s druge strane pripomogne, kako bi se hrv. narod pripravio za životna pitanja budućnosti. Taj svoj zadatak postići će «Hrv. Njiva» najbolje tako, ako bude slobodnom tribunom sviju *naprednih* narodnih *elemenata*» (str. 1). Ona hoće, da «temeljitim oranjem pripravi sjetvu, koja će jednoć uroditi obilatom žetvom» (str. 2). Žalibože već sada vidimo, kakovo je to sjeme u duhu dr. Prohaske i liberalnih njegovih drugova.

Dr. Prohaska brani braću oko „Prirode".

Mora da postoji (da li u Zagrebu ili izvan njega, ne znam) u Hrvatskoj neko udruženje, koje je odlučilo, da po što po to unese u hrvatski narod protukršćanske pojmove u nac. politiku i ekonomiju, beletristiku, te dnevni život. Ova nam se misao nameće, kadagod pomislimo na djelovanje i program «Savremenika», nove «Hrvatske njive», «Prirode», te četiriju knjižnica (Moderne, Zabavne, Humorističke i nove Bojničićeve Prosvjetne). Tu je akcija po planu.

Naš je časopis doslije, pak će i odslije razotkrivati taj plan i upozorivati hrvatske katolike na ovu novu pogibelj, na tu protukršćansku poplav. To dakako srdi ljude, koji vole tamu nego li svjetlost Božju i koji znadu da mogu samo u mutežu pojmova štogod da ulove. S ovoga stanovišta i razumijemo, da ti ljudi pobijesne, kada im zgodno stanemo na kurje oko. Inače ne bi dr. *Tućan* ovako pisao u br. 1. «Savremenika» ove godine: «Luciferi oko «Hrv. Straže» nakostrušiše se pred neobičnim uspjehom popularnog časopisa «Prirode». Osupnulo ih, da se i kod nas mogu izdavati časopisi, kojima je zadaća da podignu kulturni nivô našega naroda». Ovo je pravo prevrćanje očima, farizejstvo. To je dakako lak i udoban izlaz na naše pisanje i dokaze, ali ne rješava pitanje: *piše li ili ne protukršćanski «Priroda».*

To što nije znao ili nije htio da riješi u svome odgovoru dr. Tućan, hoće u istom broju «Savremenika» da riješi glavom dr. D. P. ili, kako nas uvjeravaju, punim naslovom poznati dr. D.

Prohaska. On je u tajnom društvu «magister elegentiarum» poput Sempronija u Sienkievićevu «Quo vadis» ili «gradskog (zagrebačkog) literata» Mihajla Vučića u romanu «Iz kobnih dana» Milana Šenoe. On smatra svetom dužnošću, da svoje ljude, svoju braću, brani protiv «Hrvatske Straže». Mi smo naime, osobito u zadnjoj našoj svesci g. 1916., te prvoj ovogodišnjoj svesci upozorili, da je pisanje «Prirode» *protukršćansko*. Posebni članak uz to napisao naš suradnik dr. Andrija Živković, u kome je dokazao na temelju vjernih citata iz «Prirode», da ona: 1. naučava evoluciju u najradikalnijem njezinom obliku, 2. zastupa nazor, da se čovjek razvio od životinje, 3. briše razliku između čovjeka i životinje (pridijevajući životinjama inteligenciju čovjekovu i analizirajući viša «duševna» svojstva životinja), 4. zastupa panteističku misao o vječnom životu, svemoći prirode i našoj integralnoj pripadnosti k njoj, 5. negira opstojnost čuda i ruga se pristašama takovog mišljenja, 6. napada značaj našeg vjerskog naziranja izrugujući se dogmatizmu, a uzdižući naprednjaštvo, 7. povrjeđuje osjećaj moralnosti kod mladeži pišući o tobožnjem preljubu kod životinja. Što na to odgovara dr. Prohaska?

On mnogo piše i o svačemu u «Savremeniku» i «Hrv. Njivi», ali regbi da mu se najdublje usadiše metode mistra Jana Husa na saboru u Kosnici, da se nije htio ni obazirati na dokaze svojih protivnika. Tako radi i dr. Prohaska. On rade pjeva himnus prirodnim naukama: «Danas nemamo jakoga književnoga *pokreta*. Svi osjećamo neki zastoj. Ali usred toga zastoja ima pojava, koje pripravljaju *osnovicu* za novi književni naraštaj». Zatim uspoređuje Kuprinova i Arcybaševljeva čovjeka kao cara prirode i donosi smiješnu jednu zgodicu iz svog života, te kliče: «*Prirodne su nauke svagda osnova slobod. mišljenja i napretka*» (str. 47). Hic Rhodus, hic salta! Eto tu nam otkriva i sam dr. Prohaska, da «Priroda» ide za slobodom mišljenja. Svi pak znamo, što je ta «sloboda mišljenja» u ustima dr. Prohaske, o kome i u današnjoj svesci pišemo u Fiat lux. On ipak na svrhi svog članka i ovo, dakako bez dokaza, piše: «Pokret «Prirode» *nije* pokret *materijalizma i ateizma*, već posve protivno: oslobođenje od ovoga materijalizma, koji u nas obilazi često (ne svagda) pod plaštem bogoslovskim, a služi se svetim riječima u *svoje* svrhe. *Poznavati prirodu, jedan je dio spoznaje Boga*. Poznavati prirodu znači poznavati *božje* sunce». Ha, dr. Prohaska jamči čak svojim auktoritetom, da u «Prirodi» nema ništa ni ateizma, ni materijalizma, ali ne niječe to o monizmu. («Poznavati prirodu znači poznavati *božje* sunce»). Dr. Prohaska hoće eto da nam bude i u teologiji auktoritet. Prosit!

Kako se vidi, dr. Tućan i dr. Prohaska su lijepo porazdijelili uloge. Ovaj veliča «Prirodu», onaj napada na «Hrv. Stražu», ali obojica pokazuju, da nemaju spreme ni srčanosti, e bi odgovorili na naše citate ili se barem otvoreno priznali — *protukršćani*. Ne će oni da idu nejunačkom vremenu u prkos!

I opet o majmunu.

«Priroda» u br. 3. donosi o čimpanzi u kavezu, kako grabi prolaznicima šešire: «Sjedne podaleko od rešetke, pa kao da je nečim zaokupljen, pričinja se, da ljudi i ne vidi; ne zanimaju ga. A ljudi ne osjećaju zamke, približaju se kavezu, pružaju ruke (dvama majmunima) Jakovu i Ružici, pružaju na pozdrav, a dobričine orangi odvraćajući pozdrav rukovanjem. Posve je jasno, da će svaki i muškarac i žena, pri tom pozdravljanju i nehotice prignuti glavu, nagnuvši se naprijed, a u tom položaju eto ih i u blizini rešetke. Taj je baš čas iščekivao čimpanza i brzim skokom eto ga na rešetki, da za koji časak pobjegne sa željkovanim šeširom u pozadinu. Sokolovski nije samo često motrio to promišljeno djelo čimpanze nego je to nekoliko puta i na samom sebi doživio. Pravom on kaže, da je čimpanza izveo čin, *koji je prije dobro promislio*».

Spominje onda, kako je taj čimpanza utekao iz kaveza i pošao prema vratima, gdje je pred nekoliko dana u šetnji s čuvarom dobio banana. Zatim piše: «Ne ćemo ovdje precijenjivati psihološku stranu tih čina, ali će za cijelo svatko uvidjeti, na nisu izašli ni iz kake zamračene pameti bez iskrice *inteligencije*.

A i drugi t. zv. uskonosi majmuni imadu često *mnogo zdravoga razuma*. Tako je jedan činovnik u tropskoj istočnoj Africi imao jednog majmuna *(Cecropithecus)*, koji se odazivao na ime «Maru», a bio je vrlo lukav. Osobito vješto znao je izmaknuti batinama. Uvijek je pretraživao sva moguća mjesta, ne bi li našao štogod da pojede. Kad su ga htjeli batinom protjerati, skočio je vješto na zamahnuti štap još prije, no što je zahvatio njegova leđa. Kako je bio prilično težak, nije mogao čovjek više da podigne štapa, već ga je pustio iz klonule ruke» (str. 73).

Tu se propisuje životinji *inteligencija, zdrav razum,* dosljedno i svijest, jer prvih nema bez ove. Ove pak nema bez razumne duše.

I zadnjoj smo se svesci našeg časopisa na to osvrnuli i pokazali, kako nema u životinje ni svijesti, ni razumne duše. Ko joj ipak to pripisuje- taj «projicira» tu iluzija, jasno je iz činjenice, po kojoj je i dijete prije uporabe razuma kadro da sve ondje navedene čine izvede bezvijesno. U Splitu je poznat ludak «Stipe». Ne samo da znade razlikovati kruh od kamena, nego znade obići kuće za hranu, ako je ma samo jednom ondje dobije; šali se djecom itd. Ipak nema ni časa, u kome pokaže svijest, razum.

Pošto je u razumu savršenstvo, koje se diže iznad sposobnosti instinkta, lako mnogi vide u instinktu početak razuma. Nu to nije pravo. To je logična pogrješka u zaključivanju. Jaz je naime nepremostivi izmed čovječjeg (bio taj i dječiji) razuma i shvaćanja (dosljedno i djelovanja) životinjskog.

Tri su temeljna instinkta kod životinje: hrane, plođenja i obrane. Da tih nema, sve bi životinje brzo poginule. Naravno da su i čini s tim instinktima prirodeni i bez svijesti. Zato je loše pripisivati im *ljudske čine i mišljenje,* kako to čitamo na str. 790 svrakama i štakorima: «Kako su svrake prenoćile na hrastu, valjda je ovoj jednoj od glada ili bolesti pozlilo i ona se naglavce srušila u snijeg. Družice su joj sad sigurno htjele pomoći. Tko bi znao, *kakve su se misli* u svračjim glavama rojile, da si sestru spase . . .»

«Nakon duljeg vremena opet su izašli ispod kokošinjca, no u velikom luku obilazili su oko ove mlake krvi, i ni jedan se nije usudio prići bliže. Što je stari štakor radio s njima ispod kokošinjca, ne znam, ali ih je svakako kao i s k u s n i j i *podučio,* da ona krv nije kakova god krv, nego njihovoga suvrsnika, i da je ovdje u blizini nekakova pogibao. Očito je, da je tako njihovom instinktu dao svojim prije s t e č e n i m iskustvom neku granicu, upozorio ih na štakorovu krv. A time su i mladi štakori sami stekli jedno novo iskustvo, po kom će se ravnati.»

Iz prve sveske ovogodišnjeg „Savremenika".

Tekar je u travnju izišla sveska ovogodišnjeg «Savremenika».

Tu Andelo Danko pjeva o suncu: «... i ćutim, da sam i ja tog silnog ognja čest...» Panteizam!

Poznati takmac Donadinov Milo Mistra ne zna, o drugome pisati nego o preljubima i ženskarima. Tako i ovdje piše pripovijest pod naslovom: «Vjernost «sui generis». Dvije žene na dugo i široko opisuju način svog bračnog života. Tu zaglavljuje: «Vjernost je bračnoga muža vjernost sui generis!»

U feuilletonu brani Dr. D. P. pokret «Prirode», te g. *ć.* napada nas u članku «Hrvatska Straža» i prirodne nauke. O tome odgovaramo drugdje.

U ovom je broju, kako se vidi, malo bljutavosti. Tome napretku, dosljedno poboljšanju «Savremenika» mogli bismo se poveseliti... ali, ali — ne ćemo, jer se bojimo, da je u ovoj svesci stoga tako malo nastranosti, jer sveska opsiže samo 48 stranica.

Dr. Dragutin Prohaska i objektivnost.

Već g. 1914. imadosmo prigode u «Hrv. Straži» (br. 3-4), da se pozabavimo objektivnošću Dr. Prohaske. On je onda tvrdio, da je osnova današnjem češkom bogastvu u «češkobratskoj» vjeri, te da su kod nas tkalci bili samo Bogomili i zagovarao, da moramo biti protiv katoličke crkve («Savremenik», 1-2. g. 1914.) U tu je svrhu premučao protivne činjenice i natezao druge sebi u prilog. I to nije prvi malheur našeg povjesničara. U br. 1. je «Hrvatske njive» (1917.) iznio svoj prikaz «Gogolj u hrvatskom prevodu». Nu već u 3. br. tog časopisa ispravlja ga Dr. D. P., da «nije Janko Jurković pisao o Šijacima, već Vilim Korajac» (str. 55). To je tuš hladne vodice, što ne?

Nu Dr. Prohaska je i opet doživio neugodniji malheur. Gdje? Čujmo!

U br. IX-XII. «Savremenika», g. 1916., prikazuje u oduljem feuilletonu Božo Lovrić pjesnički opis o splitskom gimn. suplentu Anti Katunariću. O tom broju «Savremenika» izvješćuje Dr. Prohaska u 3. br. «Hrvatske njive» ovo: «Ostali članci feljtona govore o velikim pokojnicima minule godine: o Sienkieviczu, o Eckegarayu, o Anti Katunariću i Lorenzu Stechettiu» (str. 50). To su — ipsissima verba našeg objektivnog učenjaka. Katunarić je živ, pak «nije veliki pokojnik», niti umišlja da ga se ubroji med navedene pokojnike tako brzo. Po svemu se očevidno vidi, da dr.

Prohaska i nosom prati i čita objekat svoje radnje, pak nije čudo, što ga tako nemilo izdaje njegovo «šesto» (dakako neobjektivno) čutilo.

Ovo iznesosmo, jer je gotovo sistem naših mladih oko «Savremenika» (a Dr. Prohaska je redoviti člankopisac njegov), da sude tobože «objektivno» o stvari, koju niti ne pročitaju, još manje prouče. I u navedenom broju (IX-XII., g. 1916) «Savremenika» ustaje Zagorka, što joj tu njezinu «Gričku vješticu» nemilosrdno kritiziraju, a da je kritičar nije niti pročitao. Što na to «Savremenik»? On odgovara: «Gja. Zagorka nije zadovoljna, da je g. Lunaček uhvatio upravo Gričku vješticu, a imao je već prije dosta prilike, pak se zabrinuo za ukus publike, još i više: on je to učinio, a da nije ni vidio Gričke vještice. I tu se razilaze mnijenja: što gja. Zagorka drži nesrećom, mnogi bi držao srećom. Gja. Zagorka proglašuje u služb. glasilu 26 drama neknjiževnim djelima ... Je li gja. Zagorka svih tih 26 drama uistinu i videla? Mi ih *nijesmo* videli, pa ipak znamo, da su gotovo sve te drame doista neknjiževni produkti. Tko onda da zamjeri g. Lunačeku, ako je on samo jednu takovu dramu *ne videvši je proglasio u službi.* glasilu neknjiževnim produktom?» (str. 403). Ne branimo «Gričku vješticu», samo otkrivamo i upozoravamo, kako se naši «moderni» niti ne srame u javnosti svog načina u književnom radu, svoje neobjektivnosti. Ne čudimo se onda ni Dr. Prohaski, da se on lako odriče objektivnosti osobito u vjerskim problemima. I taj hoće da bude prvi književnik i sveuč. profesor!

Flammarionova „Pripovijest o repatici".

Dr. D. Prohaska piše u obrani zagrebačkog časopisa «Priroda»: «Pokret «Prirode» nije pokret materijalizma i ateizma» («Savremenik», br. 1, g. 1917., str. 47), te ističe, da «Prirodu» «vješto uređuje dr. Fran Tućan» i da je Hrvatsko prirodoslovno društvo osim tog časopisa opremilo «uspjelim ilustracijama» knjižicu Camilla Flammariona «Pripovijest o repatici».

Flammarion je odavna poznat kao popularizator astronomije. On je njezin romancier i pjesnik, kao što bi htio i dr. Tućan biti glede prirodnih znanosti u Hrvatskoj. Nu Flammarion je našao pristupa kod ljudi oko «Prirode» i stoga, jer se on naučava kao i oni «kako su u starije doba živjele i životinje i biline nižeg ustrojstva, pa što je zemlja bivala starijom, to su se i živa bića na njoj usavršivala, dok se na koncu nije pojavio čovjek — kruna stvorenja» (Prip. o rep., str. 87).

Po Flammarionu nije se čovjek pojavio odmah kao razumno biće, nego je do toga došao putem evolucije. Pišćeva repatica očekuje dolazak čovječji, ali «često su se njena opažanja prevarila, često joj se pričinjalo, kao da vidi trag čovječje ruke, često je iz velike udaljenosti, u kojoj se ipak nalazila od površine zemaljske, ugledala nove stvorove: čimpanze, gorile, makake, ili orangutane, te bi joj se pričinjali kao ono toliko žuđeno biće; ali je opet doskora spoznala svoju zabludu ... Neka nova vrst stvorenja, kao stvorena da gospodari, *razvila se* na pitomim poljanama velikog kopna, koga je od onda nestalo. Već su se oko njega sakupila stada, kao da su mu se sama od sebe htjela podložiti, već su se elementi činili skloni dolasku velikog kralja i uspostavljenju njegovog kraljevstva ... Možda bismo bili mogli ovim prvotnim stvorovima nadjenuti ime *troglodite,* jer su obitavali u prirodnim špiljama, na obroncima gora ili u samoći šuma i jer nisu nikada stavili dva kamena jedan da drugi, da stvore ma i najsuroviju gradnju. Moguće, da su to trebali da budu predi čovječjega roda i karika, što veže rod čovječji s prijašnjim vrstama životinja, jer natura non facit saltum» (str. 52-3). «Ima tome sto tisuća godina, što je repatica ugledala stvorove, koji su se držali uspravno na *dvije noge;* bijahu to surovi počeci obrazovanog čovjeka budućnosti» (str. 59). Sve kada bi ovo bilo istinito, još ne znači da je čovjek dobio *duh* pomoću evolucije; postoji naime nepremostiv jaz izmed čovjeka i životinje glede psihičnih pojava uma i volje.

Flammarionu je priroda božanstvo. «Tako propadaju kratkovjeka bića, koja za nas kao da znače cijelo bivstvovanje, dok priroda, na koju se ni ne osvrćemo, postoji vječna u mirnoj svojoj veličini...» (str. 64). To je rečeno u stilu dra. Tućana, a označuje se u filozofiji monizmom. Ko ne će da pravog Boga obožava, klanja se prvom kamenu.

„Priroda".

U 9. broju 1916. priča kamenje na usta dra. Frana Tućana o evoluciji od kamena do čovjeka.... A Branimir Maleš govori

na str. 102-104 o besmrtnosti organizma, koja se postizava jednostavnim umakanjem u sônu rastopinu. Bijedna slobodna misli! Nekad si se — nije tomu davno — smijala neumrlosti prvih ljudi i drvetu života u raju zemaljskom. A danas sama hoćeš da učiniš organizam besmrtnim, da ga umakanjem u sônu rastopinu uzdržiš na trajnom životu prkoseći i vanjskim nezgodama i Providnosti, koja je svakom živom stvoru ovdje na zemlji odredila granicu života i čas smrti.

Prvi broj 1917. osvanuo je u novom ruhu. Priroda hoće i nadalje da nas osvješćuje i vodi iz tame na vidjelo» (32) pripovijedajući stare bajke o vučjoj inteligenciji (11-23) i blasfemije o andelu čuvaru, koji čuva vukove (18).

Kao prvi svezak popularne biblioteke hrv. prirodoslovnog društva u Zagrebu izašla je Flammarionova «Pripovijest o repatici», zapravo popularizacija neograničene evolucije. A sada je već oglašen prijevod Maeterlinckova djela: Život pčela, koje je poput svih ostalih Maeterlinckovih djela dekretom kongregacije indeksa od 17. siječnja 1914. stavljeno u indeks zabranjenih knjiga Maurice Maeterlinck: opera omnia. Nemo praedicta opera damnata atque proscripta quocumque loco et quocumque idiomate aut in posterum colere, aut edita legere vel retinere audeat, sub poenis in Indice librorum vetitorum indictis. Acta Apostolicae Sedis 1914. 31).

Čujemo da je hrv. vlada «Prirodu» preporučila srednjoškolskoj omladini, pa da se na temelju toga i «Priroda» i popularna knjižnica vrlo raširuje po srednjim školama. Ne bi li naše katehetsko društvo tomu moglo naći lijeka?

Evolucija po „Prirodi“.

1. dr. Fran Tućan piše u br. 3. «Prirode»: «Zemlja je sa svim onim, što je u njoj i na njoj živ organizam, pa je kao takav organizam podvržen razvoju. Zemlja se neprestano mijenja».

Ovo nije ispravno.

Što je «živ organizam»? Što ima barem vegetalni život, sebe povećava. Zemlja stoga nije «živ organizam». Inače ta tvrdnja zaudara po krivoj teoriji panpsihizma, uopće modernog panteističkog monizma.

2. Isti se gospodin izjavljuje dobrohotno o evoluciji ovako:

«Tokom toga dugotrajnoga doba mijenjala se Zemlja neprestano, mijenjao se i život na njoj. Nestalo je i naozaura, nestalo i pelikozaura, a došli njihovi potomci, koji se sve više razlikovahu od svojih praotaca, došli su gušteri i krokodili; a možda i same kornjače da su potomci tih neobičnih plazavaca. Još više: u ustrojstvu tih permskih plazavaca nalazimo nekih pojedinosti, koje jako potsjećaju na neke osebine, što ih imade ustrojstvo ptičjega tijela, pa bi prama tome i naše ptice bile dalnji ogranak tih davno izumrlih gmazova. Izumrli su naozauri, izumrli pelikozauri, ali žive u svojim potomcima, žive u onim našim bezazlenim gušticama, što se znadu sunčati za ljetnih dana na golu kamenu, žive u onim grabežljivim krokodilima, što se kupaju u vodama Nila, Gangesa, i Misisipija. Nemaju oni više onog zagonetnog «jadra» na svojim plećima, ali samo ustrojstvo njihova tijela očito govori, da su im praočevi živjeli u permsko doba kao naozauri i pelikozauri.

Priroda kao da je htjela ostaviti čovjeku posve bliza potomka «jadrastih» guštera, jer u Novom Zelandu živi još i danas omanja gušterica t u a t e r a (Sphenodon punctatus ili Hatteria punctata) koje su trnoviti nastavci hrptenih kralježaka izrasli u male bodljike, te stoje na hrptu kao oštri zupci. Taj zadnji ostanak permskih plazavaca nalazi se na umoru. Tuatera nije veličinom dorasla svojim rodacima naozauru i pelikozauru, jer naraste kojih 25 do 50 centimetara».

Recimo, da bi sve ovo bilo istinito, što iz toga slijedi?

Dvije stvari po Dr. Tućanu: a) Evolucija je isto što i descendencija, te b) postoji evolucija in peius (od savršena u nesavršenije). — Ako je ovo zadnje istinito, onda je od čovjeka potekao majmun. Jednako se bez dokaza to može tvrditi, kako gore tvrdi dr. Tućan, da su «možda i same kornjače» od naozaura, ili ptice od pelikozaura, jer tobože «nalazimo nekih pojedinosti, koje jako potsjećaju na neke osebine», što su ih imali gmazovi. Kamo bismo došli, kada bismo priznali, da je sve poteklo od onoga, s čime ima sličnosti! Sličnost nije nikakav znak, jamstvo o ma čijem potomstvu. — Ako postoji evolucija ili descendencija iz savršenosti u manje savršeno, zašto to nije općenito? Zašto od permske dobe postoje bića do danas u istoj savršenosti i vrsti?

U sve se čovjek, pak i dr. Tućan zapliće, kada neće da prizna Boga stvoritelja!

3. Nadalje ima ljudi, koji silimice izvrću činjenice i hoće da vide u čovjeku samo razvijenog majmuna. Zato s jedne strane povećavaju tobožnji «razum» kod majmuna i umanjuju ga kod čovjeka. Za ovaj zadnji čin redovito odabiru crnačka plemena.

Tako izvješćuje i «Priroda» o toj evoluciji u br. 3. i to konkretno o crnačkom plemenu Nsakara: «Nsakara vjeruju u neko više, zagonetno biće *Zegi*, gromovnika, koji pušta strijele i stvara grmljavinu, *ali ga ničim ne poštuju*. Nakon smrti ne čeka ih odmazda za njihova djela, kao što ne živi ni duša izvan tijela» (str. 68).

Jeli to istinito?

Nsakara je crnačko sudansko pleme i obitava u francuskoj ekvatorijalnoj Africi u okružju Ubangi-Šari na sjeveru rijeke Mbomu i Ubangi, izmedu rijeke Koto na zapadu i Činko na istoku. Tu je njihov sultanat Bangas. Je li istinito, da oni ne poštivaju Boga i da ne vjeruju u odmazdu za djela i u neumrlost duše?

Glasoviti Livingstone, kome i Stanley priznava iskrenost, piše o afričkim crncima: «Svi Afrikanci, koje smo susreli, uvjereni su o opstojnosti svog budućeg života kao o sadašnjem, te nijesmo našli nikakovih, koju ne bi imali ukorjenjenu vjeru u najviše biće» (Neue Missionsreisen in Südafrika, str. 242). Obično se crnci ne mole Bogu, nego k podloženim duhovima? Livingstone veli, da to dolazi od njihove vjere, po kojoj je Bog duhovima prepustio upravljanje svijeta, ali se ipak često i direkte moli Boga (Schneider, Naturvölker, II, 271). Nadalje ističe L., da se pojam nećudorednosti ne razlikuje od našega (o. c. 242). Cathrein k ovome nadodaje: «O ćudorednim nazorima crnaca ne smijemo suditi po njihovu držanju spram Europejaca» (Moralphilosophie, I, str. 640). Zašto? Jer crnci drže Europejce za svoje neprijatelje. Inače znadu, da je zlo lagati, mrziti, ne slušati roditelje, krasti, loš govor, preljub itd. Mnoga crnačka plemena (n. p. Mandingos) vjeruju u seobu duša, ali nema plemena, koje vjeruje da sa smrću tijela svršava i duša.

Dakle?

Tu ne može biti govora o evoluciji u temeljima vjere i ćudorednosti.

Književnost

Dr. Đuro Arnold, Psihologija za srednja učilišta.

Peto izdanje. Zagreb, 1916. Cijena 2.50 K. Naklada zemalj. vlade.

Prvo je izdanje objelodanio g. pisac 1893. Sada izlazi ta knjiga po peti put. U ovom se je izdanju obazreo Dr. Arnold i na novije eksperimentalno istraživanje; posebno je uzajmični snošaj duše i tijela osvijetlio s nekoliko novih podataka. Isto je tako glede osjetâ, asocijacije i pamćenja proširio staro izdanje.

Novo je u V. izdanju: dio bilješke o razvoju dječje duše (str. 6), o snošaju duše i tijela (dio, str, 10-12), bilješka o ćutilnom poimanju (dio, str. 23), o podražaju (dio, str. 25), o sadržajima pojedinih vrsta ośutâ napose, u bilješci (dio, str. 30-31, te 32), o snošaju podražaja i ośuta (bilješka, dio, str. 37-38), kretnje (dio bilješke, str. 43), dio o vraćanju predodžbi i njihovu udruživanju (60-61), dio o pametovanju i zaboravljanju (645 dio, bilješke 66), dio bilješke o maštanju (71), dio bilješke o težnji i žudnji (80-1), dio bilješke o razlici medu ljudima (95), veći dio bilješke o razumnom poimanju (107-9), veći dio bilješke o mišljenju i pažnji (110-12), promijenjen je dio bilješke glede osnove estetske svijesti (str. 123), nov je dio bilješke o posljecima slobodne volje (156-7), dio bilješke o volji naprama pravu (163-4), ulomak o Wundtu u kratkoj povjesnici psihologije (179), popis literature (181-2).

Dr. Arnold je razdijelio svoju Psihologiju u 4 dijela. U Uvodu raspravlja o predmetu ljudskog istraživanja, razvoju djeteće svijesti, ljastvu ili sopstvu, dvobitku čovjeka, o snošaju duše i tijela, o zadaći i pomagalu psihologije (str. 1-21). — I. dio bavi se o zajedničkim pojavama duše i tijela, kao što su ćutilno poimanje, podražaj, ośut, ćutilina čuvstva i kretnje (str. 21-44). — U II. dijelu nam prikazuje niže duševne tvorine: ośut i pomisao, predodžbe, pr. o prostoru, o vremenu, gibanje i brojenje, vraćanje i udruživanje predodžbi, pametovanje i zaboravljanje, sjećanje i opominjanje, maštanje, sanjanje, halucinacije i umišljanje, težnja i žudnja, ćud i afekat, oduhovljenje i igranje, govorenje, razlike medu ljudima, niže duševne tvorine i njihovi zakoni (str. 44-100). — III. dio govori o logičkoi (osnove l. svijesti, razumno poimanje, mišljenje i pažnja, posljeci l. mišljenja, usavršenje mišljenja i njegovi stupnjevi, mišljenje u svezi s čuvstvovanjem), estetskoj (osnove e. svijesti, vrsti estetskih pojava, estetski sudovi i viša l. čuvstva, usavršenje e. poimanja), etičkoj (osnove e. svijesti, etički sudovi, usavršenje et. poimanja; istina, ljepota i dobrota u medusobnom snošaju), vjerskoj svije-

sti (osnove v. s., viša vierska čuvstva, vrhunac vjerske svijesti) (str. 100-145). — IV. dio sadržaje pojave ljudske volje (težnja i hotnja, htijenje i mišljenje, ht. i djelovanje, opseg djelovanja, slobodna volja, posljeci slobodne volje, značaj ili karakter, volja naprama pravu, osvrt na razvoj duše) str. 145-167. — U Dodatku se auktor dotiče ovih tačaka: 1. Duševne pojave i njihov nosilac, 2. Različiti nazori o biću duše, 3. Kratka povjesnica psihologije, 4. Literatura (popis) str. 167-182.

Cijela je knjiga pisana s vjerskog stanovišta ortodoksno, obzirom na sadržaj previše skolski. Glede ove zadnje tačke je Posedelova psihologija zanimivija.

Da nanižem neke opaske.

Na str. 4-6 govor je o razvoju djeteće svijesti. Tu treba da potpuno izostane izreka: «Svijest naša nije ništa gotovo, nego se malo pomalo razvija», jer zaudara po monističkom običnom evolucionizmu. Jednako bih svjetovao, da se ispusti sve ono, što se dogada s djetetom u majčinoj utrobi obzirom na svijest. To su nagadanja, gdje sigurnih podataka nama ne daje psiholog. Uopće gdje je govor o svijesti, valja naglasiti, da duša postepeno pokazuje svoju djelatnost prema ojačavanju živaca, moždana, uopće tijela; ne smije se kazati, da se «svijest razvija». — U pitanju dvobitka trebalo je (str. 8-10) dokazati, da imamo u sebi i princip (dušu), koji je različit od tijela. Sve što je auktor naveo, može da služi u potvrdu, ali ne kao čisti dokaz. — Dio je o ćutilima i nižim duš. tvorevinama uopće dug. Maštanje, sanjanje, prividanje je trebalo nešto dulje obraditi i obzirom na moderne esperimente. Težnju i žudnju moglo se prenijeti na dio, gdje je govor o ljudskoj volji. Glede ćudi dobro bi bilo, da se istaklo dobre i loše vrsti, dobre i loše strane i pri tome uzgojna sredstva navesti i ako kratko. Pri govorenju bilo bi zgodno zaći u hipoteze o prvom govoru. — Više su duševne tvorine prikazane dobro, ali je i tu trebalo više primjera iz esperimentalne psihologije, te iz povjesti. U estetskoj svijesti valja razlikovati ono, što nam se osobno mili od onog, što je za svakoga lijepo. Tu je valjalo upozoriti na temeljna pravila estetike. Slično bi dobro došlo, da je spomenuto pri etičkoj svijesti lex naturalis i lex positiva. — Kada je govor o volji, trebalo je spomenuti nastranosti i bolesti volje, te podati i uzgojnu metodu.

Nužno je dandanas, da psihologija govori i o psihičnim bolestima. Toga Arnold nema, ako izuzmemo ono o prividanju. I to je moderno, jer se mladeži može da podade uputa za praktični život.

Psihologija, koja je namijenjena srednjim školama, ne treba da bude do sitnice detaljna. Cilj je te psihologije, da podade mladiću praktičan pogled u duševne pojave. Ne ćemo li pak da knjiga bude suhoparna, nego da mladić zavoli ovu nauku, valja da je knjiga zanimiva. To se opet postizava time, ako knjiga navodi što više primjera iz povjesti, klasičnih auktora, moderne književnosti i praktičnog života. I hipoteze je za razna pitanja dobro u kratko navesti (n. p. o snu, morskoj bolesti, izvrnuto videnje u oku, razne vrsti ludila itd.). Profesor psihologije treba to da razvije u tumačenju dakako, ali ako je barem kratko navedeno u tekstu, profesor dobije pobudu i daci ne treba da pišu predavanja.

Djelo se po sebi preporuča. *dr. Alf.*

J. Š. Baar, Putem ljubavi,

Roman jednoga svećenika. Preveo J. Andrić. Svjetska knjižnica, knjižara Novine (M. Kelović), Zagreb 1917. Cij. K 1.20.

Baar je ponajbolji pobornik češke «Katoličke Moderne». Kao realista crta nam u ovom romanu život svećenika, koji gori od ljubavi k crkvi i Bogu. Ovaj se svećenik zauzima za bijede, katoličke organizacije uvodi, ali svugdje nailazi na poteškoće, otpor, neshvaćanje i zlobu i iza 25 god. službovanja po župama dolazi sušičav kući, gdje mu u bijedi umire mati i on domala umire u bolnici. To je život uzorna svećenika, koji pred ljudima kukavno prolazi, ali je pun dobrih djela pred Bogom.

Ovaj je roman od 1900. u Češkoj doživio četiri izdanja. To je dokaz umjetničke uspjelosti. Krasnih ima tu prizora, n. pr. kada mati seljanka putuje k sinu kapelanu i kada prosi od njega novčanu pomoć, da tako spasi kuću od dražbene prodaje, ali on nema, te joj pripovijeda o djeci seoskoj bez odijela, bosoj, gladnoj.

Djelo svršava s pokopom, gdje pjevaju:

Rozžehnejme se s tím telem,
pochovejmež je pokojem...

(Rastanimo se od tog tijela, pokopajmo ga u pokoju).

i sa Zaglavkom: «...vjerujem u općinstvo svetih, oproštenje grijeha, uskrsnuće tijela i život vječni. Amen».

O tom se djelu različito kritičari izrazuju. Jedni ga hvale, drugi kude, malo je ko oduševljen. Koji je tome razlog?

Nema sumnje, da je pisac imao cilj razotkriti realnost grubog svijeta naprama idealnosti dobrog svećenika. Jeli u tome uspio. Čovjek žive katoličke vjere odgovoriti će, da je; bezvjerac ostaje hladan. Sigurno je, da knjiga ne će nikoga oduševiti.

Glavna mana ovog romana leži u tome, što nije ni svećenik kao glavno lice romana prikazan idealno, bez mana i netvrdoglav; nadnaravni se elemenat spominje nuzgredno. Uz to taj svećenik nije imao uspjeha gotovo nigdje u svome radu, te ga čovjek sažaljuje i rade će to pripisati njegovim ograničenim sposobnostima nego li tajnama Božje providnosti. Tekar svršetak romana popravlja nešto ukupni utisak, ali i to premalo i prekasno.

Pisac je morao pokazati tvrdu i živu vjeru svećenikovu jačim bojama. Svijet je njegove okoline morao razdijeliti u dvije struje: jedni su uza nj (eto uspjeha), drugi proti (neuspjeh nehotični). U tome je daleko bolje uspio poznati «Moj mladi kapelan». To odgovara i pravoj zbilji, realnosti, gdje se neupjesi prepliću s uspjesima.

Očevidno nije ovaj roman pisan za bogoslove i mlade svećenike.

dr. Alf.

Luč, 1917.

Ovu je Luč uredio Josip Andrić.

Tu imamo pjesnike: Vićentije Mikša (Molitva, Robijašev pjev), A. Violić-Ljubičić (Euharistija), Joso Benac (Moj grad, Pašnjakom je, Lada,

Rusalko moja), Nonca (U proljeće. Ozaljsko veče), Josp Zdunić (Interieur, U sjeti, Golubovi), V. Mlinarić (Pjesma mladosti), Josip Stabej (Sanjam, ki so sanje), Stjepan Gruber (Orkan), Lj. Matković (Pred našom kraljicom), Stj. Crnjević (Željka), † V. Brajan (U mjesečini).

I proza je obilata. O programu raspravlja Ž. Šprajcer poletno, o. Grabić o apologiji molitve, o. Kržanić o trećem redu, Matijašević o trezvenosti, Čunko o jednom poglavlju nac. ekonomije; Dr. Markulin podaje pregled zadnje štampe kod Slovenaca, V. Blažinčić o «Hrv. Prosvjeti 1916.», pok. Varga o mladoj hrv. kat. knjizi.

«Luč» u smotri kritizira novija hrv. djela. U Dopisima je izvještaj rada raznih mladenačkih organizacija. U Bilješkama nam obećava, da će opet izići «Đački Vijesnik», te će s braćom Slovencima izdavati «Luč» zajednički.

I ova je «Luč» raznovrsna i po tome zanimiva. Rad mladenačkih društava nije zaostão ni ove godine, te nas to veseli.

R. Petrić piše tendenciozan članak «Sunce na smiraju». Tu govori o negativnoj kritici našeg časopisa, ali će naći odgovor presv. Mahnića u ovoj našoj svesci u njegovu članku. Nikako ne možemo odobriti, gdje mladi hoće silimice da naprave svoj krug, koji će biti odijeljen od starijih. To je zabluda, koja će mnogo borbe izazvati. Jao, gdje mladi hoće da rade na svoju ruku i bez sporazuma sa starijim! Ni na ruci prsti nijesu svi jednaki. Ako mora «drugi mentalitet» biti mjerilo i pravac u kat. radu, nije to «katolički rad». Drugi će do deset godina današnjoj omladini onda nametnuti svoj «drugi mentalitet». I tako će ići neprestano, te će se svakog decenija rušiti ono, što su drugi gradili. Ovo nije katoličko svaćanje u kome nema govora o zajednici mentaliteta, nego ob onoj Isusovih načela i ljubavi i sloge. *P.*

Dr. J. Posedel, Pedagoški i filosofski rad Dr. Đura Pulića.

Str. 30. — Cij. 60 h.

Ovo je izdala «Boškovićeva biblioteka u Dubrovniku. Preštampano je iz «Prave Crvene Hrvatske».

Dr. Pulić rodio se je u Dubrovniku 14. dec. 1816. Tu je izučio pučku školu i gimnaziju, u Zadru filosofiju i teologiju (1832-38). 1842. je položio u Beču doktorat. Bio je profesor na gimnaziji u Dubrovniku, te ravnatelj u Zadru i Trentu. Učestvovao je u političkom životu u Dalmaciji 1861-1870. G. 1877. pode u mir i preseli se u Rim. Ondje je i umro 1883. Većim je dijelom pisao talij. u gimnazijskim programima i to o filosofiji i povjesti.

Po Puliću vrijednost filosofije sastoji, ne u uspjesima, već u tome, što drži sved živu žudnju za istinom (str. 25). Filosofija ispitiva odnošaje ideja sa činjenicama i stoga je njezin predmet djelomice hipotetičan, jer su prirodne činjenice vremenite; zato se filosofija neprestano razvija. — Puliću nije škola zato da samo poučava, nego da poučava i odgaja.

Ove je misli iz Pulićevih djela u kratko ocrtao Dr. Posedel. Tu brošuru preporučamo. *Rg.*

Ljubice.

Izdala i uredila «Danica», hrv. kat. literarno društvo učiteljskih pripravnica u samostanu sestara milosrdnica u Zagrebu.

Svrha je ovog almanaka, da «Danica» prigodom prve 10-godišnjice svojeg opstanpa upozori i širu javnost na svoj literarni rad. Govorim širu javnost, pošto za uži krug Daničarka društvo izdaje svoje litografirano glasilo «Ljubice». Možemo potpunim pravom ustvrditi, da je ovaj almanak dobro i uspio. Sastavci, toli u pjesmi, koli u prozi, lijepi su, a nekoji su uprav i uspjeli; toliko više, ako se pomisli na okolnost, da su to većinom prvi pokusi literarnog rada mladih gojenica. Sastavci su kratki, što nam se svida, a imadu svoju zabavnu i uzgojnu stranu.

Dobro je došla u almanak rada vlč. g. Bogoljuba Strižića o «Katoličkom organiziranju» i to na temelju enciklike «Singulari quodam» izdane 24. rujna 1912., osobito što se odnaša na katoličko žensko organiziranje. Trebalo bi, da se vođe katoličkog pokreta na vrijeme pobrinu za ovo žensko organiziranje u katoličkom duhu, jer će iza ovog rata (nema sumnje) ženska mladež zauzeti mnoge službe, što su do sada obavljali muškarci u državnim uredima, bankama, dućanima itd. Zato bi se trebalo postarati, da ženska katolička društva okupe pod svoj stijeg žensku omladinu, i tako je sačuvaju vjeri, domovini i obitelji. Dobro pak opaža vlč. pisac, da bi poslije rata mogla kod nas izbiti na javu potreba katoličkih ženskih stručnih društava, da se katoličke žene pobrine i za svoje vremenite interese, ali uvijek tako, da radeći oko vremenitih koristi, ne zalutaju s vječne staze.

Iz kratke pak povijesti «Danice», što se čita na str. 17, vidimo, da se je društvo bavilo od svojeg početka i raznim predavanjima, socijološkim, apologetskim, pedagoškim, filozofskim, kao isto i o umjetnosti i literaturi. «Daničarke» mnogo su uradile i rade oko ženskog organiziranja osnivajući po mjestima djevojačka društva; njihov je rad skroman i bez buke, žrtvujući svojim idealima, svoju mladost, snagu i zdravlje, a ti ideali nisu drugi nego: Preporod Hrvatske u Kristu.

I mi s naše strane toplo preporučamo ovaj almanak, da se tako mladež oduševi za daljnji rad i uzmogne polučiti uzvišenu svrhu za kojom ide, te pridonijeti za obnovu sadašnje mladeži u duhu Kristovu. *B. B.*

Ilija Bošnjak, Sunčano mlijeko.

Zadar, Tiskara Schönfeld et Co. 1917. XIV. 112 str. Cijena 3 krune.

Pisac je svršio nauke u Križevcima i Montpellieru (u Francuskoj).

Knjiga sastoji iz uvoda i više poglavlja. U Uvodu pod devizom «Iz naroda za narod» crta svoju ljubav za narod i predstavlja se s ovom prvom knjigom. U poglavlju «Razgovor i dogovor» opisuje ljepotu prirode. Slično i u «Božjoj gradi». U daljnjem poglavlju raspravlja o «Bog i duša, te o promjeni prirode u «Božji nadničar». U kojem odnošaju sunce prema zemlji, nalazimo u «Čudesno ašikovanje», kao i u «Čudesni zakup» prema onoj:

Priroda se svakolika pita
sunčanijem čistijem mlijekom (Gorski vijenac).

U poglavlju «S Bogom i do viđenja» obećava pisac, da će dalje pisati o zemlji, djelovanju sunčanih zraka, o vjetru i vodi, o gradi i razgradnji stvari, o čovječjem stroju, te zdravoj ekonomiji.

Glavna je oznaka ovog djela, da spisatelj piše na dugo i široko, nekako u «epičkom» tonu. Nije ni čudo! On je pjesnik, te često iz proze prelazi u pjesmu. Jezik je pučki i sladak, te nema sumnje, da perom pisac gospodari. Nu žalibože način je prikazivanja glavno, malo je suštine iz pozitivne znanosti. Pojedina poglavlja rade pristaju kome pučkom stručnom listu, nego li širim slojevima. Ako su ti slojevi srednje izobrazbe, knjiga je zabavna i ne poučna; ako li za niže, teško će ovu knjigu razumjeti ti slojevi.

S vjerskog je stanovišta knjiga općenito dobra. — N. pr. o odnošaju znanosti i tajnâ dobro je pogođeno: «... očito je, da ljudski um, i ako mu je od Boga dano,da ispituje i dokučuje, ne može da segne preko izvjesne granice. Nego pošto Bog nije naznačio ovu granicu, ljudski se um trudi da dosegne, što god dalje može» (str. 11). «Ljudstvo se, i dok je u povoju bilo, bavljaše s lijepim poslom učenja prirode; ali se živo lati ovoga posla istom minuloga stoljeća, kad se nakon velikijeh nemira i nereda stade uređivati za mirnije i pristojnije življenje, kad nakon duga lutanja po mraku pokroči snažnim korakom u svjetlost napretka. Tad započe strpljivo i neumorno dubenje ljudskog uma nad svijem zagonetnim stvarima u prirodi, tad se razvi i ono do cjepidlačenja istraživanje božje grade tvari. Žalosno je samo, što su neki umovi u ovome poslu zabludili. Nađe se naime umnikâ-bezumnikâ, te povevši se za nekijem starim poganskim mudracima, stadoše učiti, da je tvar ili materija sve, da pored nje nema ništa drugo, pa da nema ništa ni povrh nje; ništa dakle manje, nego zanijekaše Boga Višnjega! Kako ste, krivi proroci, mogli smisliti tako ludu i mrsku misao! Govoraste, da je vaš nauk pošljedak napretka u proučavanju prirode; dok ne bijaše nego nemila zabluda, u koju ste pali, jer ste učeći prirodu bili kratkovidi; jer vam pravi napredak prirodnijeh nauka srećom zatire trag, pogani našijeh dana, koji niječete sve, što nije sušta tvar!» «str. 37). I na drugom mjestu naglasuje, da «učenje prirode i divnoga u njoj reda» vodi k Bogu (str. 38). «Misao doista ne može da se rodi bez moždana; ali zato misao nije para iz moždanâ, nego je svijetla i drhtava zraka naše duše; koja zraka, ne izgubi li svoga božanstvenoga sjaja, sja iz nas čežnjom za «Dobrim i Lijepim, te nam svijetli u neki svijet, viši i ljepši od tvarnog svijeta» (str. 43).

I neki V. K iz Zadra piše u svojoj Kritici u «Narodnom listu», br. 30. (14. 4.), da će se u toj knjizi «nasladiti inteligencija, jer se može reći, da je više umjetničko nego li naučno djelo.»

Našim Vojnicima.

(Hrvat. kršćans.-demokrat. knjižnica). Br. 19.

U toj knjižici, «Stražar sa Jadrana», neki (Felicinović?) vojni dušobrižnik u pričuvi, hvali junaštvo hrvatskih četa, ma bile one iz koje mu drago hrvatske pokrajine. Za tim želi da bi Hrvat. Katoličko Narodno Đaštvo u dogovoru s vojničkim vlastima poradilo oko uzdržavanja i katoličkog obnovljenja naših sinova u vojsci; jer njima s mnogo strana prijeti pogibao dušene i tjelesne propasti. A u tu svrhu preporučuje, da bi se u svakom mjestu, gdje su vojničke garnizone, utemeljila «Marijina kongregacija», te našao podesan lokal, gdje bi se vojnici sabirali da se dogovore i zabave, i tako se odalečili od zlih prigoda i zlih drugova.

Još tu ima lijepih uputa i savjeta našim vojnicima.

Podava im dobrih savjeta i naputaka, kako bi olakšali inače teški vojnički život, i opominje ih, da se čuvaju nekih mana i pogrješaka, u koje obično upadaju vojnici. Toplo preporučujemo tu knjižicu. *Kr.*

Kat. časopisi

Hist. polit. Blätter.

1. sv. Neujahr 1917. — Die innere Unmöglichkeit einer Volksregierung. — Die Burgen Italiens. — König Ludwig I. u. die kath. Kirche. — Zu Carmen Sylva's Heimgang. — Das Friedensangebot der Mittelmächte. — Aus dem Nachlass von Gvido Görres.

2. sv. Die psycholog. Grundlagen des Weltfriedens. — Freihandel, Schutzzoll u. Friede. — Dokumente zu Dalbergs Kirchenpolitik. — Kurland. — Die Ministerwechsel in Oesterreich. — Krise in Ungarn? — Die Tempelharren in Deutschland. — Kürzere Besprechungen.

3-4 sv. Jansen-Pastor. — Zur See nach Nauplia. — Dokumente zu Dalbergs Kirchenpolitik. — Was soll uns der Friede bringen? — Oesterreich u. das ungarische Inauguraldiplom. — Die ungarischen Neujahrsreden. — Wer störte den Weltfrieden?

5 sv. Die Studentin. — Zur See nach Nauplia. — Das süddeutsche Kloster seite dem Ausgange des Mittelalters. — Katholizismus, Liberalismus u. Weltkrieg. — Der uneigeschränkte Unterseebootskrieg. — Bief aus Holland.

6. sv. Die blutige Revision der Ideen u. Tatsachen. — Das südd. Kl. seit d. Ausg. d. Mitteltalt. — Dr. L. Merz. — Krieg u. Seele. — Die Rehabilitierung der grossdeutschen Idee. — Die polnische Frage in österr. Beleuchtung. — Die politische Bewegung gegen den Reichskanzler. — Anderung der österr. Wirtschaftspolitik.

7 sv. Versuchskunst u. fertige Kunst. — Der Kampf gegen den Gelechtenproletariat im 17. Jahrh. — Die Eidesform des trident. Glaubensbekenntnisses vom 13. Nov. 1564. u. ihre Aufnahme im Mainzer Domkapitel. — Fr. Naumann u. Jos. Görres. — Der Weltkrieg als Geschichtslehrer. — Sturz d. Autokratie in Russland. — Der grosse Schrecken. — Brief aus Holland.

8 sv. Das höchste Gut nach Paulsen. — Der selige Konrad Bosinlother, Abt von Mondsee († 1145). — Sir Henry Howard, Herzog von Norfolk. — Reneé Erdös. Die kathol. Aufgabe. — Die Revolution in Russland. — Johann Markgraff, Baumeister u. Bildhauer.

Theol.-prakt. Quartalschrift

1917., 1 sv.: Zum 70. Jahrgang (Dr. H. Hiptmair). — Der Priester als Mystiker (p. A. Rösler). — Eine Methodenlehre der homiletischen Schriftbenützung (F. Stingeder). — Der neue Erlass des hl. Offiziums über die bischöfl. Reservatfälle (Dr. D. Prümmer). — Zur Psychologie des Glaubenszweifels (A. Stoeckle). — Einige Bemerkungen über Predigtflucht (A. Stradner). — Der ehrwürdige Cottolengo u. das hl. Altarsakrament (Mgr. R. Klimsch). — Ein modernes Hilfsmittel der Seelsorge (P. R. Schmid). — Mässigkeits- u. Abstinenzbewegung bezüglich des Gebrauches geistiger Getränke (A. Lehmkuhl). — Pastoral- Fragen- u. Fälle.

2. sv. Der Priester als Mystiker (P. A. Rössler). — Eine Methodenlehre der homiletischen Schriftbenützung (F. Stingedeer). — Zur Lösung des Glaubenszweifels (A. Stoeckle). — Kritisches über das Alter der Menschheit (Dr. J. Schneider). — Die Andachts beicht u. die neue Kommunionspraxis (E. Springer). — In der Pastoralschule del Weltapostels Paulus (J. Schweizer). — Randglossen zum Kapitel «Landflucht» (Dr. E. Nagl). — Die Makkabäerbücher, ein Spiegelbild der Kämpfe der Kirche, namentlich in unserer Zeit (J. Schrohe). — Die moderne Abstinenzbewegung u. die kathol. Moral (Dr. D. Primmer). — Pastoral- Fragen- u. Fälle. — Literatur. — Kirchliche Zeitläufe (Mgr. Hiptmair). — Bericht über die Erfolge der kath. Missionen (P. Kitlitzko). — Neueste Bewilligungen u. Entscheidungen in Sachen der Ablässe (J. Hilgers). — Erlässe des Apost. Stuhles (Dr. W. Grosam). — Verschiedene Mitteilungen.

Sv. Cecilija.

sv. 3. Crkv. pjesme u nekadašnjoj osorskoj biskupiji (B. Širola). — Pučko crkv. pjevanje na otoku Krku (ira B. Sokol). — Orguljaš (J. Böhm). — Poziv na sabiranje grade o glazbi, napose crkvenoj (J. Barlé). — Pavlinska pjesmarica iz g. 1644. (J. Barlé). — Pjevanje po novom dijecez. ritualu zagreb. (V. Žganec). — Antun Dvorak (J. Andrić). — Glab. život u zagreb. sjemenitu u god. 1860-65. (M. Kučenjak). — Dopisi. — Glazb. literatura. — Razne vijesti. — Glazb. prilog.

Bogoslovna Smotra.

br. 1. Grčki crkv. pjesnik Romanos (J. Pavić). — Pojam istine u Kantovoj i skolast. filozofiji (Dr. S. Zimmermann). — Jedna mala knjižica u svijetlu istine (Dr. N. Sović). — Kanon. vizitacija biskupa Maksim. Vrhovca iz g. 1792-94. D(r. I. Ruspini). — Odgovor na prigovore o hipnotizmu (Dr. J. Carević). — Društvo sv. Tome Akvinca (Hulenić). — Odredbe sv. Stolice. — Recenzije. — Pregled časopisa.

Vrhbosna.

br. 4-5. Poslanica nadb. Dr. J. Stadlera — kan. Bakotić, Sv. Jeronim. — o. I. F. Durazzo, Muka Sina Božjega. — N. Štuk, Telepatija ili prenošenje misli. — Pisma jednom sumnjaču (Balmes). — Vijesti.

Naša Misao.

br. 4-5: Dr. J. Božitković, Uvod u kršćansku mistiku prema načelima sv. Bonaventure. — P. K., Biskup dr. J. Carić. — A. Čičić, Za upoznanje

književne kritike u Hrvatskoj. — Br. S. Škarica, Pjesme. — A. Čičić, Nešto o † fra. A. Buzuku. — Listak. — Bilješke.

br. 6: fra K. Belamarić, Euharistija sunce kršćanstva. — B. S. Škarica, Pjesme. — fr. J. Božitković, Uvod itd. (svršetak). — J. Milaković, Mladome prijatelju G. Jurkiću na dan vjenčanja. — Narcis Jenko, H. Sienkiewicz. — Listak.

Čas.

sv. 2-3: Dr. F. Grivec, Vzhod. — Dr. P. G. Rant, Človek in religija. — Dr. V. Šarabon, Azijska Turčija in židje. — Dr. A. Pavlica, Naša metrika v luči hebrejske. — Dr. A. Ušeničnik, Jeranov problem. — Dr. F. Grivec, Iz poljske književnosti. — Obzornik.

Stim. d. Zeit.

7 sv. Verklärende Kreuzesliebe (A. Pummerer). — Wie Neuitalien auf das Garantiengesetz kam (R. v. Nostitz-Rieneck). — Emil Rathenau (A. Göckel). — Mozarts religiös- sittliche Entwicklung (J. Kreitmeier). — Zeitgeschichtliche Urkunden. Rom, Italien, Europa 1870. (R. v. Nostitz-Rieneck). — Umschau.

8 sv. Wohnen u. Wehen des hl. Geistes. Pfingstgedanken (J. B. Umberg). — Das dringlichste Problem der Bevölkerungsfragen (H. Muckermann). — Die Spaltung in der deutsch. Sozialdemokratie (V. Cathrein). — Bruder Klaus. Zur 500 feier einer Friedensstifters (B. Wilhelm). — Das Buch Job als dichterische Deutung des Leidens (J. Overmans). — Uebersicht. Der Kampf um die Willensfreiheit im 20. Jahrhundert (1901-1904) (J. Bessmer). — Besprechungen. — Umschau.

Zeitschrift für kath. Theologie.

svez. 2.: † P. Emil Michael (F. Pangerl). — Zur sittlichen Beurteilung der Verrufserklärung (J. Biederlack). — Religionspsychologie u. Theologie II (F. Krus). — Das Oratorium des h. Philipp Neri u. das musikalische Oratorium (C. A. Kneller). — Zur Charakteristik des P. M. Vota (B. Duhr). — Literaturberichte. — Analekten. — Kleine Mitteilungen.

Pregled i bilješke

1. Kritika.

Katoličkim književnim kritičima — na srce.

1. U ovogodišnjem «das heilige Feuer»[1]) veli jedan suradnik: «Današnja je literarna reklama odurna. Ali što se može proti tome? Reklamu valja činiti još više za dobru književnost. Samo moramo nastojati, da ostanemo u granicama *istine i pristojnosti*».

Danas, kad se, valjda kao nikad dosada, sa književnošću tjera trgovina, zahvatila je reklamna groznica gotovo sve književne pothvate, pa i one, koji računaju sa ozbiljnim elementima. Samo da ta reklama zbilja ostane u granicama istine!

Ali danas se na to slabo pazi. «Der Gral» je nekom zgodom najodlučnije osudio postupak i katoličkih knjižara, koje su uobičajile šaljući kat. listovima svoja izdanja, odmah priklopiti i tobožnju kritiku, koju pojedini list onda tiska kao svoje mnijenje. Tako onaj sud, koji prija nakladniku, postaje sudom općenitim, javnim mnijenjem, pred kojim se svi klanjaju.

Takvim postupkom se mnogi katolički list upravo osramoti.[2]) Stoga katolički listovi moraju biti na velikom oprezu, i ne preporučivati knjige, a da nijesu savjesno djela ispitali, ili barem čekati, dok katolička kritika ne rekne svoju.

2. No i katolička kritika mora biti uistinu *katolički savjesna*, t. j. mora djelo o kom govori promatrati ne samo sa artističkog stanovišta, nego osobito sa *odgojnog*, religiozno-moralnog. Kod nas se i u katoličkim redovima počelo sve više izbjegavati u kritikama ovo stanovište — a to rada *smetnju i smutnju*. Da ne spominjemo raspre o pjesmama presvj. dr. Šarića, o artizmu itd., dosta je da promotrimo držanje katoličkih listova obzirom na knjigu J. Š. Baara: *Putem ljubavi*, roman jednog svećenika, što ga je izdala knjižara «Novine». Sam nakladnik je u preporuci osobito naglasio, da je to djelo češke: «Katoličke Moderne». Možda se za to i ne slažu kritici!

3. Pogledajmo, kako su nam tu knjigu prikazali katolički listovi i kritici.

Jedan književnik katolički je rekao, da u ovom romanu nema ničeg svrhunaravnog, premda obraduje život jednog svećenika i to katoličkog, koga se bez svrhunaravnih pogleda ne može zamisliti.

---

[1]) 10. Heft., pag. 477.

[2]) «Hrv. Dnevnik» u Sarajevu je tako nehotice preporučio neki upravo pamflet na svećenika kao knjigu «zdravog slavonskog humora!»

Drugi priznati kritik izjavi odgojitelju svećeničkog podmlatka, da se ta knjiga ne smije dati u ruke bogoslovu, jer da može izgubiti zvanje.

Katolički listovi se razdijeliše: «Dan» si pridrža sud; «Novine» djelo dan na dan preporučivale; «Svećenička Zajednica» izjavi: «Tu Baar, Čeh, prikazuje dušu i život pravog češkog katoličkog svećenika».[3] «Katolički List»[4] veli: «Svi će naći (u romanu) *cjelovitu* sliku jednog čovjeka, svećenika, *uzornoga službenika* i patnika». Pa onda: «Đuro se izdiže u svim borbama na krilima *žive, čvrste vjere*».

Naprotiv Don Lovre Katić u kritici, koja je izašla u «Novinama»[5], kaže: «Baar nije izabrao potpuno *idealan karakter* jer i protagonista Đuro *ima mana*. Baar nam je pokazao sjenovitu sliku, jednostrano je prikazao život nas dušobrižnika... Uopće govoreći Đuro je *nesmotren, nerazborit*». Dalje kaže: «Roman je pisan *realistički*. Srećom je za idejnu stranu na svrsi zaglavak: vjerujem u općinstvo svetih, oproštenje grijeha, uskrsnuće tijela i život vječni. Te nam riječi hoće da kažu, da je Đuro ipak pobijedio. *Kroz roman mi to ne bismo opazili* i neko nas pesimistično čuvstvo snalazi. *Mnogo je zemaljštine tu*».

«Katolički List» preporučuje knjigu i bogoslovcima, a Lovre Katić veli izričnо: «Da mladi bogoslov pročita ovaj roman, teško bi se oduševio za svećenički stalež.»

Što je praktični zaključak iz sveg ovoga? Porazni dilema: Ako je istina, što piše o toj knjizi «Svećenička Zajednica», «Katolički List» i t. d., onda je ta knjiga jedno pomoćno odgojno sredstvo, kojim se u mladeži može pobuditi ljubav za svećenički stalež, a bogoslovce utvrditi u pozivu za taj stalež — dakle knjigu treba dati u ruke mladeži. Ali ako je istina ono, što govore drugi, onda ta knjiga može razorno djelovati i na mladež, koja ima sklonost prema svećeničkom staležu, i na bogoslovce, koji mogu svoj poziv izgubiti. A to je veoma važno ne samo po pojedinca, nego i po Crkvu.

Što dakle smijemo i moramo zahtjevati od katoličkih listova i kritika? Imamo pravo tražiti, da nam *po savjesti* kažu istinu o knjizi, za koju se čini reklama u katoličkim redovima, i to za to, jer knjiga jedna može uništiti u mladeži ideje i težnje, koje su posve oprečne onim zakonima, koje za odgoj Crkva, vjera i zdrav ljudski razum propisuju.

4. Pitajmo se još, koji je uzrok ovoj nejedinstvenosti sudova u ocijenjivanju djela. Froberger veli, da je toj nejedinstvenosti uzrok u jednostranosti shvaćanja o zadaći književnosti. On veli: «Die allzuscharfe Gegenüberstellung zwischen seelsorglichen und künstlerischen Gesichtspunkten».[6]

T. Dravski konstatira isto i medu našim katoličkim književnicima, kad veli: «Ja sam u svojoj kritici artizma istakao dvije slabe strane našega katoličkog mladog artizma: *nedostatnost* idejnog sadržaja, a pretjeranost u istančivanju i traženju pjesničkih izraza i oblika».[7]

[3]) Br. 1. i 2. 1917. Preporuka je nejasna.
[4]) Br. 18. o. g.
[5]) Br. 104.
[6]) Gral, 10. Jahrg. Heft 8.
[7]) «Novine» 1917.

Tim je Dravski otkrio istinu, da se u katoličkim redovima bore dvije struje. O njima vrijedi ono, što piše Eichert: «Hier klafft ein gewaltiger Riss zwischen zwei Richtungen, die trotz aller Friedensdrommeten nie zusammenkommen werden. Der freilich ganz «seelsorgerische» Pater A. M. Weiss hat... als einen weesetlichen Grundzug des modernen Christenthums die «reine Diesseitigkeit» hervorgehoben, der als Gegenfal das Ueberwiegen des Jenseitsgedankens in der katholischen Kirche entgegensteht. Man kann also leicht begreifen, dass jene Katholiken, die sich so sehr um den ausgleich zwischen katholischer und moderner Weltanschauung bemühen, auf unseren «übertriebenen» Jenseitskult nicht gut zu sprechen sind. Gewiss: *Erfolge* augenblickliche Erfolge sind viel leichter und sicherer zu erzielen, wenn die Dichtung nicht die schwerkraft des Irdischen zu überwinden hat».[8])

I stoga je nuždno, da kritiku kojeg djela lijepe knjige prosudujemo prema stanovištu lista ili kritika, tad ćemo bar donekle biti na čistu.

«Hrvatska Straža» ostaje dosljedna svojemu stanovištu, koje od početka zastupa i traži ono, što traži Eichert od katoličkog kritika: «Odgojno stanovište jest *norma i zakon*, koji stoji nad književničkim, jer zastupa više vrijednote nego što su literarne, i stoga ono ne smije biti predmet nuzgrednog promatranja, nego treba da je glavna i polazna točka svake literarne kritike, jer se radi, kako veli Froberger: «Um den Seelenadel, um die geistige güter der Menschheit, um das Wohl der Gesellschaft, um unser ewiges Ziel, schliesslich um den ersten hohen Geist der Literatur selbst und um deren inneren Aufschwung».[9]).

G. Galović.

Opaska. Naš časopis zauzima odlučno stanovište svog kritičara, što donosimo u ovoj svesci. *Uredništvo.*

[8]) Gral, 1912. Heft 7.
[9]) Gral, 10. Jahrg. Heft 8.

2. Politika.

Narodnosno pitanje u Austriji.

Dr. Rikard Kralik je poznat kao izvrstan kat. pisac u Beču. Skorih je dana objelodanio članak u apr. broju «Das neue Oesterreich». Prenosimo odanle ovaj stavak:

«Posebnost je države, nad kojom vlada austrijska carska kuća, da ne opseže samo jedan narod, nego mnogo njih. U tom pogledu stoji sama med civilizovanim velesilama. Svakako nema ni drugdje države, koja bi bila *narodna država* u najčišćem značenju riječi, koja bi opsezala samo državljane jednog naroda, jednog jezika, jednog plemena, dapače sve članove tog jednog naroda. Tako žive u Njemačkoj i Francuzi, Valonci, Danci, Poljaci, Srbi, Česi itd. djelomično u znatnoj količini tako, da ih nije moguće ponijemčiti. Na drugoj strani žive Njemci u velikom broju i izvan Nje-

mačke države: u Austriji, Švcarskoj, Rusiji, Belgiji itd. U Vel. Britaniji engleski govoreći Anglosasi tvore samo manjinu, na drugoj strani živi mnogo milijuna engleski govorećih, ne u Engleskoj, nego u američkim Sjedinjenim državama. Većina Portugalaca i Španjolaca živi u južnoj i srednjoj Americi, te ne haju za portugalsku ni španjolsku državu. U sjevernoj Španjolskoj živu Baski i Katalonci. Oni su isti narod kao Provencalci u južnoj Francuskoj. Talijanski otok Korsika, nadalje talijanska Nizza i Savoja su priključeni Francuskoj. Italija gospoduje kao mnoge druge države nad kolonijama tudeg jezika u Africi. Talijanci imadu doduše isti književni jezik, ali Sicilijanac ne razumije Piemonteza, kao ni južni Nijemac Šveda. Talijanci, naime nacionalisti, vele, da hoće u svojoj zločinski ustanovljenoj državi da združe sve Talijane, a pri tome ništa ne govore o Korzici, Malti (koju su zaposjeli Englezi), o Nizzi i Savoji, nego hoće cijelu južnu Austriju od Brennera i Tura, jer da su to naravne mede Italije, kako ih označio nedužni pjesnik Dante. Osim toga traže Dalmaciju, koja je nekoč pripadala mletačkoj republici — dakle zemlje, u kojima u pretežnoj većini obitavaju Nijemci i Slaveni. Tako je rastežljivo narodno načelo! S druge pak strane ne misli Njemačka, da bi anektirala švicarske i austrijske Nijemce, već radi toga ne, jer su katolici, jer je tu vjera kako svugdje pretežnija od narodnosti. Rusija je sastavljena iz preko stotinu naroda. — Kako vidimo, više jezičnost Austrije dakle nije bez primjera u svijetu. Osebina je monarhije austrijske vladarske kuće naime u tome, da u toj kući *ne smiju vladati samovoljnost jednog naroda* nad drugim, nego da nade svaki narod pravo, da goji svoju narodnost i izvodi iz toga sve osebine svoje narodne kulture».

Dao Bog, da ove lijepe riječi dr. Kralika padnu na dobro tlo! Bez kršćanske snošljivosti, ljubavi k iskrnjemu, bez kršćanske pravednosti nema mira, ni napretka u narodima.

Ovaj je rat potresao sa narodnosnim šofinizmom svakog naroda, ne samo u Austriji, nego i izvana. Narodnost su bezvjerci podigli bili na piedestal božanstva poganskog, sada su se *mogli* da otrijezne. *P.*

Ruska revolucija.

1. Si vis pacem, para bellum. Rusija vodi ratove, da odvrne pažnju svojih državljana vani. Francuski je slobodnjački duh odavna vladao ondje u inteligenciji, koja je jače nalazila gradiva u autokratičnoj Rusiji nego li drugamo, gdje su države postale pristupačnije novim reformama. U zadnje doba to opažala i ruska vlada. Ali koga da dobije za se? g. 1861. su kmetovi oslobodeni, pak su se sada našli radnici, kmetovi i vlastela, dakle šire mase protiv njezina autokratizma. I zato su joj ratovi nužni, ekspanzivni duh može da umiri vrenje u kući. To je razlog, što je Rusija vazda vrebala na svaku točku vanjske, bilo istočne bilo zapadne politike; posebno se je brinula za Balkan. I ovome je svjetskom ratu dala posebni čar: *osvojenje Carigrada* i time izlaz u toplo more.

Čujmo o tome Danilovskog.

On piše u djelu «Mi i Evropa»: «S ojačanjem je jedne slavenske vlasti izgubila Turska svaki misao. Opet je uskrsnulo carstvo Filipovo i Konstantina Velikog na velikim ravnicama Rusije: od Karla obnovljeno zapadno rimsko carstvo njemačkog naroda (koje u našim danima odgovara političkom sustavu evropejskih država) dobilo je sada protutežu u istočnorimskom carstvu slavenskog naroda, koje podigoše Ivan, Petar I i Katarina II, i ako ovo carstvo nije doseglo do potpunog svog rasta. Od početka ruske povjesti položen je ideal Rusije, njezina slava i njezina veličina u Carigradu. Koje li će stoga oduševljenje izazvati, ako će se opet podići na Hagia Sofija pravoslavni križ!»

Dok je ovako službena Rusija znala u svojoj diplomaciji i svojim ratovima dati obilježje svog istočnog cesaropapizma, još je jači pečat udarala na djelatnost unutar svojih granica. Ruski je car bio glava vojske, administracije, sudišta, čak i vjere, svega kao kod poganske rimske države, gdje su se caru živu čak i žrtve prikazivale i gradili hramovi. Mase su naroda po ulicama Moskve u svojim demonstracijama nosile na prsima carevu ikonu pobožno i bogobojazno. Za ruskog je mužika car bio postao mistično, gotovo božansko biće.

Revolucija je 15. ožujka to porušila.

Time je otklonjena velika pogibelj za nas katolike na Balkanu. Ta za vrijeme je nedavnog balkanskog rata (1912.) izjavila bila Rusija, da je njezina sveta dužnost štititi i širiti tu «pravoslavlje», dakako ne na korist katoličke crkve. Niti smo mogli očekivati kakvo približenje k našoj crkvi s strane stare Rusije, jer je svugdje, pak i ondje cesaropapizam najjača zapreka ma kakvom približenju.

Cesaropapizam je eto ruski doživio svoj bankrot. Revolucionarci ga vezaše onim istim verigama, kojim je on bio sputio Isusovu vjeru.

Nova je revolucionarna vlada dala slobodu i katolicima. Nu tu ne smijemo biti previše optimiste, jer su revolucionarci vazda prevrtljivi.

2. Demokratični ton sadašnje vlade u Rusiji sigurno će odjeknuti u nutrnjoj politici i centralnih država.

To se već i vidi.

O Uskrsu je demokratske reforme najavio njemački car pomoću općeg prava glasa. I u Ugarskoj će doći do tih reformi, kako se razabire iz borbe i postupka opozicije.

Mnogi vide u demokratizaciji novi neki *lapis philosophorum*, koji će narodima donijeti svaki spas. To je pretjeravanje. Valja razlikovati *dobru* demokraciju od *pseudodemokracije*. I u demokraciji naime može da bude tiranstva; finijeg dakako, ali ipak ostaje tiranstvo.

Treba li primjera?

U demokratskoj je Americi izjavio senator Call, da su trustovi iznad vlade, oni da odlučuju kod izborâ, utječu na zakonodavstva i sudišta. O demokratskoj Francuskoj citira nedavno bečka «Reichspost» (22. 4.): «Velike banke gospodare nad svim gospodarskim životom Francuske. Njihovo je samogospodarenje još jače učvršćeno uskim spojem s industrijalnim središnjim savezima. Gotovo je sva štampa ovisna o tim financijskim pašama. One pune stranačke kase i bez njihove je potpore nemoguć nijedan politički izbor. Četiri petine francuskih političara stoji posredno ili neposredno u službi ove male, ali neograničeno zapovijedajuće kaste. Samo ludaci vjeruju, da komora sastavlja ministarstva; vlade se kalupe prema in-

teresima velikih financijskih ili poduzetničkih grupa, koje imadu svugdje svoje ruke i ne dozvoljavaju skrbništva ma koje presude političkih nazora». To «Reichspost» vadi iz jednog glavnog francuskog lista u okt. 1914. Treba uz to pročitati Drumontov « La France juife». Ni u Engleskoj nije bolje.

Suvišno je ovdje proricati, da će i u Rusiji prevladati pseudodemokracija. Vrijeme će to najbolje razjasniti. Nu mislim, nije suvišno isticati, e je pogibelj kod nas, pak u Hrvatskoj, da moderni naši liberalci počmu svoje ideje, nacrte pokrivati frazama o demokratskim reformama. U politici valja biti na straži, u vjeri još više. *dr. Alfirević.*

50 godišnjica dr. J. E. Kreka.

Dr. J. E. Krek rodio se je na Božić 1865. u sv. Gregorju, gdje mu je otac bio učitelj. Pučku je školu izučio u Škofji Loki, gimnaziju i bogoslovlje u Ljubljani. Kardinal Missia posla ga u Beč, da doktorira u bogoslovlju. Zatim je bio kapelan u Ribnici, te vikar u ljubljanskoj katedrali. G. 1895. postade profesorom bogoslovlja u Ljubljani. Sada je zastupnik u Ljubljani i Beču, te predsjednik «Zadružne Zveze» i «Gospodarske Zveze».

Ovih su dana neki njegovi prijatelji izdali spomen-spis o njegovoj 50. godišnjici.

J. Puntar podaje nam pregled literarnog djelovanja, te ono za izobrazbu slovenskog naroda. Jože Gostinčar piše, što je Krek uradio za radništvo. A. V. prikazuje Krekov odnošaj spram «Danice», Ivanc Dolenc opširnije o radu med kat. daštvom; posebno Anton Komlanec ističe uzgojni Krekov upliv med mladeži. Pero Rogulja se u kratko osvrće na Krekov upliv na Hrvate, Janez Kalan na protualkoholno djelovanje. Fr. Jež iznosi Kreka kao novinara, A. Kralj kao osnivača slovenskog zadrugarstva. Nu Krek se je brinuo i za Slovence na granici, a to opisuje Fr. Jež. Ovaj isti opisuje opširno i politički Krekov rad.

Svrhom se je svibnja i «Slovenski narod» osvrnuo na Krekovo djelo med Slovencima prigodom ove spomen-knjige, te priznava velike Krekove zasluge.

Od naših je svojedobno Pero Rogulja prikazao svestrani rad Krekov u posebnoj brošuri. To je bilo lijepo i zanimivo pisano. Nu i ova nam knjiga prikazuje Kreka u još opširnijem svijetlu.

I mi se od srca radujemo Krekovoj pedesetgodišnjici. I imamo da zahvalimo ovome političaru i sociologu, što je probudio i kat. redove po hrvatskim zemljama. Dao Bog, da dugo bude radio i dalje! *dr. A.*

3. Školstvo.

Slobodna škola.

U Beču postoji društvo «Slobodna škola». To je društvo imalo o Uskrsu svoju glavnu skupštinu u Beču u koncertnoj dvorani. Iz izvješća razabiremo, da je društvo u prošloj godini imalo 107 društvenih zborovanja,

raspačalo do 300.000 svojih koledara, 60.000 izvadaka svog školskog programa i razdalo u tu svrhu do 70.000 kruna.

Na spomenutoj je skupštini govorio bivši učitelj i sada zastupnik Oto Gloeckel. Za moto je svom govoru stavio frazu: «Vrata budućnosti». Koja su to vrata? Na to on odgovora: «Oslobođenje škole iz vlasti Crkve. Odijeljenje Crkve od škole!» U tu je svrhu pozvao u pomoć iskustvo današnjeg rata. Kako? «Da bismo se bili ravnali po želji klerikalaca, bili bismo se učili u školi samo čitanja, računanja i nauka kršćanskog. Gdje bi po tome uzeli umnih i spretnih ljudi, koji su potrebni kod raznih strojeva, s kojima se danas služe vojnici?» odgovara ćudnovato i bez obzira na istinu Gloeckel. Kao da nijesu mnogi uzorni vojnici i uzorni katolici! Dapače se je upravo u sadašnjem ratu opazilo, da je i na bojištu najvažniji faktor — vjera. Francuski je major prije rata bio objelodanio svoju knjigu «Pred novim Sedanom!» U njoj se je tužio ovako upogled pomanjkanja vjerskog duha u francuskoj armadi: «Istina je, imamo tvrđave, hrane, municije, kakovih nijesmo imali god. 1870. U mnogočemu smo bolje oboružani nego li naši susjedi Ali moralnog elementa nemamo». I zbilja mu je današnji rat dao pravo: bitke se ne dobivaju samo pomoću topova.

Žalosno je, da «Slobodna škola» ne mari, što se narodi sada bore na fronti za slobodu fizičnu, za opstanak i razvitak materijalni. Ona hoće, da narodima u Austriji oduzme, ubije moralnu snagu, dušu kršćansku.

Ako te agitatore protukršćanske škole ne može da opameti ni rat,, što će tekar biti iza rata? Oni siju neprestano svoje «slobodoumno» sjeme u učiteljstvo, u publiku. To sjeme će jednom niknuti, ali ne će donijeti dobar plod; kakvo sjeme, takav rod. I stariji je liberalizam išao za time, da ulije učiteljima svoj liberalni, nekršćanski duh. On se je držao, da je škola (dosljedno i školski zakoni) ovakova, kakovi su učitelji. Nova «Slobodna škola» hoće više; ona hoće novo poganstvo i to da uvede službeno, i brzo i bezobzirno. Tu su djeca bjesnija od oca. I iza rata? Bojna energija htjeti da se pokaže na polju škole.

Što na ovo kaže naše hrvatsko učiteljstvo? Osim u Istri nemaju katolički učitelji svoj katolički savez. I ipak protiv liberalne organizacije može se uspješno boriti samo katolički savez: vojska protiv vojske. Nema sumnje, da nas čeka ljuta borba iza mira, i to na polju vjere, posebno vjerske obuke. I ko ima učitelje, ima mladež, a ova je temelj i budućnost naroda i crkve.

Odgoj djece.

Preuz. nadbiskup Dr. Vicko Pulišić (Zadar) piše u korizmenoj poslanici: «Djeca su zalog, što su roditelji primili od Boga, o kojemu će jednog dana morati položiti najstroži račun Stvoritelju. Zato su roditelji dužni, što prije mogu, krstiti svoju djecu. Tko preko jednog mjeseca zanemari krstiti svoje dijete, smrtno griješi. Moraju nastojati, da *pouče* svoju nejaku djecu u onim temeljnim istinama, koje svakako mora da znade svaki kršćanin da se može spasiti. Tijelo i dušu djeteta počima se uzgajati danom, kad se ono rodilo. Pa kao što je teško izliječiti ga od bolesti, koju je na sebe navuklo pokvarenim majčinim mlijekom, tako ga je teško osloboditi od zlih navika, koje je mlijekom usasnulo, govori jedan dubokoumni pisac i nado-

daje: Potrebito je priviknuti djecu na krjepost više i prije navikom nego li poukom. (Cesare Balbo. Pensieri ed esempi, pad. 142. II, ediz., Firenze Le Monier 1856). Vjerskim uzgojem mora se započeti od zipke. Nije nikada prerano početi ulijevati u djetinju dušu čuvstva Vjere i pobožnosti, koja ostavljaju u djetetu dobar utisak kroz cijeli njegov život. Velika je i kobna pogriješka misliti, da se mora čekati, dok dode dijete na dobu razuma, da mu budeš mogao govoriti o Bogu i o Božjim stvarima.

Ima ih na žalost, koji protivno misle, a voda im je zloglasni bezvjerac Ivan Jakov Rousseau, koji u svojem nedostojno pohvaljenom Emilu, tom filozofskom romanu o uzgoju, govori nam o jednom svojem posebnom načinu uzgajanja, koji se ne može nikako prihvatiti, budući on uvjerenja da se za uzgoj djeteta ne smije nitko drugi brinuti osim jedine majke prirode. A jedna ovakova bezbožna knjiga bila je prevedena i na hrvatski jezik te na žalost resi knjižnice nekih naših zavoda.

Kao što se sjeme u jeseni bačeno u zemlju u istoj razvija, eda kasnije proklija i donese plod, tako i dijete od dvije tri godine i ako ne može da upozna krjepost, pobožnost i vjerske istine, ipak ono prima pojmove ovih istina, koje ostaju u njegovom nježnom srcu i tu oživljuju te se u svoje doba pokazuju i donose onaj plod, komu se inače ne bismo mogli nadati, kada bi se te istine bile saopćile djetetu u kasnijoj dobi.

Majka ne čeka, da joj dijete dode na dobu razuma, eda mu kaže tko je njegov otac, a još manje smije čekati, da mu reče da on u nebu ima milog Oca, koji ga je stvorio i koji je za njega umro na Križu!»

4. Socialia.

Kanoniste i skolastičari o cijenama i poskupljivanju.

Pravnički nazori novije dobe i sve do Fridrika Velikog i carice Marije Tereze u glavnom se oslanjaju na rimsko pravo. To je bilo pravo gospode: patricija naprama plebejcima, osvojitelja prema podloženom, pravo rimskog građanina proti drugih naroda. I rimsko je pravo dozvoljavalo slobodnu igru silâ. Tek je kasnije udarena neka granica i ukidalo je ugovor prodaje, ako je cijena prekoračivala polovicu vrijednosti (laesis enormis). — Kanoničko se pravo nije postavilo na stranu jačeg, nego na načelo «Ljubi iskrnjeg svoga kao sebe samog» i traži kod izmjene robe potpunu pravednost.

Engleski su nacionalni ekonomi klasične škole (Smith, Ricardo i Mill) po rimskom pravu označili visinu cijene prema ponudi i traženju. To je skroz subjektivno shvaćanje cijene. Kanoničko pravo traži objektivnu cijenu po pravednosti (ovu traži klasična nac. ekonomija indirekte uslijed naravnog izjednačenja cijene). U doba te klas. ekonomije (1776-1830) nije bilo velike industrije i konsument je bio zaštićen. Ali je ta korektura cijena isključena uslijed poznijih kartela i sindakatâ i konsument je predan diktaturi industrije. — Kan. pravo stavlja granice toj pogibelji, te osuduje svaki privatni (ne proti onog javne vlasti, ako i on ne dovodi do poskupljenja) monopol, dosljedno i dogovor radnika i trgovca u poskupljenju. To isto pravo traži i pravednu cijenu, objektivnu i stalnu, jer da inače nepravedna cijena škodi

kontrahentu i javnim interesima. Stoga traže kanonisti, da zakon odredi maksimalne cijene. I carsko je doba poznavalo te takse, ali kao ravnanje, dočim je kan. pravo točno odredilo za sve neophodno nužne predmete. Pri udarenju cijena, vele, neka se uvaži trošak i rad, ali ne potreba kupca. Nužne su stvari: živežne namirnice, odijevanje, stanovi i ukonačenje putnika.

Kanoniste promatraju ovo pitanje s juridično formalne strane, skolastici s filosofsko etičke. Sv. Toma Akv. 1225-1274.) raspravlja u svojoj «Summi» o pravednoj cijeni. Veli: iustum pretium ne da se točno odrediti, nu je odlučno u cijeni objektivnost stvari. Nadalje hoće, da se razlikuje izmena robe nužne za život i suvišne, te prve spadaju na javno dobro. Firentinski nadbiskup Antonin († 1459.) opširno raspravlja o gospodarskim pitanjima. On veli, da vlast mora poznavati količinu usjeva, zalihe, točne cijene, te ne ostaviti ponude u rukama nekolicine. Po Molini († 1600.) i Lugo († 1660.) cijena ovisi o radu i trudu, pogibelji i trošku pri prenosu.

Moć organizacije.

Neki su svećenici u Francuskoj upitali radnike, zašto su indiferentni pri progonu crkovnjaka. Što ovi odgovaraju? «Branite nas, pak ćemo vas braniti». To iznosi G. Toniolo, poznati socijolog u Italiji, u svome krasnom djelu «Indirizzi e concetti sociali all'esordire del secolo ventesimo» (str. 81). Udobno je doduše stati postrance i očekivati od drugog spas. Drugi opet zaziru od novotarija. Treći traže da Bog čini čudesa i čudesno obrani svoja načela i svoje svećenike od socijalističke i ateističke poplavi. Blažena spokojnost i, recimo iskreno, lijenost. Svi ovi zaboravljaju, da Bog spasava redovito ljudsko društvo preko ljudi i da je ljudski život neprestana borba. I u borbi valja imati ravnopravno oružje. Danas je vas svijet strpan u razne organizacije jače nego li u srednjem vijeku i zato će u sadašnjosti i dugoj budućnosti ležati moć načela u jakim organizacijama. Zato moćno valja segnuti za svim mogućim organizacijama žilavo i ustrajno.

Uredio: Dr. Ante Alfirević - Split. Tisk. umj. zavod „Miriam", Rijeka

Preporučamo

svim čitateljima „Hrv. Straže“, da si svakako nabave knjigu:

„Kulturna načela i rad naprednjaka“,

što je svojedobno pretiskana iz „Hrv. Straže“.

Nove su nam vjerske borbe na vidiku nakon rata. Naprednjaštvo, koje se za vrijeme rata pritajilo, već sada počinje ponovno dizati glavu („Priroda“, „Hrv. Njiva“, „Moderna biblioteka“ i dr.).

Treba da ih upoznamo iz prijašnjih njihovih izjava. U toj su knjizi točno registrirane sve njihove izjave, načela i rad zadnjih godina. Zato će ona dobro doći osobito svim mlađim katoličkim borcima. Osobito je preporučamo đaštvu.

Naručuje se kod

„KUĆE DOBRE ŠTAMPE“ na RIJECI.

Cijena: 1 kruna.

Kod „Kuće dobre štampe“ dobivaju se ove knjige:

1. O. L. Coloma: **Kraljica i mučenica.** Pripovijest. K 2.
2. B. Kamaryt: **Hrisanta.** Pripovijest. K 1.20.
3. P. A. Seehan: **Moj novi kapelan.** Pripovijest. K 2.
4. M. Montal: **Germanin ideal.** Pripovijest. K 1.50.
5. M. Mayer: **Pod franačkim jarmom.** Roman iz hrv. prošlosti. K 3.
6. M. Mayer: **Za sreću i slavu otadžbine.** Roman iz hrv. prošlosti. K 3.
7. R. H. Benson: **Gospodar svijeta.** Roman budućnosti. K 2.60.
8. A. Retté: **K svjetlosti vječnoj.** Povijest jednoga obraćenja. K 1.20.
9. A. Manzoni: **Zaručnici.** Roman svjetskoga glasa. Izlazi u svescima. Cijena svesku K 0.50.
10. M. Rodziewicz: **Dewaitis.** Društveni roman. K 2.40.
11. J. Š. Baar: **Putem ljubavi.** Roman jednoga sveučenika. K 1.20.
12. H. Conscience: **Regrut. Siromašni plemić.** Dvije pripovijesti. K 1.20.
13. Coloma: **Juan Miseria.** Pripovijest iz španjolske revolucije. K 0.90.

Kod „Kuće dobre štampe“ mogu se dobiti ova starija godišta

„Hrvatske Straže“:

God.	II. (1904.)	cijena K	**10.—**
God.	VI. (1908.)	„ „	**10.—**
God.	VIII. (1910.)	„ „	**8.—**
God.	IX. (1911.)	„ „	**8.—**
God.	XI. (1913.)	„ „	**8.—**
God.	XII. (1914.)	„ „	**8.—**
God.	XIII. (1915.)	„ „	**10.—**
God.	XIV. (1916.)	„ „	**8.—**

Svako je godište lijepo uvezano!

Ostala godišta nijesu potpuna, pa se ne mogu dobiti. Tko želi, može dobiti također **Sadržaj „Hrv. Straže“** (abecedno kazalo) **odgod. 1903.-1912.**

SADRŽAJ

3-4. broja „Hrvatske Straže“.

Split, 1. svibnja (Uredništvo) . . . . . Str. 181
Mase (Dr. A. Alfirević, Split) . . . . . „ 186
Engleski deizam ili razvoj misli u 17. vijeku (Nedeljko Sabatini-Subotić, Vrućica) . . . . . „ 199
Većina i istina (E. Springer, D. I., Sarajevo) . . . . „ 241
Lijepa umjetnost na izvoru idealizma (Dr. A. Mahnić, Krk) . . . . . „ 247
Dva dodatka poglavlju o idealizmu u lijepoj umjetnosti (Dr. A. Mahnić, Krk) . . . . . „ 255
G. W. Leibniz (Dr. Fran Binički, Senj) . . . . . „ 266
Dogmatizam (Dr. B., Hrvatska) . . . . . „ 276
Pripovjedači Matice Hrvatske za god. 1917. (Ante Putalac, Kaštela) . . . . . „ 282
Religiozni i kulturni konzervativizam (Dr. Andrija Živković, Đakovo) . . . . . „ 291
Fiat lux! . . . . . „ 298
Književnost . . . . . „ 317
Kat. časopisi . . . . . „ 324
Pregled i bilješke . . . . . „ 327

Rukopisi se šalju na urednika **Dra Antu Alfirevića,** Split (Dalmacija).

Pretplata, reklamacije i sve, što se tiče uprave lista, šalje se na **„Kuću dobre štampe“** - Rijeka.

Cijena je „Hrv. Straži“ na godinu: **8 K;** đaci, pučki učitelji i članovi „Leonova društva“ plaćaju: **4 krune.**